

W. E. de Perponcher : een bijdrage tot de kennis van zijn opvoedkundige, literair-aesthetische en maatschappelijke denkbeelden

<https://hdl.handle.net/1874/362393>

A. qu. 192, 1942

W. E. DE PERPONCHER

A 9u 192, 1942

W. E. DE PERPONCHER

EEN BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN ZIJN
OPVOEDKUNDIGE, LITERAIR-ÆSTHETISCHE
EN MAATSCHAPPELIJKE DENKBEELDEN

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VER-
KRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN
DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DE RECTOR-MAGNIFICUS
L. VAN VUUREN, HOOGLERAAR IN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE, TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG
23 OCTOBER 1942, 'S NAMIDDAGS OM 4 UUR,

DOOR

JAN REIJERS

GEBOREN TE KAMPEN

W. J. THIEME & CIE — ZUTPHEN

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0361 0833

*In dankbare herinnering aan mijn
Moeder.
Aan mijn Vader, Vrouw en Zoontje.*

Bij de voltooiing van dit proefschrift wens ik in de eerste plaats een woord van zeer hartelijke dank te richten tot U, Hooggeleerde DE VOOYS, hooggeachte promotor. Dat U mij, hoewel ik niet Uw leerling was, steeds op zo behulpzame wijze met raad en daad terzijde hebt gestaan, stel ik op buitengewoon hoge prijs.

Reeds vele jaren is het geleden, dat ik de Leidse Universiteit verliet. Van de hoogleraren, wier lessen ik daar mocht volgen, zijn reeds verschillende niet meer in leven. Hun namen moge ik in dankbare herinnering vermelden: de oud-studenten van VERWEY hebben van hem een gave voor het leven meegekregen; de scherpzinnige colleges van KERN brachten ons het onmisbare vermogen bij tot het lezen der oude teksten, terwijl de colleges van S. G. DE VRIES mij bij de studie, vooral der Middeleeuwse geschiedenis, van groot nut zijn geweest.

Uw lessen, hooggeleerde COLENBRANDER, heb ik altijd in hoge mate gewaardeerd; door Uw colleges, hooggeleerde HUIZINGA, werd onze kijk op historische vraagstukken zeer verruimd, terwijl de door U gelegde grondslagen, hooggeleerde DE VRIES, van taalkunde en Germanistiek, mij nog dagelijks te stade komen.

Voor de bijdrage, door mijn vader tot dit proefschrift geleverd, de tekening van het familiewapen, ben ik buitengewoon erkentelijk.

Rest mij nog een woord van dank aan Mejuffrouw S. G. VISSER, litt. dra, Mevrouw Dr. F. L. W. M. BUISMAN-DE SAVORNIN LOHMAN en Mr. Chr. P. VAN EEGHEN, die mij gevonden gegevens welwillend ter beschikking stelden, aan mijn vrouw, die in zoveel opzichten deel heeft gehad aan het totstandkomen van dit werk, ook door het samenstellen van het register, en aan het personeel der verschillende bibliotheken, in het bijzonder te Utrecht, voor de mij veelvuldig verleende hulp.

INLEIDING.

Wie zich met de beschavingsgeschiedenis van ons land in het laatste kwart der achttiende eeuw bezig houdt, zal telkens met de persoon van Willem Emmery de Perponcher in aanraking komen. Op paedagogisch, literair-aesthetisch en theologisch gebied heeft hij een groot aantal geschriften gepubliceerd — „voor rekening van den auteur” lezen we telkens op de titelbladen — die thans in vergetelheid verzonken zijn. Het langst heeft zich de populariteit gehandhaafd van zijn „Onderwijs voor Kinderen”, waarvan Mr. J. van Lennep nog in 1863 een herdruk bezorgde, die, althans in bepaalde kringen, opgang gemaakt heeft.¹⁾ Enkele jaren tevoren had C. Busken Huet nog eens herinnerd aan het goede werk, door de Perponcher verricht „voor de meer beschaafden en hunne kinderen”,²⁾ maar daarna was zijn naam vergeten geraakt en slechts te vinden in de letterkundige handboeken. Hetzelfde lot trouwens heeft verdienstelijke mannen als Pieter 't Hoen, Martinet, Ahasverus van den Berg getroffen: slechts Hieronymus van Alphen is tot de dag van heden populair gebleven.

Wij meenden, dat een „levens- en karakterbeeld” van de Perponcher ons ontbrak³⁾: het resultaat van onze onderzoekingen vindt men in de volgende hoofdstukken.

Al spoedig bleek dat de stof, in omvang, meer dan voldoende was, om een proefschrift te vullen. Om die reden hebben we ons tot die gebieden beperkt, waarvan gezegd kan worden, dat ze enigermate binnen het gezichtsveld van de Neerlandicus liggen: de paedagogische, aesthetisch-literaire en maatschappelijke denkbeelden.

1) Mr. W. H. de Beaufort. De gevangenneming van W. E. de Perponcher-Sedlitzky. Utr. 1913. blz. VIII.

2) Litt. Fant. en Kritieken, Dl. XXIV. bl. 205.

3) Te Winkel, Ontwikkelingsgang 2e dr. VI. bl. 222 (noot).

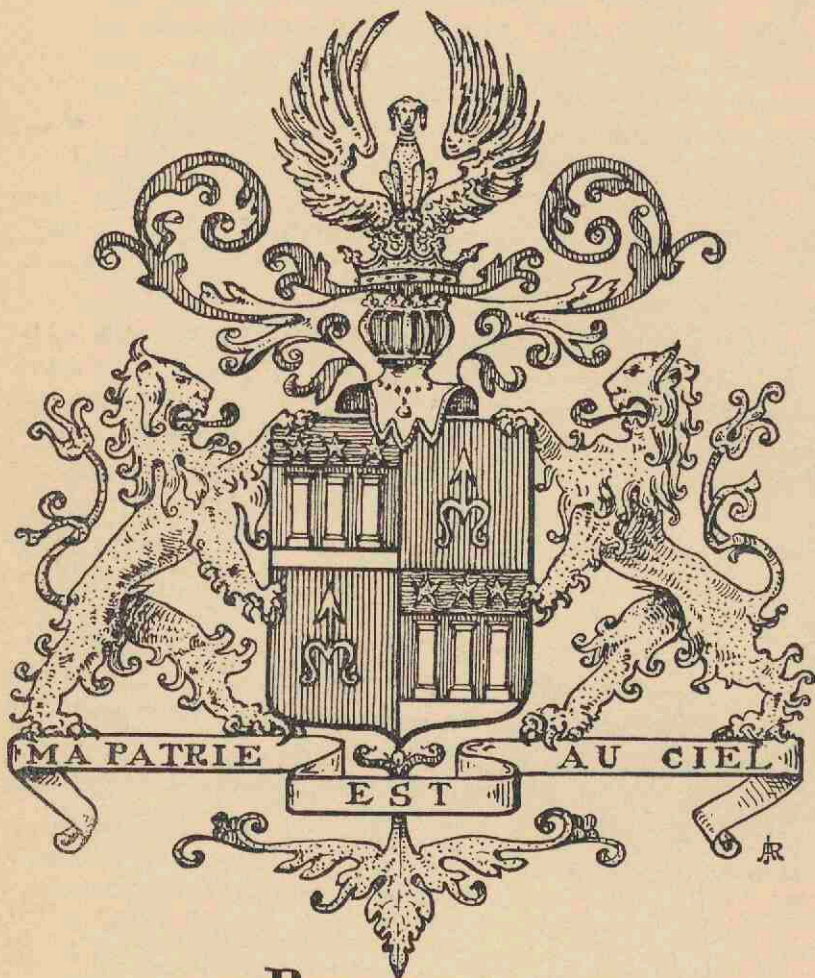
Behalve van de werken, die hierna besproken zullen worden, is de Perponcher de auteur van een zeer groot aantal theologische geschriften. Als zijn hoofdwerk op dit gebied valt te beschouwen: „Bijbeloefeningen, Bedenkingen, Gissingen, Wenken; bijzonder over Gods groot ontwerp en doeleinde in zijnen met het menschdom gehouden weg”.¹⁾ De schrijver betoont zich hier „een onvermoeide voorstander van het vroeger en later fel bestreden denkbeeld der *'Αποκατάστασις τῶν πάντων'*”, de leer der herstelling aller dingen. De leer van de eeuwigheid der straffen was in zijne schatting onverenigbaar met God's wezen en de zending van God's zoon op aarde. God is meer „tot spaaren, dan tot straffen en uitdelgen, geneegen!” Want, naar zijn hart, „is de Heere, niet in den grooten en sterken wind, — maar in het suizen eener zachte stilte, die de gansche natuur gerust stelt, en, evenals de verkwikkende zonneshijn na 't onweer, het gelaat des aardrijks vernieuwt”.²⁾ De vreugde in de hemel over de bekering van één zondaar, de blijdschap van de tederminnende vader over de terugkomst van de verloren zoon, en zijn gereedheid om hem in genade aan te nemen, de zorg van de goede herder bij het zoeken van het verloren schaap, zijn voor de Perponcher even zo vele bewijzen, dat God liefde is, en dat Hij ons slechts „kastijdt, tot onzen nutte, opdat wij zijner heiligheid zouden deelagtig worden”.³⁾ Het valt buiten het kader van een letterkundig proefschrift, in de beoordeling van dit dogmatische vraagstuk te treden. We laten het bij de simpele vermelding, terwijl wij, met Sepp, de Perponchers opvattingen toe willen schrijven „aan de edele inborst, die de zijne was”.⁴⁾ Verder zullen de theologische geschriften van de Perponcher onbesproken blijven, of slechts zal er in zoverre naar verwezen worden, als de bespreking der aesthetische, paedagogische of maatschappelijke denkbeelden daartoe aanleiding mocht geven.

1) 2 Dln. Utr. 1803.

2) A. W. Dl. I. bl. 48.

3) A. W. Dl. II. bl. 296.

4) Christiaan Sepp. Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland van 1787 tot 1858. 3e dr. Amsterdam. 1867, bl. 258.

DE PERPONCHER

HOOFDSTUK I.

LEVENSBSCHRIJVING.

Willem Emmery de Perponcher werd geboren te 's-Gravenhage¹⁾ op 16 April 1741²⁾ als jongste van de acht kinderen, gesproten uit het huwelijk van Mr. Jacob Arend des H. R. Rijksgraaf de Perponcher Sedlnitsky en Jacoba Maria, barones van Wassenaer-Duvenvoorde.³⁾ Van vaderszijde stamde hij uit het oude Franse adellijke geslacht de Perponcher en Maisonneuve, dat zijn stamboom terug kon voeren tot het begin der 13° eeuw. Dit geslacht, waarvan de leden hoge militaire en burgerlijke posities hadden bekleed, raakte in 1607 door huwelijk verwant met de Poolse magnaten-familie *Sedlnitsky*⁴⁾. In de loop van de zestiende eeuw hebben leden van het geslacht Perponcher Frankrijk verlaten en zich in de Nederlanden gevestigd, waar zij door uitstekende krijgsdiensten bekend werden. Uit dit geslacht stamde ook de vader van Willem Emmery: Jacob Arend, sedert 1733 Raadsheer bij het Souvereine Leenhof en het Land van Overmaze te 's-Gravenhage.

In de loop der jaren was de familie geheel van Frankrijk vervreemd: slechts bij uitzondering bediende W. E. de Perponcher zich van het Frans,⁵⁾ waarbij dan nog de overweging geldt dat

1) In een huis aan het Voorhout, waarvan hij zich later nog herinnerde hoe hij „bij 't licht der volle, over 't loof der schoon gekroonde Linden, schijnende Maan” naar „een schoon Muziek” luisterde. (Spreuken Dl. I. bl. 130)

2) Het N. Ned. Biogr. Wb. en A. J. van der Aa. (Biogr. Wb. d. Ned.) s.v. geven — ten onrechte — als geboortejaar 1740.

3) Deze gegevens volgens: Nederland's adelsboek 1916. bl. 62, alwaar tevens de gehele genealogie van het geslacht, die ook te vinden is bij J. van der Baan. Wolaardsdijk geschetst. Goes. 1866. bl. 557 v.v. Aldaar als geboortedatum 14 April.

Blijkens een mededeling van de Haagse gemeente-archivaris Dr. W. Moll werd hij gedoopt op: 18 April 1741.

4) Afwijkende spellingen komen voor o.a. Sedlnitzky.

5) Namelijk: 1767. *Le triomphe du Chrétien* (een vertaling van Youngs Vierde Nachtgedachte).

1769. *Lettre sur l'amour et sur l'amitié* in de „Bibliothèque des sciences et des beaux arts” geredigeerd door de Haagse Waalse predikant Charles Chais.

1774. *Instructions d'un père à son fils*.

een in het Frans geschreven werk een groter lezerskring zal trekken; hij had het doel: „de rendre mon travail d'un usage plus étendu”. Dat woog zwaarder dan andere overwegingen: „puisqu' je ne pouvois manquer de donner une grande imperfection à mon ouvrage en l'écrivant dans une langue qui m'est étrangère; quoique je n'aye qu'une connoissance très imparfaite de la langue Française”.¹⁾ Reeds vroeg hield zijn vader hem de waarheid van het „Noblesse oblige” voor ogen: nooit moet een edelman afwijken van „braafheid, eer en trouw”.²⁾ De eerste grondslagen van zijn godsdienstige opvoeding werden gelegd door *Archibald Maclaine*, copastor van de Engelse gemeente te Den Haag: aan hem heeft de Perponcher mogelijk zijn toen zeldzame kennis van het Engels te danken; verder stond hij onder leiding van de predikant der Waalse gemeente: *Charles Chais*, die bekend gebleven is als schrijver van theologische werken o.a. een „Catéchisme pour les enfants”.³⁾ Aan zijn kennis van de Engelse taal had hij dus te danken, dat hij de werken van *Milton* en de graf- en ruïne-poëzie van *Young* en *Hervey* kon lezen: volgens *Royaards* „met zeer grote ijver”⁴⁾ zelfs; in 1813 althans citeert hij *Young* nog met instemming.⁵⁾ *Hervey*, *Thomson* en *Young* vormen zijn lectuur in de kerker te Parijs; de zonsopgang herinnert hem aan *Milton's* Lofzang uit het Verloren Paradijs.⁶⁾ Door het lezen van *Pluche's Spectacle de la Nature*, in 1739 vertaald, werd zijn belangstelling reeds op jeugdige leeftijd afgewend van aardse zaken en op hogere dingen gericht; in 1782 noemt hij het nog „het beste werk in deezen tak van weetenschap, dat hem bekend is”.⁷⁾ Trouwens ook op *Betje Wolff* maakte het diepe indruk.⁸⁾

Van de klassieke talen kende hij Latijn, maar met Grieks en Hebreeuws was hij niet voldoende op de hoogte, om de Bijbel-

1) Instructions d'un père à son fils. Préface bl. IV.

2) Spreuken. Dl. I. bl. 96.

3) Zie over hem: de *Bie* en *Loosjes*: Biogr. Wb. d. Prot. Godgeleerden in Ned. Dl. II. blz. 33 v.v.

4) *Royaards*. Oratio. p. 10.

5) Spreuken. Dl. V. bl. 73.

6) T.z.p. Dl. V. bl. 24.

7) *Onderw. kinderen*. Dl. III, bl. XV.

8) Dr. H. C. M. *Ghijsen*. *Betje Wolff* in verband met het geestelijk leven v. h. tijd: bl. 6.

vertaling van *Michaelis*, zonder gebruik van verschillende commentaren, tot stand te kunnen brengen.¹⁾ De jeugd van de Perponcher is niet alleen met vlijtig leren gevuld geweest: ook het spel heeft daarin z'n deel gehad; in het Duin-gedicht „Palemon” heeft de schrijver een jeugdherinnering verwerkt aan een „loop-spel”, dat hij zelf in de Scheveningse duinen gespeeld heeft en dat op het Franse „jeu des barres” geleken moet hebben, een soort „overloperje” dus.

„Een loop-spel roept het eerst de vlugge jeugd.

Twee heiren staan geschaard; elk, voor zijn vesting.

De hoofdman zendt zijn' hoopen, met beleid

En tart den vijand, wie zig verst durft waagen.”²⁾

Hij studeerde aan de Utrechtse universiteit, waar hij zich voornamelijk op de studie der letteren toelegde en waar hij op 20 Juni 1765 promoveerde op een dissertatie „*De origine dynastiarum Hollandiae*”. Wellicht heeft op de keuze van dit onderwerp de Utrechtse hoogleraar *Wesseling* invloed geoefend, van wie gezegd wordt, dat hij „les origines des gouvernemens, des loix et des mœurs de l'Europe moderne” onderzocht.³⁾

Vermoedelijk doceerde *Wesseling* ook de vaderlandse geschiedenis: beoefenen althans deed hij die wel.

De Perponcher gelooft niet over zijn onderwerp — „de hac proluxa atque intricata materia” — veel nieuws te kunnen mededelen; hij heeft het gekozen „quoniam sic jubent Academiae leges”.⁴⁾

Ook zijn wij geneigd in dit geschrift een poging te zien om het goed recht van de staatsinstellingen der toenmalige Republiek en de plaats, die de adel van oudsher hier te lande had ingenomen, te verdedigen. De schrijver gaat na, hoe reeds bij de Bataven, de adel in hoog aanzien stond en hoe uit hun midden door de volksvergadering de vorsten werden gekozen, die recht spraken en het bestuur regelden. De Franken, die ongeveer in het midden van de derde eeuw het land der Bataven bezetten,

1) Royaards. bl. 11. In Dl. II van zijn „Bijbeloefeningen”, bl. 288, geeft de P. echter blijk van een vrij grote kennis der Griekse etymologie. Ook: *Spreuken*. Dl I. bl. 112.

2) *Gedichten*, 1e dr. Dl. III. bl. 112.

3) J. Wille. *De literator R. M. van Goens*. bl. 80 v.v.

4) *De origine*, bl. 1.

bezaten dezelfde gewoonten. Daarna gaat de Perponcher na, dat de „Beneficia” na de dood van de bezitter niet tot de Koning terugkeerden, maar aan diens nakomelingen kwamen. Op den duur verwierven de bezitters van deze „Beneficia” een grote macht en verkregen zij verschillende „Regalia”. Over één dezer „Regalia” handelt de dissertatie: de Heerlijkheden. De schrijver onderzoekt, welke functies de hertogen en graven hadden en in het bijzonder, hoe de macht en het gebied der Hollandse graven zich in de loop der eeuwen steeds meer hebben uitgebreid. Vervolgens behandelt hij de lagere adellijke ambten: burggraven, baronnen, „Vrij Heeren” en „Ambagts Heeren”: hoe zij aanvankelijk aan niemand leenplichtig waren, maar hoe naderhand de graven deze vrije goederen als leen hebben weten te verwerven.

In „Caput V” spreekt de schrijver over de „Graaflijke Dagvaarten”, waarheen ook de steden reeds afgevaardigden zonden, over de krijgsdienst, die de verschillende heren hebben te verrichten, en over de zorg voor de rechtspraak, die aan de hoge magistraten was toevertrouwd. In het laatste hoofdstuk wordt nagegaan, hoe de rechtspraak werd uitgeoefend.

Verder studeerde hij wijsbegeerte bij prof. *Castiglio*,¹⁾ die zich tegen het scepticisme van Hume verzette.²⁾

Na het voltooien van zijn academische studie bleef de Perponcher te Utrecht wonen, eensdeels omdat hij geen enkele stad zo geschikt achtte tot het verder beoefenen van de studie der letteren, maar vooral, omdat hij hoopte, dat hij een positie zou krijgen in het bestuur van de stad of de provincie Utrecht. Tot zijn letterkundige werkzaamheid uit deze periode behooren de „*Zedekundige brieven over het geluk*”, geschreven tussen 1766 en 1772, gedeeltelijk te 's-Gravenhage. De verschillende „stukjes” zijn uitgegeven onder de spreuk „*Tendimus ad coelestem patriam*”, die later door de schrijver herhaaldelijk aan het hoofd van zijn geschriften geplaatst zou worden. Mogelijk schuilt er een toespeling in op de wapenspreuk van de Perponcher: „Ma patrie est au ciel”. De godsdienstige betekenis van dit woord heeft de schrijver stellig zo willen verstaan, dat hij het leven hier op

1) *Wijsgerige Gronden*. bl. 163 noot.

2) *J. Wille. A.W.* bl. 329.

aarde zag als een voorbereiding tot het hiernamaals. In de zojuist genoemde „Zedekundige brieven over het geluk” wordt over de „vrome” het volgende gezegd: „Met welk een heuchelijk vooruitzicht zouden zodanigen niet kunnen uitroepen: mijn oorspronk is uit de Hemelen, en derwaarts zal ik eens wederkeeren, o welk eene onuitputtelijke bron van vergenoeging en vermaak doet dit denkbeeld in mijnen boezem ontspringen,”¹⁾ waarbij hij dan verwijst naar de *Voyage de Cyrus* door Ramsay.

In een ander populair-wijsgerig geschrift, „*De heedendaagsche Stoicijn*”, wijst de schrijver erop, dat wij tot iets meer, dan enkel tot het „begraazen der aarde” bestemd zijn: „Wij allen zijn gasten en vreemdelingen op deeze aarde, die hier geene blijvende stad of burgerschap hebbende, eene toekomstige stad, een beeter en Hemelsch Vaderland zoeken” (Hebr. 11 vs 13—16).²⁾ In één van zijn gedichten, de „Proeve over 's Menschen Bestemming”, treedt de allegorische figuur „*De Deugd*” op:

„Haar aanzigt staat vernoegd, en rustig, helder, zeedig;
Terwijl het werkzaam vuur, dat 's menschen heil bedoelt
Uit d'oogen straalt, die staag ten Hemel opgeheeven
Onwrikbaar staaren, op 't beminde Vaderland.”³⁾

In deze jaren viel ook de vriendschap met de theoloog F. A. M. Lamping, „mijn waarden boezemvriend”. Korte tijd was deze „adjunct Predikant in de Ootmarsumse Kerk”, maar hij overleed reeds in 1767 op 29-jarige leeftijd.⁴⁾

In diezelfde jaren zal zijn belangstelling ook reeds naar aesthetische vraagstukken uitgegaan zijn: de „*Grondbeginselen*” van 1770 waren er het resultaat van.

Inmiddels was de hoop van de Perponcher op een positie in de magistratuur in vervulling gegaan: in 1769 werd hij tot lid der regering van de stad Utrecht gekozen en sedert 1776 was hij kanunnik en supernumerair-geëligeerde en vertegenwoordiger van het zogenaamde eerste lid der Staten, waarvan juist personen, die oorspronkelijk vreemd waren aan het gewest, deel konden

1) A.W. Dl. I. IX. Brief bl. 158.

2) Dl. I. bl. 176.

3) Gedichten. 1e dr. Dl. I. bl. 9.

4) Zed. Brieven. Dl. I. Voorberigt aan den Leezer: bl. 1 v.v.

5) Royaards. A.W. bl. 12.

uitmaken.¹⁾ Hij behoort tot de vriendenkring van van Goens, die van „mon ami Perponcher” spreekt.²⁾ In 1780 maakt hij deel uit van de Kerkeraad der Engelse gemeente³⁾ en behoort tot de uitgaande wereld, waar men overigens de spot drijft met zijn paedagogische wijsheid.⁴⁾ Eén van de eerste zaken, waarin zich de nieuwe geëligeerde heeft laten gelden, betrof gedeeltelijk een „letterkundige” zaak, namelijk het verzoek der Directeuren van het „Konstgenootschap binnen Utrecht onder den zinspreuk

Besteedt den tijd
Met Konst en Vlijt

dat opgericht was in 1773, om het voorvoegsel „Provinciaal” te mogen aannemen. Alles scheen goed te zullen verlopen, toen er een kink in de kabel kwam, door het ingrijpen van de Perponcher, die tot lid was gekozen, maar bedankt had: de argumenten zijn kenmerkend voor de man: hij had de wetten van het genootschap gelezen, maar niet kunnen begrijpen, waarom „juist de godgeleerdheid alleenlijk uitgesloten was”. Bovendien had hij in de wet „vele klynigheden en bagatellen van Boetens gevonden, die in andere societijten van dien aard geen plaats hadden”. Hierin vonden Hunne Ed. Mog. reden, zolang deze „klynigheden” in de wetten gevonden werden, het Genootschap niet met hun „hooge Protexie” te vereren „Het zou tot een declijn van Hunne Ed. Mog. character zijn, hunne hooge autoritijt te verleenen aan een zaak waarin bagatellen gevonden worden.” Deze woorden werden door de Perponcher gesproken „in bijwezen van alle tegenwoordig zijnde Heeren,” zodat enige ervan „van sentiment verandert zijn, tot nadeel van ons voornemen”.⁵⁾ Aangenaam was dit onderhoud voor de directeuren van het jonge genootschap niet; het heeft dan ook tot 1778 geduurd voor dat de Staten aan het genootschap het praedicaat „Provinciaal” hebben toegekend en men, van de zijde van het genootschap had toe-

1) Zie hiervoor: Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek. A'dam. 1901. Dl. I. bl. X v.v.

2) J. Wille. De literator R. M. v. Goens. bl. 305 noot.

3) T.z.p. bl. 276 v.v.

4) T.z.p. bl. 400.

5) Uit de geschiedenis van het P. U. G. 1773—1923. Samengesteld door N. J. Singels. Utr. 1923. bl. 22 v.v.

gestemd in de eis, dat de Perponcher directeur zou worden.¹⁾

Inmiddels begon de buitenlandse staatkunde steeds meer de aandacht te vragen: in 1780 brak de vierde Engelse zee-oorlog uit, waarin de Perponcher een zeer anti-Engelse houding aannam: hij spreekt zelfs, met betrekking tot Zeeland van „Anglomanen of non-patriotten”²⁾. In 1784 en 1785 maakt hij deel uit van de „Staats- en extrajudiciële commissie”, welke zich bezighield met het onderzoek naar de oorzaken van de mislukte expeditie naar Brest in 1782.³⁾ Ook in de gewestelijke staatkunde kiest hij in deze jaren aanvankelijk nog de anti-stadhouderlijke partij: te Utrecht was de liefde voor het Oranje-huis gering en het verzet tegen het beruchte regeringsreglement van 1674 groot: Perponcher heet één van de „stokebrandjes” van dat verzet, die „alle avonden — met affectatie — met de burgerwacht” optrekt.⁴⁾ In 1783 was de vurige Oranje-man van Goens gedwongen zijn ontslag te nemen als lid van de vroedschap; in hetzelfde jaar werd de Perponcher's zwager Voet van Winssen, met voorbijgaan van het Stadhouderlijk recommandatie-recht, tot lid van de vroedschap gekozen. Op 25 Februari 1784 benoemden de Staten een commissie van 9 om bezwaren tegen het regeringsreglement te overwegen; de Perponcher was er de ziel van. „Zonder de minste vijandschap tegen den Prins of het huis Oranje te koesteren, waren de beginselen der oude Staatsche partij hem in veele opzichten dierbaar. Hij sloot de oogen niet voor de misbruiken der familieregeering, maar zou niet gaarne de staatsinstellingen der Republiek haar aristocratischen tint ontnomen hebben.”⁵⁾ De bedoeling van de commissie, was niets minder dan het ontwerpen van een nieuwe grondwet voor de provincie; waarbij elk lid der Staten zoveel mogelijk zijn oude vrijheid zou herkrijgen en de aanstelling weer zou geschieden als voor 1674: het eerste en derde lid zouden weer zitten voor het leven.⁶⁾ Later, in 1810, beschouwde de Perponcher het regeringsreglement van 1674 nog als een onrechtmatigheid: Utrecht werd behandeld

1) T.z.p. bl. 26 en 240.

2) Gedenkschr. v. G. J. v. Hardenbroek. Dl. III. bl. 236 v.

3) J. v. d. Baan. Wolfaartsdijk geschetst. bl. 573 v.

4) Hardenbr. A.W. Dl. IV. bl. 475.

5) De Beaufort. A.W. Dl. II. bl. 42.

6) Dr. H. T. Colenbrander. De Patriottentijd. Dl. II. bl. 198 v.v.

alsof het veroverd gebied was! Daarin verandering te brengen, was zijn doel, maar terwijl men begon „misbruiken te willen weeren”, eindigde men „met de Constitutie aan te tasten”.¹⁾ Van de stadhouder, die hij persoonlijk kende, weet hij de fouten meer aan diens opvoeding, dan aan zijn karakter.²⁾ Onder de indruk van de door *Ondaatje* geleide democratische beweging, viel het rapport der commissie van negen geheel in aristocratische geest uit. De democraten, hierdoor teleurgesteld, wezen nu 24 „geconstitueerden” aan, welk college de vroedschap genoodzaakt was te erkennen; terwijl de democratische partij haar grootste triomf behaalde, toen zij de vroedschap dwong op de verkiezing van *Mr. Jonathan Sichterman* terug te komen. Voor vele raadsleden, en blijkbaar ook voor de Perponcher, werd dit „pijnlijke uur het keerpunt hunner staatkundige overtuiging”.³⁾ Sindsdien houdt ook de Perponcher getrouw de stadhouderlijke partij.

Op 11 September 1785 neemt hij zijn ontslag als gedeputeerde en in 1786 verlaat hij het onveilige Utrecht, om zich tijdelijk te Amersfoort te vestigen, vanwaar hij het contact met de toen te Nijmegen gevestigde stadhouder onderhoudt, met wie hij ook te Amersfoort zeer vertrouwelijk omgaat.⁴⁾

Zijn partijkiezen voor de stadhouder heeft hem natuurlijk de felle haat van de Patriotten-partij bezorgd: in het tijdschrift „Janus 1747—1787”, uitgegeven en geredigeerd door *P. de Wakker van Zon* kan men enkele staaltjes van deze, niet zeer hoogstaande politieke satire vinden.⁵⁾

Advertissemerten :

„Te *Pruilhoven*, bij *J. Marmot*, is in het savoïaards gedrukt, en alomme verzonden *E. Polah Boven-natuurkundige Lesschen voor Kinderen*, fraai berijmd door *O. L. H. Kippedief*; met een Aanhangsel van *Jonkr. N. van Redeloos*, over den aart en natuur der Speelkaarten en Dobbelsteenen: zeer nuttig en amusant voor ballingen en gevangenen, als mede voor berooide Graven Lords, Baronnen en Ministers: de prijs is een Zotskap.”⁶⁾ Op

1) Spreuken. Dl. III. bl. 38 en 86 v.

2) T.z.p. bl. 64 v.v.

3) De Beaufort. A.W. Dl. II. bl. 49.

4) Spreuken. Dl. II. bl. 93.

5) *Mr. J. I. van Doorninck*. Vermomde en naamlooze schrijvers. Leiden 1883. Dl. II. bl. 290.

6) A.W. bl. 108.

een andere plaats vinden we onder de „Advertissemten” een zogenaamde aankondiging, dat bij J. Marmot te Amersfoort verschenen is een „Overzetting van Machiavell met aanmerkingen voor gewetenlooze bloedvergieters, door den Heer W. E. de Polah, in hetzelfde formaat gedrukt als de overzetting van Michaëlis door den zelfden Heer.”¹⁾ Elders weer wordt gesproken over Mr. Willem Emmery l'Enragé de Traiteridski, e societate Jesu.²⁾

Op 27 December 1773 was de Perponcher gehuwd met Agnes Clara Voet van Winssen, dochter van Mr. Paulus Engelbert Voet van Winssen. Uit de werken, door de Perponcher ± 1775 geschreven, valt op te merken, dat het huwelijk voor hem zeer grote betekenis gehad heeft. In de „Rhapsodiën of het leven van Altamont” vormt het huwelijk de vurigste wens van de schrijver, wat ons niet verbaast, wanneer we bedenken, dat het werk in 1775 uitgegeven is en dus wel ± 1774 geschreven zal zijn. Door een schipbreuk belandt een jonge vrouw — Amelia — op het eiland van Altamont en het kan wel niet anders of tussen deze beide mensen ontstaat een diepe genegenheid: „haere oogen naemen die schroomagtige onrustige verleegenheid, die streelende kwijning, dien zagt tintelenden glans aen, dewelke de eerste en ontwijfelbaere teekenen eener ontvonkende liefde zijn.”³⁾ Spoedig beschouwen zij zich dan ook als gehuwd: „Nooit zullen zij uit mijn geheugen worden uitgewist, die gelukkige tijden, die zalige ogenblikken van verrukkingen en vreugd.” Het „leeven en de volzaligende Kragt” wordt aan het huwelijk gegeven door de „niets bewimpelende gemeenzaamheid, die volkomene kennis van elkanders inborst, gemoedsneiging, gevoelens en denkwijze, waardoor men uit eenen enkelen wenk, eenen enkelen trek van het gelaet de geheele ziel met al wat er in omgaet weet te ontdekken.”⁴⁾

De hoogste vreugde van het huwelijk zijn echter de kinderen: „Kinderen eindelijk, in wien men 't afdruksel der hoedanigheeden van de beminde wederhelft met het streelendst welbehagen ontdekt; in wien men teevens zigzelven en 't voorwerp zijner

1) A.W. bl. 155.

2) A.W. bl. 157.

3) A.W. Dl. I, bl. 248 v.

4) A.W. Dl. I, bl. 313.

liefde herleeven ziet; die door hun aanminnig gepraet en vrolijk spel, de gesprekken der ouderen komen stooren, — of liever veraengenaemen; en door hunne streelende liefkoozerijen de innigste gevoelens der ziele opwekken. — Voorzeeker uit deezen staet vloeit al het beste, al het dierbaarste voort, dat de mensch op aerde genieten kan.”¹⁾

Uit deze zelfde periode dateert het stukje „*Het zedelijk genoegen*”, waarin ook een lofzang op het huwelijk voorkomt.²⁾ Opvallend is vooral het volgende: „Maer tred gij nog dieper in de Gelukstaet deezer Egtgenoten dan ziet gij *Hem* min heevig in zijne driften dan voorheen. Zijn hart is verbeeterd, zijn vreugden zijn verheevener geworden, zijn kommer is verzagt. En dit is 't werk der Liefde, 't werk zijner beminlijke gezellinne.”

In 1779 vertaalt hij een veldzang uit het Duits van *Gessner*: Ook hier neemt de lofzang op het huwelijk een aanzienlijke plaats in: „Ja sints de huwelijksband ons saem vereenigde was ons leeven aan twee op elkanderen welgestemde fluiten gelijk, die in zagte toonen hetzelfde lied spelen.”³⁾

Ook in de „*Gedichten*” vindt men er enkele, waarvan het huwelijk het onderwerp vormt: een „*Graflied*, bij 't Afsterven mijner teederbeminde Egtgenootte op den 18. September 1803”. Later schrijft de Perponcher nog „*Vreugde- en Treur-herinneringen*, aan wijle mijne dierbaare egtgenootte”, waarin hij meedeelt, dat hij van zijn zeven kinderen er slechts twee behouden mocht, „die thans de troost mijnes Ouderdoms zijn”.⁴⁾

Van 1787 tot 1795 neemt de Perponcher weer een leidende positie in de Staten van Utrecht in⁵⁾; terwijl hij in 1799 voor een functie in aanmerking komt bij een eventueel herstel van het Oranje-huis.⁶⁾ Terwijl tot ± 1795 de paedagogische en aesthe-

1) A.W. Dl. I. bl. 314.

2) Mengelwerk 2e stukje. Utr. 1775. bl. 60.

3) Mengelw. 3e st. bl. 168.

4) *Gedichten*. 2e dr. bl. 120 v.; Ned. Adelsboek 1916 vermeldt er slechts 6; mogelijk is er één direct na de geboorte gestorven en niet gedoopt; in vijf weken n.l. in Jan. en Febr. 1785 verloor hij drie kinderen (*Spreuken* Dl. I. bl. 190 v. en Ned. Adelsboek 1916. t.a.p.)

5) *Spreuken*. Dl. II. bl. 62 v.v.

6) In een brief van de erfprins aan de prins. 2 Sept. 1799.

„Je vous envoie une liste des personnes destinées pour le gouvernement provisoire”. In noot 2 wordt voor Utrecht genoemd: o.a. de Perponcher. Zie Colenbrander: *Gedenkstukken der Alg. Gesch. v. Ned. Derde Deel*. ('s-Grav. 1907, R.G.P. 4) bl. 1051 en 1053, noot 2.

tische geschriften van zijn hand zeer talrijk zijn, komen na ± 1795 de godsdienstige op de voorgrond. Hij beschouwde ze als zijn „hoofd-werk”.¹⁾

„Gods woord, die rijke bron van waarheid, wijsheid
Volmaaktheid, deugd en al wat 's Menschen heil
Voltoojen kan, trok onzen meesten arbeid”.²⁾

In Duitsland bezorgden ze hem zelfs de naam van „Relegiosus Fanaticus”³⁾, hoewel Bilderdijk en M. Tydeman hem „nieuwerwetsch” of „nieuwmodisch” noemen en hem dus onrechtzinnigheid verwijten.⁴⁾ Onder Lodewijk Napoleon, wiens begrip voor ons „oorspronkelijk Volks-Character” hij waardeerde,⁵⁾ heeft hij een bescheiden functie vervuld in het openbare leven: hij was assessor bij het landdrostambt te Utrecht.⁶⁾ Lang heeft hij dit ambt echter niet bekleed: „ut percepti molestiis et poenis minoribus infligendis rem peragi debere”.⁷⁾

In deze tijd maakt hij ook deel uit van een „commissie ingesteld tot regeling — formation — der openbare en koninklijke Hoogescholen en aanmoediging der Geleerden”,⁸⁾ waarvan ook zijn vriend, de Utrechtse hoogleraar in de sterrekunde van *Beeck Calkoen*⁹⁾ deel uitmaakte.

Aan vriendschap zal de Perponcher stellig behoefte gevoeld hebben, nadat op 18 September 1803 zijn „teederbeminde Egtgenoot” „aan onze liefde armen ontruikt was”.¹⁰⁾ Met *Mr. Jan Hinlopen* verbindt hem een hechte vriendschap: hij is het die hem „onvermoeid” hulp verleent bij het schrijven van zijn Duingedicht *Palemon*¹¹⁾ en wiens overlijden in 1808 hij met een gedicht herdenkt.¹²⁾

1) Joseph. Voorreede, bl. LVIII.

2) „Dankbetuiging” aan „Mijn' Zwaanenschacht” (Spreuken. Dl. I. bl. 201).

3) Royaards. A.W. bl. 26.

4) Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met M. en H. W. Tydeman 1807—1831. Sneek. 1867. Dl. I. bl. 59 en 60.

5) Spreuken. Dl. III. bl. 105.

6) J. v. d. Baan. A.W. bl. 487.

7) Royaards. A.W. bl. 29.

8) H. Bouman. Gesch. d. voorm. Geldersche Hoogeschool. Dl. II. Utr. 1847. bl. 467.

9) Spreuken. Dl. IV. bl. 265 v.v.

10) Gedichten, 2e dr. bl. 77.

11) T.z.p. bl. 190.

12) Spreuken. Dl. I. bl. 193.

Toen de loop der gebeurtenissen de Fransen in November 1813 dwong zich uit ons land terug te trekken, werd ook de Perponcher met enkele andere vooraanstaande inwoners van Utrecht als gijzelaar gearresteerd — 24 November 1813 — en naar Parijs gevoerd, waar hij eerst op 1 Maart 1814, dank zij de voorspraak van Lodewijk Napoleon, uit de gevangenis van Ste. Pelagie werd ontslagen. Zijn belevenissen gedurende deze maanden heeft hij weergegeven in het vijfde deeltje van zijn „Spreuken, opgaven, overweelingen, bepalingen, gronden”, Utr. 1814. Van zijn aanwezigheid te Parijs heeft de schrijver gebruik gemaakt, om de intocht der bondgenoten in de Franse hoofdstad te aanschouwen op 31 Maart. Behalve zeer uitvoerige godsdienstige en moraliserende uitweidingen, bevat het opstel af en toe treffende opmerkingen. Wanneer de Perponcher „het reuzen-standbeeld des Keizers — van de Colom van Austerlits” langs zijn vensters ziet voeren — hij bevindt zich dan niet meer in de gevangenis —, en wanneer hij het „op een houten stelsel” ziet wankelen, herkent hij daarin de hand Gods, „den hoogmoedigen ter neder slaande”.¹⁾ Het ontgaat hem echter niet dat bij die gelegenheid „de doodsche stilte der treurigheid” onder allen heerste,²⁾ evenmin, dat bij de intocht der bondgenoten, onder wie vooral Alexander van Rusland „de Groote” geprezen wordt, er „van de honderd menschen geen drie waren, die de witte cokarde droegen”, ofwel dat bij de intocht van de graaf van Artois „de lieden van middelen en aanzien juichten, maar de gemeene hoop stil” was.³⁾

Na zijn terugkeer in het vaderland, werd de Perponcher in 1814 tot lid der Gedeputeerde Staten van Utrecht benoemd,⁴⁾ terwijl hij bij Koninklijk Besluit van 16 October 1815 tot curator der Utrechtse Universiteit werd aangewezen.⁵⁾

Bij de plechtige inwijding der herstelde Universiteit in 1815 hield hij een „Aanspraak aan den Akademischen Senaat en de studeerende jeugd”. In het volgende jaar gaf hij een redevoering „Aen de op 's Rijks Hoogeschole studeerende jeugd” in het licht, waarin hij de hoofdzaken van de studie in de verschillende

1) Spreuken. Dl. V. bl. 126 noot.

2) T.z.p. bl. 145.

3) T.z.p.

4) Ned. Adelsboek 1916. bl. 62 v.v.

5) De Utr. Universiteit. 1815—1936. bl. 4.

faculteiten uiteenzette. Op 25 Juni 1819 overleed de Perponcher te Utrecht: op zijn sterfbed leverde hij, volgens prof. Heringa, nog het bewijs, hoe kalm de ware Christen sterven kan. ¹⁾ Op de dies natalis der Utrechtse universiteit, 23 Maart 1820, hield de hoogleraar H. Royaards, bij de overdracht van het rectoraat, een gedachtenisrede op de man, die in het geestelijk leven van zijn tijd een belangrijke plaats had bekleed. ²⁾

1) Anthologie uit de Prozaschriften bl. XII.

2) Hermanni Royaards oratio, cum magistratu academico abiret de Guilielmo Emmerio a Perponcher habita. Tr. a. Rh. MDCCCXX.

HOOFDSTUK II.

OPVOEDKUNDIGE DENKBEELDEN.

Evenals op zo menig ander terrein van het geestelijk leven, heeft de achttiende eeuw ook op het gebied der opvoedkunde een grote vernieuwing gebracht: Denkbeelden, uit Engeland afkomstig, werden dikwijls door Franse schrijvers, minder veelzijdig, maar schitterender als auteur, dan hun Engelse geestverwanten, over geheel Europa verbreid. „Het Engelsche goud wordt in Fransche zilveren en bronzen pasmunt omgezet.”¹⁾ John Locke is de man geweest met wie de vernieuwing op menig terrein begon: zijn kennisleer wordt gedragen door twee gedachten: er zijn geen aangeboren begrippen en al onze voorstellingen stammen uit ervaring. Immers, indien er wèl aangeboren begrippen waren, hoe moest men dan het enorme onderscheid in zedelijk oordeel verklaren tussen verschillende mensen, tijden, volkeren en religies. Ook sommige speciale voorstellingen, bijv. God — zijn evenmin aangeboren. Volgens Locke stammen deze uit ervaringen van tweeërlei aard: uitwendige (sensatie) en inwendige (reflectie). Zelfs de voorstelling, die wij ons, zo goed wij kunnen, maken aangaande het opperwezen, berust op ervaring. — Het is duidelijk, dat een denker, die zo geringe waarde toekent aan aangeboren begrippen, als Locke doet, wel grote betekenis moet hechten aan de opvoeding. Voor hem is de geest van de jonge mens bij de geboorte als wit papier, als een onbeschreven blad, waarop de ervaring beelden tekent.²⁾ Op paedagogisch gebied heeft hij dan ook grote invloed gehad. Zijn opvoedkunde heeft reeds hetzelfde ideaal als de paedagogiek van de Aufklärung: de vorming der

1) R. Casimir. Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het menschelijk denken. Dl. I. bl. 289.

2) G. Kalf. Gesch. d. Ned. Lett. Dl. V. bl. 557.

kinderen tot beschaafde, zedelijke, wereldwijze mensen. Locke heeft bij zijn paedagogiek steeds zonen van edellieden op het oog: hij verwerpt de scholen en wil voor iedere leerling een opvoeder, opdat de individualiteit tot haar recht come. De opvoeder moet algemeen ontwikkeld, beschaafd, bescheiden en met wereldkennis begaafd zijn: een voorbeeld voor de leerling. Met grote nadruk wijst hij op het belang van de lichamelijke opvoeding.

De ideeën van Locke zijn voor een groot deel in Frankrijk verbreid door *J. J. Rousseau* in zijn *Emile*: „Bij dezen man, met geringe voorstudie, met weinig aanleg voor gezette arbeid, met een overmatig groot gevoel, kunnen we geen scherp omljnde leer verwachten. We vinden bij hem meer allerlei treffende gedachten, prikkelende opmerkingen, fijne overwegingen en innige ontboezemingen.”¹⁾ Rousseau heeft gepleit voor een zorgvuldige *hygiënische* opvoeding; het onderwijs moet niet te vroeg beginnen: eerst moet bij de leerlingen belangstelling gewekt worden, zodat ze behoefte voelen om te weten. Het onderwijs moet aanschouwelijk zijn: niet de boeken, maar natuur en mensenleven zijn allereerst de grote kennisbronnen. Op zedelijk gebied heerse geen autoriteit of straf: *Emile* moet de gevolgen van zijn handwijze leren ondervinden (hij vat kou door een in zijn kamer gebroken raam); dit is het systeem der z.g.n. natuurlijke straffen. Voor de verstandelijke opvoeding der meisjes voelde Rousseau niet veel.

Zijn *godsdienstige opvattingen* heeft Rousseau uitgesproken in de „*Confessions du Vicaire savoyard*”: Theoretisch staat hij op het standpunt van het deïsme, doch van de deïsten onderscheidt hij zich in zoverre, dat zijn geloof aan God een gevolg is van zijn gemoedsbehoeften. Nu hij eenmaal aan God gelooft, ziet hij de bewijzen daarvoor in de harmonie en doelmatigheid van de schepping. — Op *staatkundig* gebied is Rousseau een overtuigd voorstander van de leer der *volkssouvereiniteit*. Als uitvoerend bewind schijnt hem een gekozen aristocratische regeringsvorm het beste toe. Een algemene regel is echter niet te geven, daar de staatsvorm van ieder land tevens afhankelijk is van de historie en de natuurlijke gesteldheid.²⁾

Rousseau's invloed is groot geweest: in Duitsland hebben

1) Casimir a.w. Dl. I. bl. 343.

2) Casimir a.w. Dl. I. bl. 347 v.

o.a. de *Philantropijnen* getracht iets van zijn denkbeelden in practijk te brengen.

Daar leeft de *Aufklärung* zich niet, zoals in Frankrijk en Engeland, uit naar buiten, maar naar binnen.

Op religieus, of beter nog kerkelijk gebied, bracht het *piëtisme* tot stand, wat de *Aufklärung* op wijsgerig gebied trachtte te bereiken: vrijmaking van de letter van kerkvoorschrift en geloofsbelijdenis en streng kerkelijke vormen, om daardoor te komen tot een diep geloofsleven.

Dit piëtisme werd in de practijk toegepast o.a. door *Francke*, die te Halle een weeshuis stichtte, waaraan grote onderwijsinrichtingen verbonden waren. Op godsdienstig gebied waren *Mendelssohn*, die opkwam voor een betere behandeling van zijn geloofsgenoten en *Lessing*, die in de geschiedenis der godsdiensten een opvoeding van het menselijk geslacht door de goddelijke openbaring zag, de belangrijkste figuren.

Basedow en zijn opvolgers — *Campe*, *Salzmann*, *Guthsmuths* — trachtten *Rousseau's* opvoedkundige idealen toe te passen in de practijk. Tot deze kring behoort ook de Zwitser *Johann Heinrich Pestalozzi*.

Locke's „*Some thoughts concerning education*” werden in het Nederlands vertaald in 1698 als „*Bedenkingen over de opvoeding*”; in 1753 bezorgde de Doopsgezinde predikant *P. A. Verwer* er een nieuwe vertaling van. De inhoud komt in hoofdzaak op het volgende neer: *Locke* schenkt veel aandacht aan de *lichamelijke opvoeding* (kleding, voeding, levenswijs, het harden van het lichaam). Bij de intellectuele opvoeding houdt *Locke* rekening met de zielkundige ontwikkeling van het kind; dat is ook zeer wel mogelijk bij een opvoeding door een gouverneur, zoals *Locke* zich die voorstelt. De *zedelijke opvoeding* gaat hem boven de intellectuele: „*education before instruction*”. In de tijd, dat opvoeding vooral gezocht werd in het bijbrengen van grote hoeveelheden kennis aan de jeugd, was deze gedachte nieuw. Bij de tucht wordt de dwang afgekeurd: men moet kinderen behandelen als redelijke wezens, en zoveel mogelijk met hen redeneren. De godsdienstige opvoeding komt bij *Locke* meer op de achtergrond dan de Christelijke opvoeders van zijn tijd wensten: men moet de kinderen niet te veel en te vroeg spreken over God „*this Being*”

incomprehensible"; anders raken zij uit de koers. Locke streeft er naar van zijn leerling te maken „een gelukkig, braaf, bruikbaar mens, geschikt voor zijn bepaalde stand". Hij schreef „as a gentleman for gentlemen". Hij idealiseert de gouverneursopvoeding en maakt de schoolopvoeding belachelijk. — Zijn invloed was groot: „Some thoughts concerning education" werden vertaald in *Campe's Revision*; hier te lande was hij algemeen bekend door zijn verblijf en zijn omgang met mannen als Prof. van Limborch en Prof. Le Clerc; de laatste vertaalde zijn „Essay concerning human understanding" en gaf een uitvoerige levensbeschrijving.

Rousseau wijkt in sommige opzichten echter van Locke af: hij aanvaardt een aangeboren beginsel van rechtvaardigheid en deugd: de wijsgeren mogen met Locke het geweten, als aangeboren ontkennen, hij, Rousseau, weet, dat op de bodem der menselijke ziel die aangeboren zekerheid van recht en deugd rust. Dat gevoel noemt hij het geweten, en in meeslepende taal roept hij uit: „Conscience, consciencel instinct divin, immortelle et céleste voix; guide assuré d'un être ignorant et borné, mais intelligent et libre, juge infaillible du bien et du mal qui rends l'homme semblable à Dieu".¹⁾ Nog belangrijker is, dat Rousseau de stelling uitspreekt van de *onbedorvenheid der menselijke natuur*. Daardoor stelde hij zich lijnrecht tegenover de Christelijke leer der erfzonde en ging hij nog verder dan Locke.

Op het gebied van de *lichamelijke opvoeding* verwijst Rousseau enige malen naar Locke, wiens denkbepelden onovertreffbaar worden genoemd: vooral aan de oefening der *zintuigen* kent hij grote waarde toe; bij de *intellectuele opvoeding* kent hij nog groter waarde toe aan aanschouwing en ervaring dan Locke: de gouverneur moet er voor zorgen, dat de leermeesteres „natuur" de gelegenheid heeft haar werk te doen; van de leerling heet het: „qu'il n'apprenne pas la science, qu'il l'invente".²⁾

Uit Rousseau's grondstelling volgt, dat hij op het punt van de *zedelijke opvoeding* zeer van Locke afwijkt: de opvoeder moet slechts het natuurlijk instinct in de mens behoeden voor de alles

1) Emile ed. Firmin Didot 1851. bl. 345, geciteerd bij de Vletter: „De opvoedkundige denkbepelden van Betje Wolff en Aagje Deken", Gron. 1915, bl. 13.

2) Emile, bl. 181.

bedervende invloed van de zondige wereld: geen geredeneer, geen gepreek, geen zedelessen. Dwang is in dit systeem uit den boze. Aldus formuleert hij de z.g.n. *negatieve opvoeding*.

Op het punt van de *godsdienstige opvoeding* heeft Rousseau zich scherp gekeerd tegen het openbaringsgeloof. Hij heeft het eerste gewezen op de noodzakelijkheid van *seksuele opvoeding* en de aandacht gevestigd op de veranderingen in de psyche van het kind tijdens de puberteitsleeftijd. De methode van Rousseau is *individualistisch*: Emile wordt door een gouverneur opgevoed en moet worden tot een mens, die zich temidden der producten van een bedorven beschaving gelukkig en sterk leert gevoelen.

In *Duitschland* heeft voor de grote massa der half-intellectuelen, tot ongeveer 1820 de wijsbegeerte der Aufklärung gegolden, hoewel *Lessing* en *Fichte*, zich van deze richting hadden afgewend en hoewel ook *Goethe* en *Schiller* de middelmatige Aufklärers heftig hadden aangevallen.

Ook de *Philantropijnen* zijn late Aufklärers. Ze ontleen hun naam aan de stichting van *Johann Bernhard Basedow*: het Philanthropinum te Dessau. Deze instelling was oorspronkelijk bedoeld als een Kweekschool voor opvoeders, maar hij werd, onder de drang der omstandigheden, een kostschool voor de gegoede stand. De Philantropijnen zijn typische vertegenwoordigers van een tijd vol zelfoverschatting, die de taak der opvoeders zag als „Hebung der allgemeinen Glückseligkeit durch das verbesserte Schulwesen”.¹⁾

Bij hun beschouwing der menselijke natuur gingen de Philantropijnen terug op *Locke*: dan beschouwden ze de kinderziel als een onbeschreven blad papier. Ofwel zij namen een aangeboren zedelijk gevoel aan — dit deed Basedow — dan weer met Rousseau, veronderstelden ze bij de mens een aangeboren geweten en een ingeschapen aanleg ten goede.

Reeds voor het verschijnen van de *Emile* bestond er in *Duitschland* grote belangstelling voor opvoedkundige vraagstukken. De Piëtist *August Hermann Francke* bracht in zijn inrichtingen te *Halle* verschillende nieuwe denkbeelden in toepassing. Doch

1) Frederik de Grote: Zie Schmidt Geschichte der Erziehung IV. 2. 106; aangehaald bij de Vletter a.w. bl. 23.

veel meer dan de kalme betogen der Spectatoren, bracht Rousseau een revolutie teweeg: het „Naturevangelium der Erziehung” — zoals Goethe het noemt — werd door de Duitsers gretig gelezen. Uit de samenvloeiing van Franse geestdrift en Duitse degelijkheid werd de opvoedkundige beweging der Philanthropijnen geboren.

In 1775 opende Basedow te Dessau zijn Philanthropinum, dank zij de steun van de vorstenfamilie van Anhalt-Dessau. Het hoogtepunt in het bestaan van het instituut was het openbaar examen, gehouden op 13, 14 en 15 Mei 1776 te Dessau: de resultaten der nieuwe methodes en de moderne practische kleding der leerlingen werden zeer geprezen. Door dit examen werd o.a. *Johann Heinrich Campe* gewonnen, die in December 1776 het ambt van curator over het „Dessauisches Educationsinstitut” aanvaardde, nadat Basedow de leiding had neergelegd. Campe was aanhanger der Aufklärung en bewonderaar van Rousseau. Nadat hij Dessau plotseling verlaten had, stichtte hij te Hamburg een klein instituut. Later was hij inspecteur van het schoolwezen te Brunswijk. Hij was geen oorspronkelijke natuur, maar ontleende zijn denkbeelden aan Rousseau of Basedow. We vinden bij hem de goede en de slechte zijden der „Aufklärungs-pädagogik”: veel echt enthousiasme en verdraagzaamheid, maar alles te uitsluitend gericht op het nuttige: „nuchterheid zonder echt idealisme, die in platheid ontaardt”. Zijn betekenis steekt vooral in zijn talrijke bijdragen tot de kinderlectuur; zijn bekendste werk is „*Robinson der Jungere*”, dat in alle talen, zelfs het Latijn, vertaald werd. In het Robinson-verhaal zijn talrijke leerrijke vermaningen ingevoegd.

Christian Gotthilf Salzmann (1744—1811) staat in zijn opvattingen tussen de Philanthropijnen en Pestalozzi in: Basedow definieerde opvoeding als „nuttige kennis op aangename wijze”; Salzmann spreekt al van „ontwikkeling en oefening der jeugdige krachten”: hij bracht de schoolstichting te *Schnepfenthal* door een bezadigd bestuur tot bloei en publiceerde o.a. het *Mierenboekje*.

Na het definitieve aftreden van Basedow, kreeg *Wolke* de leiding van het instituut te Dessau, tot het in 1793 wegens te grote financiële tekorten gesloten werd. Dit betekende voor de Philanthropijnen de diaspora.

De Philanthropijnen achtten de *lichamelijke opvoeding* van

groot belang: passende kleding, blote halzen, korte haren, geen pruik of degen.

Bij de *intellectuele* opvoeding streefden ze naar aanschouwings- onderwijs, dat te Dessau geboren is en niet te Burgdorf bij Pestalozzi, zoals men gewoonlijk meent.

Met Locke en Rousseau meenden zij, dat de arbeid voor het kind een genoegen moest zijn, hoewel bij hen deze theorie ontaard is: door de flauwste spelletjes moesten de kinderen lezen leren, b.v. snoeppartijtjes met chocoladeletters. Ook met de *zielkundige* ontwikkeling van het kind hebben ze in theorie rekening gehouden: in zijn „Elementarbuch” stelt Basedow de eis, bij onderwijs en opvoeding „nach den verschiedenen Lebensaltern” te werk te gaan. —

Op *zedelijk gebied* nemen de Philanthropijnen een van Rousseau afwijkend standpunt in, en sluiten ze zich aan bij Locke: niet van de onbedorvenheid der menselijke ziel overtuigd, staan ze een positieve zedelijke opvoeding voor, in nauw verband met de intellectuele: door het aanbrenge van kennis en van deugd, zal men veel, zo niet alles bereiken. „Kennis is deugd” is de leus van deze opvoeders. Kenmerkend voor deze tijd is de „moralische Erziehung” die gedurende lange jaren de kinderlectuur beheerste.

Op het *gebied van de tucht* waren de Philanthropijnen voorstanders van de *natuurlijke en vrije ontwikkeling*. Van Rousseau verschilden zij door hun eis van volstrecte gehoorzaamheid, waarvan vooral Basedow een voorstander was. Tegenover het verwerpen van alle gezag door Rousseau, stelt Basedow zijn standpunt, dat de kinderen van nature behoefte hebben aan de autoriteit der door hen beminde opvoeders.

Al vroeg begonnen de Philanthropijnen aan de *godsdienstige opvoeding*. Reeds in 1764 had Basedow een handleiding over dit onderwerp geschreven: „Methodischer Unterricht der Jugend in der Religion und Sittenlehre der Vernunft”. Begonnen werd met de natuurlijke religie, waarop werd voortgebouwd met de algemeen-Christelijke, terwijl het confessionele onderricht door sekte-geestelijken buiten de school werd gegeven. De Philanthropijnen waren voorstanders van Christendom boven geloofs-verdeeldheid.

Ook op *sexueel gebied* namen zij de opvoeding ter hand. Hier

gold voor hen: „Kennis is deugd”. — Op het examen te Dessau konden de ouders twee platen van een kraamkamer zien, één vóór en één ná de bevalling.

Terwijl Rousseau voorstander was van een opvoeding tot persoonlijk geluk *buiten* en *boven* de maatschappij, voedt Basedow op tot individueel geluk *in* de samenleving. Rousseau was voorstander van de meest afgezonderde opvoeding door een gouverneur; de Philanthropijnen hebben de school- en huisopvoeding in ere hersteld. Ook zij werkten slechts voor een bepaalde stand: „nur für die gesitteten Stände”, zegt Basedow. Hun gehele opvoedingssysteem was in hoge mate utilistisch: rekenen leerde men om later in de handel bedrog te kunnen ontdekken; zelfs bij het godsdienstonderwijs stelden zij het nut op de voorgrond.

Hun invloed hier te lande is groot geweest: werken van *Salzmann*, *Campe* e.a. werden hier dikwijls opmerkelijk vlug na het verschijnen van het oorspronkelijke, vertaald. *Adriaan van den Ende* kende het werk der Philanthropijnen en dat van *von Rochow* in het bijzonder.

Opvoedkundige denkbeelden hier te lande.

Dezelfde strijd tegen de oude denkbeelden, die we in het buitenland waarnemen, speelt zich ook in ons land af: de aanhangers van het oude openbaringsgeloof staan tegenover de voorstanders van het redelijke Christendom en de natuurgodsdienst van Rousseau's savoyse vicaris. In de verschillende bronnen van onze kennis — de Spectatoren, de Opvoedkundige verhandelingen, en de schrijvers van kinderboeken — treffen we een element van *afkeurend pessimisme* en één van *aanprijzend optimisme*. De schrijvers keren zich tegen het gebruik, dat de Hollanders hun kinderen toevertrouwen aan Franse gouverneurs en gouvernantes, van wier zedelijk leven men niet op de hoogte is. Aan de Franse invloed wordt de zedelijke achteruitgang van ons volk geweten. Aan de andere kant keerde men zich eveneens tegen het klakkeloos overnemen van vreemde opvoedingsstelsels. Voor het peil van het schoolonderwijs hebben de schrijvers — terecht — een zeer geringe waardering.

Betreffende de *lichamelijke opvoeding* pleiten vrijwel alle specta-

toriale geschriften voor het *zelf* zogen der kinderen: de invloed der minnen is slecht, zowel in zedelijk als lichamelijk opzicht. Bij de opvoeding van zuigelingen en kleuters komen de spectatoren op voor meer lichaamsbeweging — door het spel —, meer frisse lucht en meer slaap!

Op de *intellectuele opvoeding* zoals die op de scholen gegeven werd, oefenen de spectatoren veel critiek: de hele „methodiek” bestond uit van buiten leren zonder begrijpen. De resultaten waren dan ook gelijk nul.

Zedelijke opvoeding. In dit opzicht meenden vele opvoeders, dat de kinderziel „wit papier” was, waarop men slechts goede beelden had aan te brengen, om het kind zedelijk goed te maken. Vandaar die uitgebreide kinderliteratuur vol onwezenlijke braafheid en volmaaktheid; waarvan de boeken van *Petronella Moens* een goed voorbeeld zijn: altijd moraliserend, nooit grappig, altijd gemoedelijk en tevreden!

De tucht was hard: thuis werd de roede niet gespaard en op school werden vooral de arme jongens geranseld: d.i. „opgevoed tot de staat van onderworpenheid”, terwijl de aanzienlijken met onderscheiding werden behandeld d.i. „opgevoed tot hun rang”.

Voor de *godsdienstige opvoeding* bestond grote belangstelling: De Spectatoren hadden grote afkeer van het systeem, waarbij men de kinderen midden in de dogmatiek plaatste en het godsdienstonderwijs werd toevertrouwd aan geheel onbekwame leerkrachten. Men wenste de kinderen vooral niet te vroeg in contact te brengen met de geopenbaarde godsdienst en sloot zelfs om die reden de Bijbel voor de kinderen weg. Terwijl het boek van Mr. J. I. Cassa — *De godsdienstige opvoeding der kinderen als de Hoofdplicht van alle Christenouders enz. 1778* — nog geheel de oude geest ademt, speuren wij in het boekje van de Perponcher — *Instruction d'un père à son fils* — duidelijk de invloed van Rousseau, die de natuurlijke religie vooropstelde.

Onder invloed van *Rousseau* en de *Philanthropijnen* gaat men meer aandacht schenken aan de *sexuele opvoeding*. Het stilzwijgen wordt op dit punt verbroken: De bezwaren tegen voorlichting aangaande de geboorte acht men niet op te wegen tegen de voordelen. Anders staat het met inlichtingen aangaande „de voortteeling”. — Over het algemeen achten de Spectatoren vertrouwen tussen ouders en kinderen de belangrijkste factor.

De 18e-eeuwse opvoeders waren *individualisten*: zij stelden zich de vraag, hoe men de jeugd tot nuttige en gelukkige mensen kon maken; over de *wijze* van opvoeding echter verschilden de meningen zeer. Een belangrijk strijdpunt was *huiselijke* of *publieke* opvoeding. *Adriaan Loosjes Pzn* stelde in zijn „De man en de vrouw in de vier tijdperken van hun leven”, 2e druk 1774, de voordelen van goed schoolonderwijs, voor jongens en meisjes tegenover de nadelen van huisonderwijs, ook voor jongelieden uit aanzienlijke kring. Vrijwel algemeen was men het erover eens, dat de ouders zelf de verantwoordelijke taak van de opvoeding op zich moesten nemen.

Het spreekt wel vanzelf, dat in die tijd de hele opvoeding zeer *utilitistisch* was: de gedichten van van Alphen, de *Robinson Crusoe*, de sprookjes van Moeder de Gans, of van Roodkapje, alles wordt voorzien van moraal.

Het is de Duitse paedagoog *Basedow* geweest, die het begrip „opvoeding” heeft omschreven als het aanbrengen van: „nuttige kennis op aangename wijze”. Terwijl *Locke* de zedelijke vorming stelde boven de verstandelijke, heeft *Basedow* juist de nadruk gelegd op de verstandelijke ontwikkeling van het kind. De *Perponcher* heeft zich in dit opzicht zeer nauw bij de *Philanthropijnen* aangesloten; ook hij hecht, blijkens de hele opzet van zijn werkjes, zeer grote waarde aan de *verstandelijke ontwikkeling*. Het „Onderwijs voor Kinderen”, verschenen in 1762, is bestemd voor kinderen van vier tot zes jaar. Behalve dat gesproken wordt over „Wat de menschen kunnen maaken, wat niet” en over de „verschillende noodwendige beezigheeden der menschen” komen in het derde deeltje „de ziele-leer en de Godsdienst” en zelfs „de Burgermaatschappij en de Huishoudkunde of oeconomie” ter sprake.

Enkele jaren later liet de schrijver zijn „*Nieuwe Aardrijksbeschrijving voor de Nederlandsche jeugd*” verschijnen. Dit werk bestaat uit drie delen en bevat niet minder dan 1547 bladzijden! Talrijke bizonderheden, die men tegenwoordig amper in een leerboek voor het middelbaar onderwijs vermeld zal vinden, worden de kinderen bijgebracht: vooral vraagstukken, samenhangende met de godsdienst of met de staatsvorm van een land, genieten de grote belangstelling van de schrijver. Bijna bij ieder land wordt aan deze zaken een ruime plaats gegund. De schrijver deelt mede, dat hij zelf aan zijn oudste dochttertje een grote reeks werken

heeft ter hand gesteld¹⁾ en daarbij spreekt hij de hoop uit „dat niemand zig zal laten afschrikken door 't getal der boekjes, die ik voor kinderen van zulke jonge jaaren, opgeef. Er is niet meer nodig dan elken morgen een quartier of op zijn best een klein half uur, om ze allen zelfs bij herhaling door te leezen.”²⁾

Evenals de Philanthropijnen het *onderwijs tot een genoegen* voor het kind wilden maken, heeft ook de Perponcher beoogd het onderricht een aangenaam karakter te geven. Hij raadt de ouders aan, met hun kinderen in de loop van de dag te praten over wat men gelezen heeft, maar men moet er voor oppassen, dat men het kind „altoos en geduurig bepreke, beleere en berispe, want dat zou de kinderen van alle onderwijs afkeerig maaken”.³⁾

Een van de grote verdiensten van de Perponcher is dat hij ook bij het aardrijkskunde-onderwijs gestreefd heeft naar *aanschouwelijkheid*: hij wijst op de noodzakelijkheid het kind enig begrip bij te brengen van de dingen, die men op de kaart afgebeeld ziet: „Dit verzuimende, gelijk maar al te veel geschied, zou men zeer ligt kunnen vaaren, gelijk zeeker leermeester, die, na alles wat men op de kaart van Europa vindt, bij herhaaling te hebben aangewezen en doen nazeggen, hun eindelijk vroeg: maar wat is nu eigenlijk de zee? en daar de een wat aarselde, van den anderen ten antwoord kreeg; O ik weet het wel ik weet het wel de Zee is een groot stuk wit papier, tevens groote oogen makende en de handjes zoo wijd van een strekkende. Misschien zijn' er meer kinderen, dan men denkt, die nauwkeurig ondervraagd zijnde, soortgelijke antwoorden geeven zouden.”⁴⁾

Door een grote mate van aanschouwelijkheid bereikt men, dat het onderwijs tot een spel wordt en tevens, dat de „duidelijkheid der denkbeelden” meer bevorderd wordt.⁵⁾ Door modellen kan men dit doel het best bereiken: „Bij voorbeeld men neeme eene groote ondiepe schootel of bak, vulle dezelve tot op eene matige hoogte met waater, om de zee te verbeelden, en legge daar dan stukjes bordpapier of hout op uitgesneeden, in de gedaante der landen, die men aan 't kind wil leeren kennen, en waar op

1) Dl. I. bl. XII.

2) Dl. I. bl. XVI.

3) Dl. I. bl. XIX.

4) Dl. I. bl. 2.

5) Dl. I. bl. 5.

men dan ook meiren en stroomen zou kunnen uitsnijden om derzelve ligging en loop des te natuurlijker door 't water af te beelden." 1) Op dergelijke wijze kan men z'n leerlingen ook enige voorstellingen bijbrengen aangaande de sterrekunde: met behulp van een kaars, een aardglobe en een aantal bollen voorstellende zon, maan en planeten, kan men al heel wat bereiken. Hoewel hij aanraadt bij het aardrijkskunde-onderwijs te beginnen met de stad en de landstreek van inwoning, wordt het eerste hoofdstuk van zijn „Aardrijksbeschrijving” toch gewijd aan een beschrijving van het zonnestelsel, waarvan men zich af kan vragen, of dat wel geschikt is voor kinderen, ondanks de aanschouwelijkheid en duidelijkheid. 2)

Het bijbrengen van *deugd* heeft de achttiende-eeuwse paedagogiek haast berucht gemaakt. Ook bij de Perponcher staat de „zedeleer” in het middelpunt der belangstelling: In dit opzicht schijnt hij zich nauwer aan te sluiten bij Rousseau, die Emile zelf de slechte gevolgen van zijn ongehoorzaamheid laat ondervinden, dan bij de Philanthropijnen, die de tucht nog een onontbeerlijk middel achtten. In het „Onderwijs voor kinderen” neemt de *zedeleer* dan ook een belangrijke plaats in. Kenmerkend voor deze paedagogiek is het gesprek: „Kinderen moeten niets proeven, dat zij niet kennen en niet eten, dan 't geen men hun geeft”. 3) Een vader verbood zijn kinderen zeer nadrukkelijk iets te eten, dat zij hier of daar vonden staan. Philippine, een zoet meisje, volgde deze raad trouw op, maar haar broertjes — Arend en Willem — waren zo verstandig niet. Wanneer er gasten ten eten komen, laten de twee snoepers de gelegenheid niet voorbij gaan. „Terwijl 't gezelschap in den tuin wandelde, en de dienstboden nog aan tafel zaten, sloopen zij stilletjes de eetzaal in. — Jongen, zei Willem tegen Arend, nu moet ik eens schoon agter die chocolaatjes zitten. Mama wou er mij maar twee van geven en zij smaakten tog zoo lekker. — Maar 't was weer 't oude liedje — je weet wel — jongetje lief! — 't zou je kwaad doen — je zoudt' er ziek van worden mijn Kind etc.”

Arend haalt zijn hart „eens regt” op aan een pot met „confituren”. Zelfs de vrees, dat de „Knegts” weldra zullen komen

1) Ibidem.

2) De Vletter a.w. bl. 270.

3) Dl. I, 1e druk, Utr. 1782, bl. 258 v.v.

om de tafel af te nemen, kan hun niet beletten alles totaal op te eten, hoewel de nasmaak van de „confituren” niet erg aangenaam was. Arend wilde althans een chocolaatje om die te verdrijven. Het berouw komt ook hier na de zonde: Tegen de avond werd Willem lusteloos: hij had geen honger maar hij wachtte zich wel te zeggen, wat hem zo zwaar in de maag lag. Arend begon er al wat vroeger bleek en pijnlijk uit te zien en eindelijk moest het hoge woord er uit: „hij had gedagt, dat het confituren waren en het potje geheel leeg gegeten.

Zoo, dan ben je wel aangelopen, zei Mama. 't Was Cassia, daar ik gisteren morgen een weinig van genomen heb om te purgeeren.” De dokter moest worden gehaald en Arend bleef nog twee of drie dagen ziekelijk. Willem kreeg van de chocolaatjes een galziekte; hij moest drie weken lang het bed houden en kreeg niets dan laffe, slappe kost te eten.

Een noot verduidelijkt de strekking van dit verhaal ten overvloede: „Dagten wij altoos op 't toekomende, hielden wij altoos de gevolgen onzer daaden in 't oog, wij zouden nimmer van het goede afwijken; daar die afwijking tog altoos, vroeg of laat, haar eigen straf meebrengt.”¹⁾ In de inhoud wordt trouwens vermeld, dat het verhaal ontleend is aan de *Kinderfreund* 3. Th. p. 213.

In het tweede deeltje wordt ook aan de „zedeleer” een plaats gegund. Tot deze groep behoort het verhaal „De mooie Kleeren”, waarin verteld wordt van Doortje met haar „zijde tabbertje” die gekapt wilde gaan „met eene hooge muts”. Na een dag had ze al berouw van haar ijdelheid en verlangde ze terug naar haar gewone kleding. Het verhaal is ontleend aan de *Kinder Bibliothek* van J. H. Campe 1. B. p. 15.

De braafheid spreekt wel heel duidelijk uit het verhaaltje

Jacob en Mietje op een kermisavond. ²⁾

Jacob. Zeg, Mietje! gaat het U als mij?

Mijn traanen staan gereed te vloeien.

1) Dl. I. bl. 266 noot.

2) Dl. III. bl. 391. Moraliserende strekking eveneens bij o.a. J. H. Swildens, *Vaderlandsch A.B. Boek*: Letter z.

Zout geeft smaak aan alle spijs; zeep wast alles rein.

Kind, denk dat Verstand en Deugd ook zo noodig zijn.

„Zout en zeep doen denzelfden algemeenen dienst in 't lichaamlijke, dien Verstand en Deugd in 't zedelijke doen.”

Mietje. Hoe dat?

Jacob. Hoe dat? Wel hebben niet
Die teederste ouders ons alweder
Zoo veel geschonken. Daar wij tog
Zoo klein nog zijn, en ook zoo zwak.
En hun nog niets vergelden kunnen

Mietje. Indien wij maar gehoorzaam zijn
Dan zeggen ze immers, zijn ze reeds
Genoeg beloond.

Jacob. Dat is het juist.
Dat mij zoo treurig maakt; sints wij
Tog nooit zoo zoet, zoo braaf en zoo
Gehoorzaam zijn, als zij het wenschen.

Mietje. De goede God zal ons wel helpen.
Dat wij 't haast beeter maaken.

Jacob. Zoo kom en laat ons nederknielen.
Voor deezen goeden God, en bidden
Dat hij ons, arme Kind'ren helpe —
Regt zoet te zijn (zij knielen neder). —

Mietje. Ach goede God.
Zoo gaarne brachten wij onz' oud'ren.
Door zoet en braaf zijn, blijdschap aan!

Jacob. Maar zie! wij arme kind'ren wijken
Zoo dikwijls af.

Mietje. En ach dat smert
Dat smert ons zoo!

Jacob. O ja! dat smert
Nu bidden wij tot u, gij zijt
Zoo groot en goed, en helpt zoo gaarne
Ach help ons togh en laat ons niet
Van 't goede wijken!

Jacob. Help, o help
Ons tog, gij groote lieve God!

Mietje. Dit zult gij immers?

Jacob. Zult gij — Amen.

Mietje. Om Jezus wil.

Jacob. Om Jezus wil

Mietje. Om lieve Jezus wil! — Ja. Amen.

Ook dit stukje is een bewerking uit de *Kinderbibel* van J. H. Campe (3. Band. S. 1).

Dat in de verhouding, zoals de Perponcher zich die dacht tussen ouders en kinderen, geen plaats was voor *straf* of *tuchtiging* kan uit het bovenstaande wel zijn gebleken. We vinden deze mening nog bevestigd door een korte scène uit het „Duindicht” *Palemon*, waarin ons het in vele opzichten voorbeeldige gezin van *Lamon* wordt getekend. De kinderen van *Lamon* hebben een vogelnestje uitgehaald. Dat wordt door hun vader afgekeurd en hij zegt :

„— Dien toeleg zoudt ge beeter laten vaaren

Gij zijt graag vrij, laat and'ren dan ook vrij. —'

„Ja Vader — maar — 't Zijn immers tog geen menschen!”

„Dit doet hier niets, zij hebben tog gevoel.’

Het zoontje, verrassend gauw overtuigd, verzekert :

„Neen 'k wil het ook niet meer! Och lieve vogel

„Och piep niet zoo! Keer maar gerust terug ;

„Wij laten 't nestje stil — Ik zou wel weenen

„Daar 't diertje treurt.”¹⁾

Juist omdat dit fragmentje aan een idylle ontleend is, toont het ons, hoe de schrijver zich de ideale verhouding tussen ouders en kinderen dacht.

Voor de *godsdienstige opvoeding* heeft de Perponcher grote belangstelling: dat kan ook geen verbazing wekken bij iemand die zich het woord „*Tendimus ad coelestem patriam*” tot zinspreuk koos en van wie vrijwel geen geschrift te noemen is, of de godsdiensdienst neemt er een min of meer belangrijke plaats in.

Reeds in één van de eerste geschriftjes is dat het geval: het boekje: „*Instructions d'un père à son fils*”, verschenen in 1774. Tegen de toen gangbare methodes van godsdienstig onderricht heeft de schrijver principieel bezwaar: „*La manière si commune d'enseigner la Religion aux Enfants, par des Questions, auxquelles un Livre, ou le Maître lui-même, leur dictent la réponse, m'a toujours paru plus propre à leur remplir la tête de Mots, que de Choses. D'ailleurs, dans cette méthode même, ce serait l'Enfant qui devait interroger ; s'il n'étoit pas plus difficile encore*

1) Gedichten. 1e dr. bl. 109.

d'amener un Enfant à faire de bonnes questions, qu'à donner de bonnes réponses. Des conversations familières, en rendant l'instruction plus agréable, feraient éviter, je crois la plus part des inconveniens, auxquels toute autre méthode est sujette." 1) Aangezien het vanzelf spreekt, dat ieder kind weer andere vragen zal stellen, bedoelt de schrijver met deze gesprekken ook niet meer te geven dan „un simple cannevas". Het geeft niet meer dan „le fonds des choses" „chacun doit en varier les détails suivant l'exigence particulière du cas". 2) Anders dan in zijn „onderwijs voor kinderen" heeft de schrijver in dit werk slechts een zeer bescheiden plaats ingeruimd aan de „natuurlijke godsdienst". Na twee korte hoofdstukjes over „Dieu" en „La Prière, La Providence", wordt in het derde hoofdstuk reeds gesproken over „La Révélation". Daarna worden de hoofdzaken uit de Christelijke dogmatiek behandeld: „La chute — La corruption — La Trinité — La Rédemption — Le sauveur — But et effet de tout ce que le Sauveur a fait pour nous. — Notre insuffisance — Secours de grace" — Tot slot volgen enkele hoofdstukjes over „Le culte particulier — Le culte public — L'église — Les sacramens" en „Le dernier jugement".

Dat in de „Instructions" de „natuurlijke godsdienst" slechts een beperkte plaats beslaat, is wellicht te verklaren uit de omstandigheid, dat het boekje bedoeld is voor wat oudere kinderen. Daarop zou ook het feit kunnen wijzen, dat het in het Frans geschreven is.

In het „Onderwijs voor Kinderen" vinden we dezelfde beginselen voor het godsdienstig onderwijs nader uitgewerkt: de schrijver heeft daar aan blijkbaar een grote betekenis toegekend: hij heeft ze althans van een ster voorzien „opdat men dezelve, na het doorlezen van ieder Afdeeling, of ook van 't geheele deel, nog eens agter malkanderen zou kunnen doorlezen, om den Kinderen een des te beeter aaneengeschakeld denkbeeld van derzelve inhoud te geeven." 3)

De schrijver begint, op het voetspoor van Rousseau, met de natuurlijke godsdienst: allereerst wordt het kind het onderscheid

1) A.W. Préface, bl. I.

2) Bl. III.

3) A.W. Dl. II. bl. VII.

levend — levenloos bijgebracht: een dood vogeltje dient tot voorbeeld: een levend vogeltje heeft een ziel, die maakt, dat het zich bewegen kan, en zien en voelen. Maar nu het dood is, kunt ge zelfs wel een kaars houden bij het oogje, en toch zal het vogeltje er niets van merken. Er moet dus, toen het nog leefde, iets geweest zijn, dat door de oogjes zag, maar dat er nu niet meer is. Met de volgende vergelijking wordt dat verduidelijkt.

„Even zoo, als gij in eene kamer, voor 't open venster, stondt en in den tuin keekt. Zoo lang gij, in die kamer, vóór 't venster staat, en de blinden niet toe zijn, kunt gij er door heen zien, in den tuin. Als gij de blinden toe doet, dan kunt gij er niet meer door heen, in den tuin zien, en dan, is 't even, als of het vogeltje zijne oogjes toe deed, want, dan kan 't ook niets zien. Maar, al blijven de blinden open, indien gij intusschen, van 't venster af, en uit de kamer, gaat, kunt gij dan wel meer, door 't venster zien?

Pauline. Neen, Mamal als ik niet, voor 't venster sta, of, niet in de kamer, ben, kan ik zeker, ook niet, door 't venster zien.

Mama. Wel, evenzoo, is 't met de ziel van 't vogeltje, ook.”¹⁾

De ziel maakt dat een vogeltje zich bewegen en horen kan.

Dan komt ter sprake, dat „alles, wat, met wijsheid, ingerigt is, door iemand gemaakt (moet) zijn.”²⁾ Aan voorwerpen uit de omgeving van het kind wordt aangetoond, dat het „wijze werklieden of wijze werkmeesters” zijn, die al deze dingen gemaakt hebben: een poppestoeltje, een huis, een schilderij, een wagen, of een schip. Maar de grondstoffen voor al deze dingen kunnen ze niet maken, en zo komt de schr. op de vraag, waar de eerste eikeboom vandaan gekomen is, want altijd moet er een de eerste zijn geweest: „Je kunt immers geen tien ruitertjes op eene rij, voor malkaar op tafel zetten, of daar moet er een de eerste zijn, daar de rij mee begint.”³⁾ Zo moet ook die eerste eikeboom gemaakt zijn, door iemand; die alles „met voordagt” zo heeft geschapen: bladen, die tot voedsel van de boom, vocht uit de lucht halen en ons, des zomers, tot schaduw dienen, eikels, waaruit weer nieuwe bomen groeien en die door verschillende dieren gegeten worden en hout, dat tot een stam groeit en dat ook zeer geschikt is om te timmeren.

1) Onderw. v. K. Dl. II. 3e dr. bl. 38.

2) A.W. Dl. II. bl. 106 v.v.

3) A.W. Dl. II. bl. 148.

„Maar” — vraagt Pauline — „wie is het dan tog, die dat alles zoo voor ons gemaakt heeft en dat alles zoo voor ons te weeg brengt.” M. (Haar bij de hand vattende) „Mijn lieve Pauline — mijn lieve kind! Den geenen, die dat alles voor ons teweeg brengt en doet, dien noemen wij: *God*.”¹⁾ Alles, wat je om je heen ziet, — de bloemen die je zo gaarne ziet, de vruchten, die je zo gaarne eet en die ook zo gezond voor je zijn — dat alles, en nog veel meer heeft *God* gemaakt „opdat wij het, tot ons nut zouden gebruiken”.²⁾

Ook Pauline's vader en moeder zijn door *God* geschapen. Hij is ons aller *Vader* en wij zijn zijn *kinderen*, die Hij lief heeft en waar Hij zorg voor draagt. — „Is dit nu niet een regt weldaadig en goedertieren *God*, een regt teeder en beminlijk *Vader*? En zou je hem niet liefhebben, daar hij je zoo veel liefde heeft betoond.”

Zo komt bij Pauline de behoefte op, *God* te zeggen hoe lief zij hem heeft: Moeder en dochter doen samen een gebed: „Maar val eerst,” zegt Moeder, „met mij voor hem op de knien neder om te toonen, dat wij hem, die onzer aller *Vader* is, met de grootste eerbied willen aanspreken (Zij knielen neder.) — Zoo — zeg hem nu, wat je op het hart hebt.

P. O, Goedertieren *God*, ik heb U zoo lief, wijl gij mijn lieve Papa en mijne lieve Mama, en alle die vrugten, en alle die bloemen, en al dat mooie en goede hier, gegeven hebt. Ik wilde, dat ik u kon zeggen, hoe lief ik u heb!”

Pauline is zeer onder de indruk van het feit, dat zij *God* voor 't eerst van haar leven aangesproken heeft: zij kan haar gevoelens niet wel onder woorden brengen. Ook haar Moeder is ontroerd: „ik voelde eene vreugd, een genoegen, eene blijdschap in mijn hart, die ik u niet beschrijven kan, en waarbij, niets te vergelijken is. —”³⁾

Bij het schrijven van dit hoofdstukje heeft de Perponcher *gedeelte*lijk gebruik gemaakt van werken van *Campe* (zie Inhoudsopgave).

In de „Instructions” vinden we dezelfde gang van het betoog: Ook hier wordt het onderscheid tussen levend en levenloos verduidelijkt met het voorbeeld van het dode vogeltje.⁴⁾ Ook hier gaat de schrijver uit van het onderscheid tussen zaken, die de mens

1) A.W. Dl. II. bl. 257.

2) Ibidem.

3) A.W. Dl. II. bl. 261 v.v.

4) Instr. bl. 35.

wèl en die hij niet kan maken: Op een mooie morgen neemt de schrijver zijn zoon — *Emile* — mee naar buiten; samen gaan zij zitten op de top van een heuvel. „Je l'amusai quelque tems à lui faire parcourir des yeux la belle campagne, qui nous environnoit.” Dan komt de vraag aan *Emile* wie het wel zou zijn, die dat alles geschapen heeft, en nog voordat *Emile* gelegenheid gehad heeft „de se jeter dans l'erreur, par ses propres conjectures”, antwoordt zijn vader: „en le regardant d'un air d'attendrissement, de satisfaction et de sérénité propre à lui inspirer de la confiance, et à faire naître les mêmes affections dans son coeur: celui qui a fait toutes ces choses, nous le nommons Dieu.”¹⁾

Daarna komt de bespreking van de *geopenbaarde godsdienst*. In de volgende gesprekjes worden dan de eigenschappen, aan God toegeschreven, behandeld: b.v. God's *Almacht*. Opvallend is, dat de schrijver door vergelijkingen dergelijke abstracte begrippen binnen het bevattingsvermogen van het kind tracht te brengen: God heeft niet alleen de zon gemaakt, maar ook de stof, waaruit de zon gemaakt is. God's wil is het, die de maan op haar plaats houdt, terwijl een bolletje papier, dat men in de lucht gooit, aanstonds naar beneden valt. Deze verklaring strookt, naar het oordeel van de schrijver, zowel met het „Godgeleerd”, als met het „Natuurkundig” onderwijs. „Want wat zijn de zamenwerkende vermogens van bewegingskrachten, en aantrekkings- of zwaartekrachten, die, volgens de Newtoniaansche leer, het gansche wereldstelsel, in order houden, anders, dan Natuurwetten, bij de welken wij moeten stil staan, en die, in hare oorzaken en werkingsmiddelen, onze verdere navorsching ontglippen! — En wat zijn zulke Natuurwetten anders, dan de aanhoudende wil van den Schepper der Natuur?”²⁾

In een ander gesprekje wordt „God's Voorzienigheid” behandeld. Wanneer wij „dien schoonen Hemel” aanschouwen, die boven ons hoofd staat, dan is het toch niet waarschijnlijk, dat God dat alles zou laten varen, zonder er enige zorg voor te dragen, evenmin als Pauline bloemen in haar tuintje zaait, zonder er naar om te zien, of zij opkomen of niet. Zo bestiert God alles in zijn bizondere loop „zoals hij 't nodig vindt”. En zo zorgt hij

1) Bl. 7 v.

2) Onderw. v. K. 3e dr. Dl. II. bl. 223 noot.

ook „voor u, en voor mij, en voor alle menschen en voor alles wat' er in de waareld is".¹⁾

Ook in het *derde deeltje* nemen de hoofdstukjes over de godsdienst een ruime plaats in: er wordt gesproken over „Gods Regtvaardigheid": evenals een vader zijn ongehoorzame kinderen straft, zo moet ook God de menschen „die hun medemenschen ongelukkig maken" straffen.²⁾

Zelfs waagt de schrijver een poging om de alomtegenwoordigheid Gods te verduidelijken: „Jij moet er immers eerst zijn, eer je een huisje van kaarten kunt bouwen? Want, als je hier niet bent, dan kun je 't hier niet bouwen, en als je nergens bent, dan kun je 't nergens bouwen; dat is je kunt het in 't geheel niet bouwen. — En even zoo moet ook degeen, die alles gemaakt heeft, en die wij God noemen, voor al het overige zijn geweest, juist, omdat hij het is, die al het overige gemaakt heeft. — En er kan niets zijn; dat hem zou hebben gemaakt, wijl er niets is, dat voor hem geweest zij." ³⁾

Het valt te betwijfelen, of de jeugdige leerlingen deze redering zullen hebben kunnen volgen en begrijpen.

Gelukkiger is de schrijver in zijn voorbeelden, wanneer hij het onderscheid tussen lichaam en ziel zal verduidelijken:

Wanneer Papa voor ons uit gaat door een donkere gang voelt hij met een stok voor zich uit, of er iets is, waar wij over zouden kunnen vallen. „Wel net zooals Papa, met den stok, voelt, zoo voelt de ziel met de hand. De hand is 't werktuig dat de ziel uitsteekt, om'er mee te voelen; net zoo, als de stok 't werktuig is, dat Papa uitsteekt, om er mee te voelen." ⁴⁾ De hand voelt eigenlijk niet zelf, maar het is de ziel, die door haar middelen er weet van heeft."

Nog op andere wijze tracht de schrijver deze gedachte te verduidelijken:

„Mama: Je hebt mij wel op 't klavecimbel zien spelen?

Pauline. Ja wel Mama.

M. Kan dat klavecimbel nu ook alleen spelen?

1) A.W. 1e dr. Dl. II. bl. VII.

2) A.W. Dl. III. Gesprek II.

3) A.W. Dl. III. bl. 81.

4) Dl. III. bl. 109.

P. Wel neen, Mama, *Jij* ¹⁾ moet er op spelen.

— Maar uit hun zelven kunnen die snaaren geen geluid geeven; en dus kan 't klavecimbel uit zig zelven geene airtjes spelen. Daartoe moet ik, of iemand anders, die 't ook verstaat, op de klavieren drukken. — Het Klavecimbel is dus maar 't werktuig; maar ik ben degeen, die op dat werktuig speel; en zonder mij, (of een ander) kan 't Klavecimbel niets doen." ²⁾ Zo is ook het lichaam een werktuig, door God aan de ziel gegeven, „om'er alles meê te kunnen doen, wat zij wilde."

Wanneer het onderscheid tussen lichaam en ziel aan het kind bekend is gemaakt, wordt in een volgend gesprekje over leven en sterven gesproken: het lichaam gaat te gronde, maar de ziel blijft leven: Ter verduidelijking geeft de schrijver het volgende beeld: „Wanneer ik broertje in de loopmande zet, dan gaat hij met de loopmande, voort, en brengt die in beweging. Maar wanneer ik'er hem weer uitneem, dan blijft de loopmande stil staan, en gaat niet meer voort, om dat broertje, die ze voort stiet', er niet meer is. —

Eveneens nu is 't ook met onze ziel. Die blijft dezelfde en blijft haar leven en bewegingskracht behouden, al is zij (indien ik mij zoo uitdrukken mag) haar loopmande, haare woning en werktuig, dat is het lichaam kwijt." ³⁾

Ongemerkt gaat de schrijver dan over op een bespreking van het lot der ziel in het hiernamaals: hier blijkt wel duidelijk, dat het standpunt van de Perponcher afwijkt van dat van Locke, die de kinderziel een „onbeschreven blad" achtte, of van Rousseau, die de mens zelfs van nature tot het goede geneigd achtte. Het betrachten van deugd staat bij de Perponcher voorop: dat is noodzakelijk, willen wij eens, met onze Hemelse Vader, voor altoos, gelukkig zijn. Duidelijker nog wordt, dat de Perponcher op het orthodoxe standpunt staat, wanneer in een volgend gesprekje betoogd wordt, dat de mens het goede nalaat en het kwade doet. Daarom zou God ons moeten straffen, evenals de ouders dat hun ongehoorzame kinderen doen. — Doch God heeft onze straf uitgesteld en is voortgegaan ons weldaden te bewijzen.

1) In de 3e dr. vervangen door: *gij*.

2) A.W. Dl. III. bl. 111.

3) A.W. Dl. III. bl. 130.

Zelfs heeft hij een middel aangewezen en bezorgd, waardoor wij de verdiende straf kunnen ontgaan. Op deze wijze worden de leerlingen voorbereid op de „Leer des Middelaars”.

Daarmee is de schrijver dan tevens geheel op het terrein van de geopenbaarde godsdienst gekomen. — In zijn „Instructions” vat hij zijn methode aldus samen: „Je tâchais seulement par quelques comparaisons tirées des idées mêmes d’habitation et d’instrument, sans lesquelles je lui faisais envisager le corps, de lui faire entrevoir confusément la possibilité de cette existence séparée.”¹⁾

In het hoofdstukje „de Middelaar” wordt dan het leven van Jezus Christus beschreven: „Schoon hij, nooit, in ’t allerminste, aan God was ongehoorzaam geweest, schoon hij, nooit, in ’t allerminste, iets kwaads gedaan had, en, dus ook, ooit, de minste straf, ramp, of smert, had verdiend, wilde hij echter, op deze aarde, allerlei gebrek, vervolgingen, en rampen ondergaan, en dezelve, allen, voor ons, en in onze plaatse, als straffen voor onze ongehoorzaamheden, lijden.”²⁾ Met dit standpunt sluit de Perponcher zich geheel aan bij de toenmalige orthodoxe theologie, en wijkt hij geheel af van de meningen van Locke en van Rousseau. Het verraad van Judas en de kruisiging wekken felle verontwaardiging. Pauline valt haar mama telkens in de rede met een „Wat een slecht mensch was dat!” Emile is in hoge mate ontroerd door het „eenvoudig verhaal”, „le simple récit”³⁾ van het leven en sterven van Christus. „A ce dernier fait, je vis Emile profondément ému: Son admiration et son amour, pour un homme, dont la générosité magnanime, la tendre et bien-faisante affection pour les autres, avoient été supérieures à de telles épreuves; sa douleur et sa compassion pour ses souffrances, le ressentiment contre ses injustes oppresseurs — mille mouvemens divers l’affecterent jusqu’au fonds de l’ame.”⁴⁾

Mede om niet boven het begrip van kinderen te gaan, vestigt de schrijver de aandacht op het feit, dat het „bovennatuurlijke” in Christus’ leven geen grote plaats inneemt: „Il faut remarquer ici que Jesus Christ ne se sert jamais du pouvoir surnaturel, que sa Divinité lui donnoit, ni pour se procurer les avantages

1) Instr. bl. 43.

2) Onderw. Dl. III. bl. 275.

3) Instr. bl. 95.

4) Instr. bl. 94 v.

qu'il auroit pu se donner par là, ni pour confondre ses ennemis, ni pour forcer les hommes à reconnoître sa mission." 1) Het Evangelie is ook zonder wonderverhalen, ontroerend genoeg: „l'Histoire de la Vie et des souffrances de notre Sauveur, quand on ne la regarderoit que comme le récit des actions d'un homme particulier, est la plus touchante qui fut jamais écrite, et je suis certain que personne de nous n'auroit pu la lire d'un oeil sec, si dans la façon dont on s'y prend, pour nous en instruire, on ne réunissoit précisément toutes les circonstances les plus propres à en prévenir ou en effacer l'impression. — Comment veut on, qu'un enfant à qui d'un air grave et severe; on fait une tâche pénible de lire des choses dont il n'entend pas le quart, puisse être autrement affecté de cette lecture, que par la gêne et l'ennui qu'elle lui cause?" 2)

Op het zedelijk karakter van Christus' prediking valt in het bijzonder de aandacht: de lectuur van de „Instructions" wordt afgewisseld met „le sermon de notre sauveur sur la montagne, les Parables et tous ces discours remplis de la morale la plus pure, la plus douce, la plus touchante, qui seuls suffiroient pour assurer à Jesus Christ la première place parmi les Législateurs, si sa Divinité, et tout ce qu'il a fait pour nous ne le mettoient au dessus de toute comparaison humaine." 3)

Jezus heeft niet alleen door zijn voorschriften en vermaningen geleerd, hoe wij ons moeten gedragen, om aan Gods wil volkomen gehoorzaam te zijn, maar hij heeft ons ook het „treffend en innemend voorbeeld" gegeven, door zich jegens alle mensen vriendelijk en zachtmoedig te gedragen. En aangezien Jezus verklaard heeft, deze weldaden alleen te willen schenken aan hen, die gehoorzamen aan Gods wil door het betrachten van alle goed en het vermijden van alle kwaad, kun je begrijpen, Pauline, dat geluk en kwaad gedrag „bij geen mogelijkheid" kunnen samengaan. Daar de mens zich echter gemakkelijk door zijn lusten en driften laat verleiden, heeft Jezus ons in dit opzicht een krachtige bijstand willen verlenen: *het Geweten*. Maar ook het geweten is nog te zwak om onze lusten te overwinnen; daarom moeten wij dagelijks tot God bidden, dat hij ons onze afwijkingen ver-

1) Instrl. bl. 83 noot.

2) Instr. bl. 95 noot.

3) Instr. bl. 80 noot.

geve. 1) Om gelukkig te zijn in deze wereld, maar vooral in de toekomstige, moeten wij wijs, verstandig en deugdzaam worden. Deze wereld moet een leerlingenschap en oefenschool voor het hiernamaals zijn. Daartoe zijn wij allen geroepen: niet alleen „de Leeraar” of de overheid, maar ook de landbouwer, de ambachtsman, ja de geringste dagloner. 2)

Critiek op de Bijbel vinden we bij de Perponcher, althans in deze werkjes, nog niet. We zagen boven reeds hoe voor hem de wet van Newton eigenlijk niet anders was, dan een bevestiging van de Bijbel. Wanneer het leerstuk van de H. Drievuldigheid ter sprake komt, zegt de schrijver het volgende: „Ce dogme est autant élevé au dessus de mon Esprit que du vôtre et toute recherche même seroit inutile, sur un sujet comme celui-ci, qu’infailliblement nos efforts pour l’éclaircir, ne feroient qu’embrouiller d’avantage. Ainsi nous devons nous contenter de recevoir avec respect, ce que les livres sacrés nous en disent, et nous en tenir scrupuleusement aux paroles mêmes que nous y trouvons.” 3)

Aangaande het leerstuk der twee naturen van Christus lezen we: „Il seroit aussi téméraire qu’inutile, de vouloir rechercher comment se fit cette union inexplicable, et en quoi elle consista, c’est encore ici une de ces profondeurs, que dans sa faiblesse actuelle, ne doit pas essayer de sonder.” 4) Zijn gematigde opvattingen zijn oorzaak, dat de schrijver bezwaar heeft, om de kinderen reeds op te jeugdige leeftijd ter kerke te zenden: hij meent zelfs, dat „une grande partie de l’indifférence et de la tiédeur, que tant de personnes ont pour ce culte, vient de la mauvaise habitude que prennent les enfans qu’on y même de trop bonne heure, d’y assister avec inattention et même avec ennui. Il faut au moins qu’avant de les admettre à une acte aussi solennel, ils sachent ce qu’ils vont faire et qu’avant de les forcer à écouter un discours de deux heures on les aye mis en état d’y comprendre quelque chose.” 5)

Het is bekend dat *Rousseau* zowel als de Philanthropijnen gestreefd hebben naar vernieuwing ook op het gebied van de

1) Onderw. Dl. III. bl. 336.

2) A.W. Dl. III. bl. 384.

3) Instr. bl. 65.

4) A.W. bl. 75.

5) Bl. 128.

sexuele opvoeding: ook in dit opzicht heeft de Perponcher zich bij zijn voorgangers aangesloten: wanneer het gesprek gaat over God, die de mensen lief heeft, oneindig meer zelfs dan de ouders het kind liefhebben, lezen we: „Hij is het, die alles wat wij je geven gemaakt heeft: Zelfs je vader en mij heeft God aan je gegeven: „ook wij zijn werken van zijne magt”.

Pauline vraagt dan: „Heeft God dan U en Papa gemaakt?”

Mama: Je weet Pauline, hoe wij gisteren zeiden, dat de boomen en de schaapen zijn voortgekomen, en dat er eerste boomen en eerste schaapen zijn geweest; van de welken alle de overige boomen en schaapen, die er ooit geweest zijn of nog zijn, afkomstig zijn.

Pauline: Ja Mama.

Mama: Wel nu, even zoo is het, met de menschen, ook. Jij bent afkomstig van ons, die je ouders zijn; en wij zijn, op dezelfde wijze van onze ouders afkomstig; en die wederom van de hunnen. En zoo kan men van ouders tot ouders opklimmen, tot de allereerste ouders, of in andere woorden, tot de allereerste menschen toe, die er ooit geweest zijn, en van de welken alle de overige menschen, die er immer waren, of nog zijn, hunnen afkomst trekken, evenals alle de eikeboomen van den eersten eikeboom, en alle de schaapen van het eerste schaap.

Pauline: Maar Mama, wie heeft dan die eerste menschen gemaakt.

Mama: Die heeft *God* gemaakt, mijn lieve Kind. — En omdat hij dus de eerste menschen heeft gemaakt, daar wij allen van afkomstig zijn, daarom is hij onzer aller *Vader* en wij zijne *Kinderen* die hij lief heeft en daar hij zorg voor draagt.”¹⁾

De gedachte dat kinderen vragen zouden, of de eerste mensen zich zelve niet maken konden, wordt door de schrijver geheel en al verworpen.²⁾

Staatkundige opvoeding.

De Perponcher leefde in een tijd, waarin op staatkundig gebied zeer ingrijpende veranderingen hebben plaats gehad, in ons land, zowel als daarbuiten. In alle werken nemen staatkundige en maat-

1) Onderw. Dl. II. bl. 261 v.v.

2) A.W. 3e dr. bl. 156 noot. In 1790 heeft hij een meer uitgebreide godsdienstige leergang geschreven: „Beschouwende Godgeleerdheid”. De Inhoud van dit werk draagt geheel een theologisch karakter en blijft hier dus onbesproken.

schappelijke denkbeelden een ruime plaats in. We zullen ze dan ook afzonderlijk bespreken. Ook in de opvoedkundige geschriften wordt telkens gesproken over staatkundige aangelegenheden en in dit verband moet er hier ook op gewezen worden.

Reeds in de „Rhapsodiën” gaan de gedachten van de schrijver in de richting van een staatkundige opvoeding. Op het eiland verschijnt Belford met zijn metgezellen; tussen Altamont en hem ontwikkelen zich dan gesprekken, ook op opvoedkundig gebied: wanneer de kinderen vier jaren op de eerste school zijn geweest, komen ze op een tweede „algemeene school”, waarvan de leiding berustte bij mensen „die bij menschenkennis, eene grondige beoefening onzer Staatskunde hadden gevoegd”. Deze lieden gaven aan de kinderen in de staat van Belford de opvoeding nodig om een goed ingezetene te worden.¹⁾ Voor de dochters volgde men „denzelfden voet”; ook zij moesten twee algemene scholen aflopen, waar zij een opvoeding kregen, die het beste geschikt was, om ze „zo wel als de mans, goede ingezeetenen” te maken. Zelfs werden „de staatkundige inzigten” in de opvoeding der meisjes niet verwaarloosd, want het kon voor het „gemeenebest” niet onverschillig zijn, hoedanig de denkwijze van de vrouwen en moeders der burgers was.”²⁾ Het denkbeeld van een betere opvoeding der jonge dames, heeft de schrijver trouwens meermalen gepropageerd. O.a. in zijn boekje „Aan de lieden der beschaafde Waereld”.³⁾

In het „Onderwijs voor kinderen” nemen de staatkundige kwesties een bescheiden plaats in: in het gesprekje „De Overheeden” wordt de noodzaak van het bestaan van een staatsgezag verklaard: om over alle geschillen te oordelen en recht te doen onder de mensen „evenals Papa onder de kinderen”, heeft men enige mensen uitgekozen, die men de naam van overheden geeft.⁴⁾ Terwijl de schrijver zich in het „Onderwijs” beperkt tot de hoofdzaken van de inrichting van staat en maatschappij, gaat hij in zijn „Nieuwe Aardrijksbeschrijving” nader op allerlei details in. Het feit, dat over staatkundige onderwerpen zo uitvoerig gesproken wordt, zou erop kunnen wijzen dat de schrijver

1) Rhapsodiën. Dl. II. bl. 102.

2) Dl. II. bl. 106.

3) A.W. bl. 91.

4) A.W. Dl. III. bl. 221.

de grote beroeringen voorvoeld heeft en om die reden zijn kinderen op staatkundig terrein goed heeft willen onderleggen.

In het eerste „Hoofddeel” geeft hij een korte uiteenzetting van de *democratische*, *aristocratische* en *monarchale* staatsvormen. Nadat de voor- en nadelen tegen elkaar afgewogen zijn, komt hij tot de slotsom, dat regeringen „van een gemengden aart” — zo, dat b.v. een Koning het gezag moet delen met een of meer lichamen van Regenten en „Volksvertooners” de beste schijnen te zijn. ¹⁾ Wanneer men zou denken, dat de schrijver voorstander is van de constitutionele monarchie, vergist men zich, want op een andere plaats lezen we, dat het nadeel, dat ons land ondervindt van het niet bijzonder gunstige klimaat, „rijkkelijk” wordt opgewogen door de „voordeelen der vrije Staatsgesteltenis en regeeringsvorm, waaronder wij ’t geluk hebben, in dit Gemeenebest te leven” ²⁾. De bijzonderheden van de Franse en Engelse regeeringspraktijk worden tamelijk uitvoerig besproken en zeer lang wordt stilgestaan bij de vrijheidsstrijd der bewoners van Noord-Amerika: Washington wordt zeer geprezen en van de Staten „in dewelke de vrijheid in haare onbepaaldste uitgestrektheid heerscht” heeft de schrijver de grootste verwachtingen. ³⁾ Ze hebben het karakter „’t welk aan alle volken, die zig in de eerste beginselen der maatschappij bevinden, en een groote omwenteling hebben ondergaan, eigen is”. Zij bezitten over ’t algemeen „de deugden der Natuur” maar zij missen „de hoedanigheden en voordelen, zowel als de gebreken en nadeelen, die aan sedert langgevestigde en beschaafde maatschappijen bijzonder eigen zijn”. ⁴⁾ Zij hebben hun staat in kunnen richten „naar het regt der Natuur, naar den eisch der vrijheid, naar de oorspronkelijken regten der menschen”. ⁵⁾

Opvoeding voor de goedgesitueerden.

Evenals Locke, Rousseau en Basedow, heeft de Perponcher bij zijn opvoedingssysteem steeds gedacht aan de opvoeding van kinderen uit goeude kringen, door de ouders zelf bij voorkeur.

1) Dl. I. bl. 124. N. Aandr. Beschr.

2) A.W. Dl. I. bl. 141.

3) Dl. III. bl. 186 v.

4) Dl. III. bl. 387 v.

5) Dl. III. bl. 389.

Reeds in één van zijn eerste werken — Rhapsodiën of het leven van Altamont — 1775 — blijkt dit duidelijk: de hoofdfiguur — Altamont — is door zijn naaste verwanten verbannen naar een woest en onbewoond eiland; die verwanten worden geleid door de begeerte naar zijn *aanzienlijke goederen*. Naderhand landt de schipbreukeling *Belford* op het eiland van Altamont: dan gaan de maatschappelijke vraagstukken een ruime plaats innemen. Zo komt ook de opvoeding ter sprake: in het „gemeenebest”, waar Belford gewoond had, hield de overheid nauwkeurig toezicht op de opvoeding der jeugd: evenwel was de opvoeding thuis regel: wie zijn kinderen thuis kon en wilde opvoeden, mocht dat doen, „wjl ’t hard en onbillijk zou zijn, een kind te ontnemen aan ouders, die gewillig en bekwaem zijn, om den heiligsten plicht, welken de Natuur hun omtrent hunne kinderen oplegt, zelfs waer te nemen.”¹⁾ De gedachte van Rousseau sluit hier zeer wel aan bij de gewoonte in het milieu van de schrijver. Wanneer men zich bij deze opvoeding van enige „medehelpers” wil bedienen, dan moesten die vanwege de staat worden „bekwaem gekeurd, om dit gewigtig werk waer te neemen”.²⁾ Degenen, tenslotte, die niet in staat waren, hun kinderen thuis een behoorlijke opvoeding te geven, moesten ze naar „openbaere oeffenscholen” zenden. Bij het schrijven der „Rhapsodiën” heeft de schrijver dus gedacht aan opvoeding thuis als regel en opvoeding op school bij wijze van uitzondering.

In 1782, bij het schrijven van zijn „Onderwijs voor kinderen”, was het niet anders: de schrijver heeft het werkje samengesteld „tot gebruik *zijner* kinderen”. Het zijn vader en moeder, die met hun kinderen spreken; de boekjes zijn bestemd voor ouders, die hetzelfde deden en — konden doen, krachtens hun maatschappelijke positie. Opzettelijk heeft de schrijver er niet naar gestreefd dat zijn kinderen zouden uitblinken in de dagelijkse gesprekken — „want welk mensch tog van eenigen smaak zou zig willen ophouden met hen te hooren vertellen, wat zijn kint maaken, of niet maaken kan; hoe zijne boerin karnt, hoe zijn bakker ’t brood bakt etc. etc. Wij lieden van beetere opvoeding zijn immers alleen gemaakt, om ’t vermaaklijke des leevens te genieten, om ons op ’t geestige, ’t bevallige, ’t schitterende toe te leggen, ons

1) A. W. Dl. II. bl. 100 v.

2) A. W. Dl. II. bl. 101.

met duizend kleine fraaie aardigheidjes te verlustigen; maar geenszins, om ons met lompe nuttigheden te gaan bezig houden." 1)

In het milieu, waar de kinderen opgroeien, is voortdurend sprake van veel personeel: daar is Eva, die de pot kookt, Dirk, die mijn Heer 't hair opmaakt, Wilhelmina, die Mevrouw helpt aankleden en Hanna, die de lieve Pauline en de lieve Henriette oppast en verzorgt. 2) Herhaaldelijk is er sprake van het buiten van Groot Mama. 3) In een gesprekje over *Groenten* vindt Moeder het vanzelfsprekend, dat „armelui” geen vlees en groenten eten zoals wij; dat kost immers teveel geld. De armelui eten meest aardappelen, „die goedkoop en tevens zeer voedzaam zijn”. 4) In een ander verhaal — „Kinderen moeten niets proeven, dat zij niet kennen” — zijn het de „knechts”, waarvoor de deugnieten bang zijn, omdat die „haast komen om de tafel af te nemen”. 5) De wijze, waarop over de boeren gesproken wordt, doet zeer patriarchaal aan: „Wanneer 't alles wel gaat en zij zelf naarstig en vlijtig zijn, dan kunnen zij er gemeenlijk nog wat geld bij winnen, zodat men somtijds boeren vindt, die zeer welgesteld, en zelfs rijk zijn. En dat is zeer goed, want daar zij zoo veel moeten arbeiden, mogen zij er ook wel wat bij winnen, dat hun wegens al dien arbeid beloond.” 6)

Wanneer de heren het oogstfeest der boeren bijwonen, moet „de vrouwe” een paar aarden schotels en een paar doekjes halen voor de heren, die niet gewoon zijn te eten als de boeren. Wanneer vader dan „een schoon stuk patervleesch” van huis laat halen, kan men echt vrolijk zijn. „Wij hebben 't nog regt goed in de waereld” zegt de boer: „onze landen zijn goed, onze lieven Heer geeft ons vrugtbare jaaren. De graanen willen wel gelden. Wij hebben goede Heeren, die ons regeeren *en als onze Vaders zijn*. Wat kunnen wij tog meer wenschen in de waereld?” 7)

Op een andere plaats is sprake van Karel, die van zijn ouders altijd veel geld op zak kreeg, met verlof anderen zo veel te geven

1) A.W. Dl. I. bl. XXI.

2) Dl. I. bl. 64 en Dl. II. bl. 212.

3) Dl. I. bl. 79, Dl. II. bl. 9. Dl. II. bl. 189.

4) Dl. I. bl. 212.

5) Dl. I. bl. 261.

6) Dl. II. bl. 86.

7) Dl. III, bl. 77.

als hij wil. Op die wijze ontmoet hij een jongeman, die hem een aalmoes vraagt voor zijn arme ouders, die sedert maanden zwaar ziek liggen. Door Karels hulp zijn de arme lieden in staat binnen weinige weken hun werk te hervatten. Naderhand ging de jongeman iedere dag langs Karels huis, om te zien of hij nog welvarende was, en wanneer hij Karel zag, die naar de manege ging, zei hij hem goede dag en bedankte hem nog wel duizend maal.¹⁾

In het hoofdstukje „*Oeconomie of huishoudkunst*” komt het milieu, waarvoor deze gesprekjes gedacht zijn, wel heel duidelijk uit.

Papa heeft enige huizen: een namelijk, waar hij zelf in woont; de andere verhuurt hij aan andere mensen. Ook heeft hij obligatiën, waar hij jaarlijks rente van trekt. Deze huur van zijn huizen en de renten van zijn obligatiën zijn omtrent alles, wat Papa heeft, om van te leven.

Jacob. „Wel, waarom doet Papa er dan niet nog iets bij, om geld te winnen.

Vader. Papa is in de regeering, maar dat brengt hem nog niet veel op, omdat hij'er nog niet ver in gevorderd is. Ondertusschen heeft Papa tog daarmee, en met het opbrengen en onderwijzen van zijne kinderen te veel te doen, om er nog iets anders bij te kunnen doen. Indien Papa geen ambt had, dan zou hij zeeker 't eene of andere beroep bij de hand genomen hebben, want iemand, die niets doet in de waereld, verveelt zig ligt en is'er ook vrij onnut in; en dat zou Papa niet gaarne weezen.” Naarmate het kindertal groter werd, hebben de ouders zich meer luxe moeten ontzeggen: eerst werd de buitenplaats afgeschaft, naderhand koets en paarden; en wanneer Papa weer een deel van zijn inkomen zou verliezen, zou hij weer wat af moeten schaffen: „Papa heeft nog een knegt om zijne kleeren schoon te houden en hem 't hair op te maaken en zijn boodschappen te gaan doen en in huis te dienen.” Wanneer zijn inkomsten echter verder zouden verminderen, zou hij die knegt afschaffen en „daar zou niet veel aan verbeurd weezen”.²⁾

Toen *Jacob van Lennep* in 1863 het boek opnieuw uitgaf, heeft hij nog eens de nadruk gelegd op het feit, dat het boekje bestemd

1) Dl. III. bl. 150.

2) Dl. III. bl. 414 v.

was voor kinderen uit aanzienlijke kringen: „'t Was het eenig Nederduitsch prozawerk van zekeren omvang, dat door een man van *aanzienlijke geboorte en betrekkingen* — voor kinderen van *beschaafde ouders* geschreven was. De taal — was die, welke kinderen van welopgevoede lieden in hun omgeving hoorden spreken en zelve spraken; de lessen, die er gegeven werden, waren de zoodanige als meer bijzonder voor die kinderen gepast konden geächt worden.”¹⁾

Geen der leerboeken, die wij bezitten, onderscheidt zich door de hoofdverdienste van dit werk: namelijk van door iemand van verfinde beschaving voor kinderen uit de beschaafde stand geschreven te zijn. Vader Jacob en Moeder Anna mogen uitmuntende leerboekjes zijn voor leerlingen der Stads-Armenscholen, voor kinderen van „fatsoenlijke” ouders hebben ze weinig nut.²⁾

1) *Onderwijs v. Kinderen*. Herzien en opnieuw uitgegeven door Mr. J. v. Lennep. Eerste Deel. Amsterdam, 1863. Voorrede bl. V.

2) Jacob van Lennep had op zijn vierde jaar het eerste deel van het „Onderwijs voor kinderen” reeds verslonden: hij noemt het „het eenige geschikte leesboek voor kinderen uit een meer beschaafde stand” — „'t Was dan ook in mijn kindsheid de liefkooisde lektuur van de laatstgenoemden. Maar men kreeg in het hoofd er een nieuwe uitgave van te vervaardigen met verbeterde(!) taal en spelling. — Mijn vriend J. Halbertsma riep er nog wraak over op het Taalkongres te 's-Hertogenbosch. — Men veranderde *je* en *jou* in *gij* en *u* . . . en 't was met het boek bij oud en jong gedaan.” (Mr. J. van Lennep, *Het leven van Mr. Corn. v. Lennep en Mr. David Jacob v. Lennep*. A'dam. 1861—1862. Dl. III. bl. 231.)

HOOFDSTUK III.

AESTHETISCHE DENKBEELDEN.

De Renaissance had ook op het gebied der aethetica teruggegrepen op de Klassieke schrijvers: Aristoteles, Plato, Longinus; maar bovenal de *Ars poëtica* van Horatius was het gezaghebbende werk geworden voor de theoretici van het Klassicisme. In Frankrijk wordt dit standpunt vertegenwoordigd door Boileau; in Engeland door Pope met zijn *Essay on Criticism*. Een vooruitgang betekende het, dat in plaats van de periode van het gezag der Klassieke kunstenaars, een tijdvak kwam, waarin het gezag der Rede gold, al leerde de rationalistische critiek dan ook dat schoon was, wat tevens redelijk was, niet alleen in de zin van natuurlijk en oprecht, maar ook in die van objectief waar, op grond van redenering en ervaring.

Langzamerhand begon men aan het gezag van deze waarheden te twijfelen: ook op dit terrein vertoont de beschavingsgeschiedenis een geleidelijke ontwikkeling: langs verstandelijke weg ging men zich rekenschap geven van het onderscheid tussen goede en slechte smaak. Terwijl tot dan toe nauwelijks ander verband tussen de kunsten gezien was, dan wat Simonides had aangeduid met de woorden, dat schilderkunst stomme poëzie en poëzie sprekende schilderkunst was, trachtte Du Bos in zijn „*Réflexions critiques sur la Poesie et sur la Peinture*” (1719) de samenhang tussen beide kunsten na te gaan. Voor Du Bos is kunst verheffing uit de werkelijkheid. De regelmatigheid is voor hem dus niet meer het enige criterium.

Ook Charles Batteux zoekt de oorsprong der kunst in de behoefte zich te verheffen boven de alledaagse werkelijkheid. Zijn bekendste werk is *Les beaux arts réduits à une même principe* (1746), later tezamen met andere werken uitgegeven als: *Cours des belles lettres* (1765).

Dit is het werk, waarvan de Perponcher een verkorte vertaling gaf in zijn „Grondbeginselen”. Hij meent, dat alle kunsten, volgens een uitspraak van Aristoteles, ten doel hebben de Natuur na te volgen: „Imitation de la Nature” is de uitdrukking, die op vrijwel iedere bladzijde van het werk terugkeert. Duidelijk staat Batteux hierbij onder invloed van de vorderingen der natuurwetenschappen, die juist toen grote bekendheid verwierven. „Imitons les vrais Physiciens qui amassent des expériences et fondent ensuite sur elles un système qui les réduit en un principe”.¹⁾ „Imitation” wil echter voor Batteux niet zeggen „slaafse copie”. „Ce doit être une imitation sage et éclairée, qui ne la — la Nature — copie pas servilement; mais qui choisissant les objets et les traits les présente avec toute la perfection dont ils sont susceptibles. En un mot une imitation où on voye la Nature, non telle qu'elle est en elle même, mais telle qu'elle peut être et qu'on peut la concevoir par l'esprit.”²⁾ Wanneer men vraagt hoe men dan het schone uit de natuur moet uitkiezen, luidt het antwoord: door het Genie of de goede smaak. Aldus krijgt zijn betoog het karakter van een vicieuse cirkelloop: „If the Rules are too narrow and precise, Taste holds them open; if Taste shows any sign of getting lawless, the Rules bring it to its bearings.”³⁾

Niettemin heeft hij de verdienste gehad, dat hij tot op zekere hoogte, oog had voor de betekenis der waarneming.

Ook *Diderot* komt op voor het bestuderen der natuur zelf en verzet zich tegen het eindeloos copiëren van modellen, zoals dat in de toenmalige tekenacademies geschiedde. Terwijl Batteux de eis stelde, dat men slechts de schone natuur zou nabootsen, gaat *Diderot* nog verder, wanneer hij beweert, dat de kunstenaar de natuur moet weergeven zoals zij is. Immers: van hem stamt het bekende woord: „La nature fait rien d'incorrect”. Weliswaar kan ook *Diderot* niet ontkennen, dat zijn hart soms ontroerd wordt door het aanschouwen van een bepaald kunstwerk, maar hij blijft in gebreke, uiteen te zetten, welke oorzaken, dit gevoel van behagen of onbehagen — de smaak dus — teweeg brengen.

We zagen, dat in Engeland *Pope* met zijn *Essay on criticism*

1) Batteux. Les beaux arts réduits à un même principe. Nouvelle édition. Leiden 1753. Avant propos bl. X.

2) A.W. bl. 16 v.

3) Saintsbury. A history of criticism. Dl. II, bl. 523.

(1741) nog op het oude, classicistische standpunt stond. Doch ook hier begon de psychologische methode opgang te maken: de Engelse filosofen, in de eerste plaats *Shaftesbury*, vroegen minder of „schoon” en „lelijk” attributen waren van natuur of kunst, maar trachtten het geheim op te lossen, waarom de mens deze praedicaten toekende: *Shaftesbury*, *Addison* en *Hutcheson* meenden dat bij het voortbrengen en genieten van kunst een „inner sense” werkzaam was, die van het verstand onderscheiden moest worden. *Burke* wijst er vooral op, dat in zaken van schoonheid het zuivere aanschouwen zonder onderzoeken of begeren, heersen moet. De oorzaken van het gevoel voor het verhevene en het schone, zoekt hij uitsluitend in de zintuiglijke indrukken. *Gerard* en *Home* (*Lord Kaimes*) trachten ook de aangename en onaangename eigenschappen der verschillende gewaarwordingen te ontleden. *Young* onderscheidt twee wijzen van navolging: enerzijds de methode, waarbij men zich de grote schrijvers ten voorbeeld stelt; anderzijds, die, waarbij zich de kunstenaar aan de natuur zelf houdt. Wie *Homerus* wil navolgen moet tot de bron van *Homerus*: de natuur zelf gaan; *Shakespeare* en *Milton* verheft hij ten koste van *Dryden* en *Pope*.

Ten dele onder Engelse invloed, gedeeltelijk onafhankelijk daarvan was ook in *Duitsland* de revolutie op aesthetisch gebied begonnen: daar was aanvankelijk het Franse Klassicisme oppermachtig in de persoon van *Gottsched* „de Duitse *Boileau*”. Tegen zijn gezag kwam verzet van de Zwitsers *Bodmer* en *Breitinger*. In hun beschouwingen neemt de fantasie een grote plaats in. De poëzie moet het hart roeren, maar niettemin hechten zij ook nog zeer aan allerlei rationalistische begrippen: b.v. de leerbaarheid der poëzie. Zij scheiden de scheppende verbeelding niet duidelijk van het oordelend verstand. *Baumgarten* zou de schepper worden van het woord *Aesthetica*: In zijn denken sluit hij zich aan bij de monaden-leer van *Leibniz*; volgens dit systeem heeft de mens van sommige zaken de volle bewustheid door het verstandelijk kennen (*Appercepties*), van andere echter slechts een verwarde onduidelijke voorstelling door de zinnelijke gewaarwording (*Percepties*). *Baumgarten* stelt een systeem der gewaarwordingen op, die hij tegenover het denken stelt, als een werkzaamheid van de geest, die haar eigen wetten heeft. De gewaarwording staat lager dan het denken „eine Art niederer

Logik" ¹⁾: de schoonheid blijft gebonden aan de onduidelijkheid der voorstelling. Niettemin heeft Baumgarten de verdienste de Aesthetica voor het eerst tot wetenschap gemaakt te hebben; hij heeft duidelijk uitgesproken, dat de kunst te doen heeft met de gewaardwording en niet met het verstand. Moses Mendelssohn sluit zich geheel en al bij Baumgarten aan. Daar de eindige mens niet in staat is, de oneindige veelheid tot eenheid te verbinden, moet de schoonheid hem hierbij te hulp komen: Zij is de „sinnliche Erkenntnis der Vollkommenheit". Zo komt hij tot de eis, dat de mens, die van het schone slechts een duistere voorstelling heeft, de taak heeft het in de kunst tot een hogere trap te verheffen, zodat het schone a.h.w. met de inhoud van het ware en goede vervuld wordt.

Naast Baumgarten en zijn navolgers staat een aantal schrijvers, die de gedachten van deze denkers hebben gepopulariseerd en waarvan we slechts noemen *Riedel*, de schrijver van de „Theorie der schönen Künste und Wissenschaften", 1767 (het boek dat door H. van Alphen in het Nederlands werd vertaald), en *Sulzer*, die een *Allgemeine Theorie der schönen Künste* geschreven heeft, een soort encyclopedie op aesthetisch gebied, die vooral op *Baumgarten* en de *Zwitsers* steunt.

Uit alles blijkt, dat we met een tijd van overgang te doen hebben: sommigen komen nooit verder, dan het nastreven van uiterlijke vormenschoonheid, terwijl bij anderen het inzicht begint door te breken, dat kunst de verzinnelijking is van een ideële inhoud.

Vergeleken bij de ontwikkeling in het buitenland, maakt het leven op letterkundig en aesthetisch gebied hier te lande een pover figuur: prof. Prinsen spreekt vergelijkenderwijs van „een rijken, weligen opbloei van schoonheid" daarginds, waarbij de Hollandse kunst aandoet als „een verlaten hoek van den hof, waar nooit de zon komt", maar waar toch „een enkele dieproode boersche pioenroos haar breede bloemen uitstrekt naar het licht en de koesterende zon". ²⁾ Het beeld moge voor de belangstellende in de achttiende-eeuwse letterkundige niet opwekkend

1) Dr. Max Schasler. — *Kritische Geschichte der Aesthetik*. Berlin 1872. Dl. I: bl. 348.

2) Dr. J. Prinsen J.L.zn. *Handboek tot de Ned. Lett. Gesch.* 3e dr., Den Haag 1928.

zijn, het duidt althans aan, dat er „pioenrozen” waren; het kon zelfs wel eens blijken, dat de belangstelling voor en de kennis van hetgeen elders geschreven werd, groter was, dan men aanvankelijk zou denken. Naarmate de tijd vordert, zien we een steeds groter en dieper interesse voor de literatuur en haar problemen. In de eerste helft der achttiende eeuw had Justus van Effen al protest aangetekend tegen de duffe en bekrompen geest der dichtgenootschappen; maar zijn leven valt buiten de door ons bedoelde periode.

De invloed van het Frans is aanvankelijk nog allesbeheersend. Slechts langzaam begint men kennis te krijgen van het Engels of het Duits: „Wie leest er nu Engelsch”, kon tussen 1776 en 1780 een Utrechts burgemeester uitroepen, toen van Goens voorstelde een exemplaar van een Engels wijsgerig tijdschrift aan te schaffen.¹⁾

De kennis van de Duitse literatuur was wellicht groter dan die van het Engels: *van Goens* alweer had in Duitsland omgang met *Lavater*, *Jacobi*, *Gleim* en *Jung Stilling*; hij stond in briefwisseling met *Gessner*, *Wieland* en *Riedel*. *Feith* stond in persoonlijke betrekking tot *Klopstock*; *Staring* studeerde te Göttingen, *Bilderdijk* woonde een aantal jaren te *Brunswijk*, al had hij slechts geringe waardering voor de Duitse beschaving en letterkunde.²⁾

Doch niettemin begint na 1750 ook hier te lande iets door te dringen van de geweldige omwenteling op geestelijk gebied, die zich in het buitenland gaat voltrekken. Kalff durft zelfs te beweren, dat in de periode 1730—1770 weinig of geen auteurs van betekenis worden aangetroffen, terwijl het tijdvak 1770—1813 een „volheid van literair leven” bevat „als slechts de bloeitijd der 17de eeuw”,³⁾ hoewel men niet kan ontkennen, dat het gehalte der voortbrengselen uit de 17de eeuw hoger staat, dan van die uit het zojuist genoemde tijdvak.

Zonder naar volledigheid te streven, noemen wij de namen van enkele personen en groepen, bij wie zich hier te lande de nieuwe begrippen het eerst aankondigen.

We denken dan aan het in 1757 te *Leiden* opgerichte gezelschap *Lingaque Animoque Fideles*, dat later opging in het genootschap

1) Aangehaald bij Kalff, Dl. VI, bl. 7.

2) Kalff, Dl. VI, bl. 13.

3) Kalff, Dl. VI, bl. 6.

Minima crescunt, en waaruit in 1766 de nieuwe „*Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*” zou ontstaan. We weten, dat deze gezelschappen een nauw contact onderhielden o.a. met het Utrechtse genootschap „*Dulces ante omnia Musae*”, dat zich ook kenmerkte door een vooruitstrevende geest. Aanvankelijk vindt men in de publicaties dezer genootschappen het oude naast het nieuwe: de Zierikzeese dokter-burgemeester *Macquet* zoekt het kenmerk der poëzie nog grotendeels in het uiterlijk: „zoo de verzen niet rijmen, valt men straks in Proza, als men maer een weinig daelt”.¹⁾ In zijn verhandeling „*Over het schoone in de Poëzy*” toont hij zich een volgeling van *Batteux*: hij meent, dat men in dichtkunde schoon mag noemen „de Natuur behoorlijk na te volgen”.²⁾ Daarmee heeft hij, evenals *Batteux* zelf, het streng-classicistische standpunt reeds gedeeltelijk verlaten. *Rijklof Michael van Goens* (1748—1810) was meer een aanhanger der nieuwe denkbeelden op literair en aesthetisch gebied: op zijn 18de jaar reeds was hij hoogleraar te Utrecht. Hem, voor wie het geestelijk leven van het toenmalige Europa open lag, moesten de geestelijke prestaties van zijn landgenoten wel treffen als achterlijk. Hij sprak dat uit in de „*Bedenkingen van den Philosophes sans fard*”³⁾: „Dit is zeker, dat het tegenwoordig met ons vrij slecht staet, ten allen aenzichten”, zegt hij, zowel in de taalkunde en de welsprekendheid als in de dichtkunde, die „bijna geheel in vertalen en navolgen” bestaat. Hij is op de hoogte van de bloei der Duitse literatuur van die tijd: hij spreekt „van den grooten geest van eenen *Hagedorn, Lessing, Haller, Rabener, Gellert of Gessner*”. Bij hem is het eerst de invloed van *Sterne* merkbaar; hij is de eerste Nederlander, die *Rousseau* bewondert; na het lezen van de „*Nouvelle Héloïse*” weet hij, „wat het zij tot het hert te spreken”.⁴⁾ Hij meent, dat de vaderlandse letterkunde wel weer tot bloei zou komen, wanneer het publiek maar juister denkbeelden had over poëzie. Tot dat doel zou hij gaarne een Nederlands werk geschreven hebben in de geest o.a. van *Batteux’ Principes de Littérature* of *Home’s Elements of Criticism*, terwijl hij zelf in 1769 *Mendelssohn’s* „*Verhandeling over het Verhevene*”

1) Dr. A. C. S. de Koe. — Van Alphen’s Literair-Aesthetische Theorieën. Utr. 1910.

2) Werken der Mij. der Ned. Lett. III aangehaald bij de Koe, bl. 25.

3) Nieuwe Bijdragen II, 455 v.v. aangehaald bij de Koe a.w. bl. 27.

4) Zie *Kalff*, V. bl. 576.

en Naïeve in de schoone kunsten en wetenschappen" vertaalde en van een voortreffelijke voorrede voorzag.

Een vriend van *van Goens* was de Leidse lakenkoopman *Frans van Lelyveld*. Hoewel hij zich veel moeite getroostte, heeft hij zich niet boven het peil der middelmatigheid kunnen verheffen: zijn scheppend vermogen schoot te kort en hij begon in te zien, dat hij nooit meer dan een „theoretisch liefhebber" zou worden. Veel kon men ook niet van hem, als dichter verwachten, wanneer men weet, dat hij later de opbloei der vaderlandse letterkunde hoopte te bevorderen door het uitgeven van een woordenboek, een grote literatuurgeschiedenis, een *Gradus ad Parnassum* — *Kalff* vertaalt het als een „ezelsbrug voor dichters" — en — een algemene spellingsregeling! ¹⁾

Tot de wegbereiders van nieuwe en zuiverder aesthetische begrippen behoorden *de Perponcher* en *van Alphen*: eerstgenoemde gaf in 1770 een geschrift uit getiteld „Grondbeginselen van de Algemeene Wetenschap der Schoonheid, Samenstemming en Bevalligheid", een vertaling van een drietal Franse werken. *Van Alphen* is bovenal op aesthetisch gebied bekend gebleven als de bewerker van de *Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen* van *F. J. Riedel*, waarvan het eerste deel in 1778 en het tweede in 1780 verscheen. Aangezien beide schrijvers met elkander hebben gecorrespondeerd over verschillende aesthetische vraagstukken, komen we op hun denkbeelden nader terug.

Ook in de kring van *Bellamy* werden pogingen ondernomen om de letterkundige critiek op hoger peil te brengen: in dit milieu ontstond *De Poëtische spectator, uitgegeven door eenige Vaderlandlievende Vrienden*, waarvan het eerste deel in 1706 verscheen. Hoewel ook hier nog de opvatting aangetroffen wordt, dat dichters „algemeen nuttig en vermaaklijk" dienen te zijn, treden de jeugdige schrijvers met veel kracht op tegen de dichtgenootschappen, die zij „poëtische gasthuizen" ²⁾ noemen. Volgens *Bellamy* hadden de dichtgenootschappen „met hun allen maar één zangnymph, die nu bij den een, dan bij den ander logeerde". ³⁾ Bij hun letterkundige critiek gaan zij uit van het op zich zelf juiste beginsel, dat zij vragen, wat de dichter gevoeld heeft en hoe of hij het

1) *Kalff*, V. bl. 580.

2) *Kalff*, DI VI, bl. 578.

3) *Te Winkel*. *Ontw.* DI. VI, bl. 96.

gevoelde heeft uitgedrukt. Zij waarschuwen tegen onzuivere beeldspraak en verdedigen het rijmloze vers eensdeels uit reactie tegen de rijmoefeningen der Dichtgenootschappen, anderzijds ook onder invloed van de toenmalige Duitse poëzie.

Hoffham met zijn „*Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzy*” gaf in de vorm ener deftige poëtië een satire op de dichtgenootschappers (1788). In hetzelfde jaar verscheen *Kinker's Post van den Helikon*, een tijdschrift eveneens gericht tegen dichtgenootschappers en rijmelaars, dat bovendien bekend zou blijven door zijn spot met het sentimentele.

De Amsterdammer *Gerrit Brender à Brandis* nam in zijn „Taal, Dicht en Letterkundig Kabinet” verschillende bijdragen van Bellamy op en behoorde geheel tot wat te Winkel „de Utrechtsche richting” zou noemen: in deze kring verwachtte men veel heil van de beoefening der wijsgerige theorie en beschouwde men de Engels-Duitse gevoeligheid als een eerste vereiste voor de ware dichter, terwijl men alle sentimentaliteit verwierp.

Met *Rh. Feith* zullen we nog nader kennis maken, als verdediger van de sentimentele literatuur hier te lande. Ook op andere gebieden der aesthetiek heeft hij zich bewogen, zodat in deze inleiding zijn naam niet ongenoemd mag blijven: hij betoont zich een overgangsfiguur, bij wie oude en nieuwe denkbeelden naast elkaar voorkomen, dikwijls niet scherp onderscheiden. Te Winkel althans waardeert Feith's „groote belezenheid”, maar verwijt hem „oppervlakkig nadenken en verwarrende inconsequentie”.¹⁾

In een „Verhandeling over het Heldendicht” — met goud bekroond en verschenen in 1782 — bestrijdt hij van Alphen, wegens het uitgeven van zijn „Theorie”. Hij verwijt van Alphen bij zijn uitgebreide kennis van vreemde literatuur „eene ongeoorloofde onkunde in die zijner Landgenooten”: van Alphen heeft zich aan dezelfde fout schuldig gemaakt als Frederik de Grote, die uit onkunde zich smalend uitliet over diezelfde Hoogduitse dichtkunst, waarmee van Alphen dweept.

Feith's eigen opvattingen sluiten zich ten nauwste aan bij Aristoteles en de Franse kunstleraars in het bijzonder. Zijn definitie van het Heldendicht ontleent hij slechts met geringe wijzi-

1) A.W. Dl. VI. bl. 30.

ging aan *Macquet*, die wij leerden kennen als nog geheel een aanhanger van het Franse classicisme. ¹⁾

In zijn *Brieven over verscheide onderwerpen*, die van 1784 tot 1793 in zes delen verschenen, heeft hij geschreven o.a. over het gevoel, over het natuurlijke, over de romance, en vooral uitvoerig over het minnedicht; hij blijkt hier een voorstander van het navolgen der natuur, doch slechts: „de schoone natuur”. De „blinde navolger der natuur”, de „slaafsche copiist van alles, wat gij dagelijks onder uwe oogen ziet en verkrijgen kunt”, is zijn man niet. Hij eist van de kunstenaar, „dat hij de natuur op de daad betrappe, daar, waar zij zich uitstekend vertoont, en dat hij haar vervolgens overal dezelfde gedaante geve”. ²⁾

Op andere plaatsen blijkt hij een aanhanger van moderne denkbeelden: in zijn „*Ruwe schets van de Genie*” tracht hij zijn lezers, voor wie het gezond verstand de toetssteen was, duidelijk te maken, dat de hoogste kunst slechts door buitengewone geesten kan worden voortgebracht en dat die niet met de gewone maatstaf gemeten kunnen worden. ³⁾

Men kan vragen of ook *Bilderdijk* omstreeks 1780 enige invloed op het gebied der aesthetiek had. Voor zover wij dat beoordelen kunnen is die invloed, althans op het milieu van de Perponcher zeer gering geweest: Tegenover de opvattingen van *van Alphen—Riedel* stelt hij het standpunt van *Aristoteles*. ⁴⁾ In later jaren wijst hij de aesthetica geheel af: wijsgeren, die wetten willen geven aan het rijk der schoonheid noemt hij dwazen. Met van der Palm zegt hij „Uw hart, uw zelfgevoel, ô Dichters, is Uw regel”. ⁵⁾

Uit het voorgaande is wel gebleken, dat op het eind van de achttiende eeuw allerwegen een intens letterkundig leven viel waar te nemen: zij het dat misschien nog meer belangstelling bestond voor de jonge wetenschap der aesthetica, dan dat er talrijke grote scheppende kunstenaars worden aangetroffen. Vaak waren het mannen uit aristocratisch milieu, die zich bezig hielden

1) te W. a.w. Ibidem.

2) Aangehaald bij Kalff, A.W. Dl. VI. bl. 589.

3) Kalff. t.a.p. bl. 588.

4) Kalff. Dl. VI. bl. 594.

5) Ibid.

met het schrijven van verhandelingen op aesthetisch gebied: men denke slechts aan Feith, van Alphen, of Macquet. In dit milieu past ook geheel de schrijver van het anoniem uitgegeven werk „Grondbeginselen van de Algemeene Wetenschap der Schoonheid, Samenstemming en Bevalligheid”, dat in 1770 verscheen onder de spreuk: „Tendimus ad coelestem Patriam”. De schrijver was de Perponcher. We zullen zien, dat hij op aesthetisch gebied de nieuwe beginselen nog niet geheel kan aanvaarden, maar evenmin de autoriteit der klassicistische aesthetici geheel en al kan aannemen. Hij blijkt een overgangsfiguur te zijn.

Aangezien de schrijver het begrip „fraaie Natuur” „veel te onbepaald” vond, heeft hij getracht de zaak van de kant onzer vermogens te beschouwen. In de „*Theorie des Sentiments agréables*” wilde hij de betrekkingen tussen de voorwerpen en onze vermogens laten zien; het tweede gedeelte — de vertaling van *Père André's Essay sur le Beau* — liet zien wat, voor elk soort van voorwerpen, het schone uitmaakt. En na dus het hoofdstuk, dat bij Batteux ontbrak, zo goed mogelijk te hebben aangevuld, liet hij in de derde afdeling zijn verhandeling volgen.¹⁾

Zoals de schrijver in zijn voorbericht meedeelt, is zijn werk een uittreksel uit de werken van een drietal Franse aesthetici: de „*Théorie des sentimens agréables*” par l'Evêque de Pouilly; het „*Essay sur le Beau*” du Père André, en „*Les beaux arts réduits à un même principe*” par l'abbé Batteux.

De opvattingen van Pouilly zijn nog geheel en al rationalistisch. De titel van het eerste hoofdstukje verraadt het reeds: „Il y a une science des sentimens aussi certaine et plus importante, qu'aucune science naturelle”.²⁾ De oorsprong der gevoelens kan men evengoed onderzoeken, als het ontstaan der lichaamsbewegingen: „Serait-il possible que le flambeau de l'expérience, qui nous éclaire sur ce qui précède ou accompagne la naissance des mouvemens, s'éteignit aussi-tôt que nous porterions les yeux sur la naissance de nos sentimens.” De schrijver geloofte, dat laatstgenoemde „ne soient point susceptibles de mesure précise”, maar „elles ne sont pas moins des objets d'une connoissance certaine”.³⁾ Op een andere plaats wordt het verband tussen de

1) Tweede brief bl. 55.

2) bl. 1.

3) bl. 2.

spraak en het gehoor behandeld. De schrijver stelt zich dit verband zeer onmiddellijk voor: „Les organes de la parole sont en quelque sorte associés à ceux de l'ouïe; il y a des nerfs qui lient commerce entr'eux et qui rendent leurs intérêts communs. Aussi n'entend-on qu'avec peine les sons qui se prononcent avec difficulté.”¹⁾

Ondanks deze eenvoudige voorstelling — de gevoelsaandoeningen verwekken bepaalde „bewegingen” van de gevoelsorganen, waarmee bepaalde wijzigingen in de hersenen parallel lopen — geloofft de schrijver niet tot de kern van dit proces te kunnen doordringen: „C'est ici principalement où la Nature s'est couverte d'un voile, que jamais les mortels ne pourront lever.”²⁾

Aan de hand van het werkje van Pouilly gaat de Perponcher ervan uit, dat Schoonheid en Volmaaktheid hetzelfde zijn: wat de Schepper ertoe bestemd heeft om ons „aangenaam” te zijn, zal ook steeds met ons „weezentlijk nut” overeenstemmen.³⁾

In de eerste afdeling zet de schrijver dan uiteen, dat ons „vermaak” gegeven wordt door alle werken, waarin „Geest, Verstand en Oordeel” doorstralen: alle aandoeningen, die verstand en hart bezighouden, zonder het te vermoeien of te verzwakken, verschaffen ons dat vermaak.

Veel meer nog dan ons verstand kunnen „de aandoeningen des Harte” ons vermaak bevorderen of benadelen: alles wat „tot de Deugd en zedelijke order” behoort — en met name de „Volmaaktheid” geeft ons van veel zaken een aangename gewaarwording: vooral „verhevenheid in de Gedagten, de Edelmoedigheid in de gevoelens, de Schoonheid en volmaaktheid in de Werken der kunst” treffen ons als aangenaam, omdat zij ons even zovele blijken geven „van de volmaaktheid der menschelijke ziel en de uitneemendheid haarer vermoogens”.⁴⁾

Het vermaak, dat Wijsheid en Deugd ons verschaffen, komt uit dezelfde bron voort: deze twee begrippen verschaffen de mens het hoogste geluk: „een aaneenschakeling van aangename en nuttige aandoeningen en bezigheeden”.⁵⁾

De tweede afdeling van de Perponcher's werkje is een vertaling

1) bl. 65.

2) bl. 104.

3) Grondbeg. bl. 7.

4) A.W. bl. 25.

5) A.W. bl. 30.

van het *Essai sur le Beau* door *Pater André*.¹⁾ De Perponcher heeft blijkbaar een andere uitgave gebruikt dan de hiergenoemde: althans zijn verwijzingen kloppen niet met de bladzijden van de uitgave, die ons ter beschikking stond; bovendien komen de hoofdstukken V en VI — Van de Modus, Middelmaat en Van de Bevalligheden — in deze uitgave niet voor: Zij zijn blijkbaar ontleend aan het tweede deel van het werk van André, dat wij niet onder ogen hebben kunnen krijgen.

De uitgever noemt in zijn „Discours Préliminaire” verschillende schrijvers op het gebied der *aesthetica*: *Crousaz*, *Hutcheson* en ook van *Sulzer*: *Les Recherches sur l'origine des sentimens agréables et désagréables*. Niettemin vormt ook hier het nabootsings-principe het centrum van de gehele gedachtengang: „le principe de l'imitation de la belle Nature demande l'étude la plus profonde et la plus étendue de ses productions en tout genre”.

André is nog geheel en al een aanhanger der klassieke *aesthetica*: zijn voorbeelden ontleent hij grotendeels aan de klassieke schrijvers. Zijn definitie van het *schone*, dat hij ook en vooral op *zedelijk* gebied zoekt, formuleert hij in een citaat van *Augustinus*: „Omnis porro pulchritudinis forma unitas est”.²⁾

De *Schoonheid* heeft voor André in hoge mate een *zedelijke kant*: als kenmerken ervan noemt hij: „La vérité, l'ordre, l'honnête et le décent”. Dit heet „le Beau essentiel que nous cherchons tous naturellement dans un ouvrage d'esprit”.³⁾ Op een andere plaats zegt André hetzelfde met andere woorden: „c'est que l'unité est la forme essentielle du Beau en tout genre de Beauté”,⁴⁾ door de Perponcher vertaald als: „de *eenheid* moet er altoos den *eersten grondslag* van zijn”.⁵⁾ Het werkje van André is door de Perponcher op nauwkeurige wijze vertaald: de voorbeelden van het Franse origineel — grotendeels aan de klassieke schrijvers ontleend — zijn in de Nederlandse vertaling weggelaten.

De schrijver begint met de definitie van het begrip „*Schoonheid*” als de *samenvatting* van de *eigenschappen* eigen aan „alle aan-

1) *Essai sur le Beau par le père André J. avec un discours préliminaire et des réflexions sur le gout par Mr. Formey*. A Amsterdam. Chez J. H. Schneider. MDCCLIX.

2) A.W. bl. 62.

3) A.W. bl. 82.

4) A.W. bl. 106.

5) *Grondbeg.* bl. 74.

genaame en bekoorlijke voorwerpen: men vindt „Schoonheid in de werken der Natuur; Schoonheid in de voortbrengselen der kunst; Schoonheid in de zeeden”.¹⁾ Opmerkelijk is, dat de schoonheid op zedelijk gebied dus geheel en al op een lijn gesteld wordt met de schoonheid van kunstwerken.

Deze Schoonheid wordt dan weer verdeeld in drie groepen:

1e. een „Weezentlijk schoon, dat uit „de zelfweezige en noodwendig bestaande Natuur en Eigenschappen van 't Goddelijk Weezen vloeit, en in 't zelve alleen werkelijk bestaat”.

2e. een „Natuurlijk schoon”, dat niet van de smaak of het goeddunken der mensen afhangt, maar alleen „van de wil en 't goeddunken des Scheppers”.

3e. een „Schoon van Menschelijke instelling”.

Ook op een andere wijze valt het schoon te verdelen: in ontwaarwordelijk Schoon, 't welk men in het Rijk der Lighaamen en een Verstandelijk Schoon, dat men in 't Rijk der Geesten ontmoet. Het ontwaarwordelijk schoon onderscheidt men weer in een „zigtbaar” en in een „zangkundig schoon”.²⁾

De grondslag van alle Schoonheid is voor P.: orde: „order en Eenheid maken — eigenlijk 't weezen en de gestalte van 't Schoone, in alle soorten van Schoonheid uit”.³⁾ Later nog: „De schoonheid is de zigtbaare volmaaktheid”.⁴⁾

De „Oorspronkelijke, Eeuwige, Opperste en Hoogstvolmaakte Eenheid” is de „bronwel en 't richtsnoer van 't Weezen zelve der Schoonheid.” Vooral in de mens vindt men de trekken van deze schoonheid terug: „Bovenal op des Menschen gelaat, alwaar zij met verdubbelden luister uitblinkt in die regelmaatigheid van veelgeëvenreedigde trekken.”⁵⁾

Zowel in de werken der kunst, als op zedelijk gebied, benevens in de werken des verstands en in de muziek, kan men telkens weer de bovengenoemde drie-ledige indeling toepassen: Als voorbeeld van „kunst” kiest hij de *Bouwkunst*; waar men te werk gaat volgens twee soorten van regelen: „de eene onveranderlijk en op de beginselen der Wiskunde gegrond; de andere door kunstenaars

1) Grondbeg. bl. 42.

2) A.W. bl. 42 v.v.

3) A.W. bl. 46.

4) Aan de op 's Rijks Hooge Schoolen studeerende jeugd. — Utr. 1816.

5) Grondbeg. bl. 50.

gemaakt". Daaronder verstaat hij de „vijf orders" der *Bouwkunde*.¹⁾ Op zedelijk gebied kan men het „schoon van Menschelijke instelling" evenzeer toepassen: men komt dan tot „een burgerlijke en staatkundige order, door de toestemming der menschen ingesteld".²⁾

Voor „de werken des verstands" geldt, dat het echte schoon, datgene is, dat aan de „reede, aan de navorschende overweging" behaagt: het „willekeurig schoon" zoekt hij in dit geval in „de keuze en schikking der woorden".³⁾

Past men de regel van de „order" toe op het „Zangkundig Schoon", dan komt men vanzelf tot de eis van het „Harmonische".⁴⁾

In het laatste hoofdstuk spreekt de P. over de „Bevalligheeden", die hij van de „wezenlijke schoonheid" onderscheidt. Bevalligheid definieert hij als „een bijzonder soort van ontwaarwordelijke schoonheid", wier gezigt in de ziel eene indruk van genoeg en vreugd verwekt en niet alleen 't Verstand bekoord, maar ook tevens 't harte welgevalt".⁵⁾ Een voorbeeld dient ter opheldering: „een Boom komt ons wel fraai voor, wanneer hij volmaakt regtstandig opgewassen zijne takken in een wel geëvenreedigde schikking in de lugt verheft, maar 't waare oogenblik, in 't welke de *Bevalligheid* voor hem gebooren word, is wanneer hij zig met bloemen bedekt. Van de bladen treft hem „de keurigheid in de uitsnijding hunner randen", van de bloemen de „netheid in de vorm hunner kelk".⁶⁾

Ook in de letterkunde kan er sprake zijn van bevalligheid: daaronder verstaat de schrijver dan ongeveer hetzelfde als het „*Molle atque facetum*", dat Horatius zozeer prijst in de gedichten van Virgilius.⁷⁾

Voor een redenaar geldt het gebod, dat „zijne reede altoos voltallig, vloeyende, cierlijk, meegaande, aandoenlijk en zelfs teeder zij, doch zonder ooit in laffe verwijfdheid te vervallen".⁸⁾

1) A.W. bl. 52 v.

2) A.W. bl. 55.

3) A.W. bl. 65 v.v.

4) A.W. bl. 87.

5) A.W. bl. 99.

6) A.W. bl. 102.

7) A.W. bl. 107.

8) *Ibidem*.

De derde afdeling is de belangrijkste van het werkje. Hierin geeft de schrijver een uiteenzetting van het schone „in de zelfs daadelijke aanwezigheid, voornamelijk in zoo verre het door de fraaye Kunsten word voortgebragt”. Dit derde gedeelte is bewerkt naar het Frans van *Batteux*: *Les Beaux Arts reduits à un même principe*. 1) Ook *Batteux* is nog in hoge mate rationalist en wordt zeer beïnvloed door de vorderingen der natuurwetenschappen in zijn tijd: „Imitons les vrais Physiciens qui amassent des expériences; et fondent ensuite sur elles un système qui les réduit en principe.” 2) Het beginsel, waarop, volgens *Batteux*, alle kunsten gebaseerd zijn is het bekende nabootsingsprincipe: „l'imitation de la Nature doit être leur object commun”. 3) Ook van dit werk heeft de P. ons een verkorte vertaling gegeven, waarin voornamelijk de voorbeelden door *Batteux* aan Griekse en Romeinse schrijvers ontleend, zijn weggelaten.

De kunst is voor de P. „nabootsing der natuur”, maar „deze nabootzing moet altoos met oordeel en keuze geschieden”. De ware kunstenaar begint met „alle de verstrooide trekken van 't ware schoon” — te onderscheiden en uit te kiezen. 4)

De gedachte, dat ook de afbeelding van het „onschone” schoon kan zijn, wordt hier reeds aangetroffen: „een verscheurend dier, eene Brand, eene Storm, een Gierigaart of een Dwingeland” mag men afbeelden; „als men maar een ieder hunner die trekken geeft, die hun 't best voegen, heeft men de fraaye Natuur afgemaalt”. 5)

Om deze „fraaye Natuur” te kunnen onderscheiden, moet men beschikken over de *Smaak*: de ziel bezit van nature een zekere aantrekkingskracht tot „'t geen de Schepper, om goedgekeurd en bemind te worden, gemaakt heeft”. — De smaak doet ons, beter zelfs dan het verstand, datgene onderscheiden, wat in een „weezentlijke betrekking — met ons waare welzijn” staat. Zo deden reeds de Grieken en, op hun voorbeeld, de Romeinen: doch in de Middeleeuwen ging de smaak geheel verloren: overstromingen van „woeste volken, door welken gansch Europa eenige Eeuwen lang werd overheerd”, deden alles weer tot „de

1) Ch. *Batteux*. *Les beaux Arts reduits à un même principe*. Nouvelle édition. Leyde, MDCCLIII.

2) A.W. *Avant Propos*. bl. X.

3) bl. XVI.

4) A.W. bl. 117.

5) A.W. bl. 118.

onkunde en onbeschaafdheid der eerste tijden" vervallen, totdat door „de rust, de vrede en welgereegeldheid onder de Burgerlijke maatschappijen de Kunsten en Wetenschappen weer begonnen te ontluiken". 1) Toen nam men zijn toevlucht tot de nog „voorhanden zijnde Werken der oude Kunstenaars", waarin men welhaast alle de trekken der Natuur herkende.

Vervolgens gaat de schrijver na aan welke eisen een kunstwerk moet voldoen: het moet onze belangstelling hebben; vooral geldt dit van de „hartstogten en bedrijven der menschen". 2)

Een tweede vereiste is: *Evenmatigheid* en *Evenredigheid*: (*Symmetrie* en *Proportion*): de verschillende onderdelen van het tafreel behoren te worden geschikt om hetzelfde middelpunt en moeten tot die eenheid gebracht worden, die de grondslag van alle schoonheid vormt. 3)

Een andere wet is, dat de nabootsing „goed en welgemaakt zij": het kunstwerk moet „nauwkeurigheid" bezitten en toch ook die „vrijheid", die het kunstwerk met „eene zekere leevendigheid" bezielen moet. Deze schijnbaar strijdige eigenschappen, worden alleen in de Natuur samengevoegd: de Kunsten „aan een voorbeeld gebonden zijnde, dragen schier altijd het merkteeken hunner slavernije". 4)

De kunstenaar moet zich laten leiden door „een algemeene goede smaak, — die de fraaye Natuur goedkeurt". Zelfs op zedelijk gebied strekt zich deze smaak uit: *Deugd en Schoonheid zijn Zusters en Gezellinnen*. 5) Zover gaat Batteux niet. Aan het voorbeeld van de dichtkunst licht de schrijver deze algemene theoretische beschouwingen toe: hij spreekt over de waarde van *Zangmaat* en *Berijming* (*La versification*); hij kent aan de dichtkunst een zedelijke roeping toe: zij is niet bestemd om „verdorvenheid in reeds besmette zielen te koesteren", maar om „een wellust en vermaak voor deugdzaame harten te zijn". 6) — Hij spreekt over het Heldendicht, over de mythologische versiering (die hij afwijst); over het „Zang Toneelspel", het „Veld- of Herdersdicht", het „Anacreontisch Lierdigt", terwijl tenslotte

1) A.W. bl. 127 v.

2) A.W. bl. 131.

3) A.W. bl. 132.

4) A.W. bl. 135.

5) A.W. bl. 143.

6) A.W. bl. 148.

een vergelijking gemaakt wordt tussen Dicht- en Schilderkunst.

Verschillende van deze onderwerpen zullen hierna behandeld worden, in verband met andere geschriften van de P. De derde afdeling van de „Grondbeginselen” is verreweg het belangrijkste, omdat de auteur daarin tracht te omschrijven, wat hij onder schoonheid verstaat. We zagen, dat hij zich in dit opzicht ten nauwste aansloot bij *Batteux*, wiens grondgedachte — *imiter la nature* — door hem werd overgenomen. Het vraagstuk stond in het middelpunt der belangstelling en toen een tiental jaren later — in 1779 — van Alphen het eerste deel van zijn bewerking van Riedel's „Theorie” in het licht gaf, behoorde de Perponcher tot diegenen, die met de bewerker in een schriftelijke discussie traden en was de Perponcher de enige, voor wie van Alphen de moeite nam, een antwoord te schrijven.¹⁾ De gehele correspondentie is destijds besproken door *Dr. A. C. S. de Koe*: Van Alphen's Literair-Aesthetische Theorieën - Utrecht 1910. De schrijfster heeft, in het kader van haar proefschrift het meest de nadruk gelegd op en het meeste weergegeven van datgene, wat van Alphen in deze discussie in het midden heeft gebracht. Alleen daarom al lijkt het ons billijk, dat wij hier deze zaak nog eens ter sprake brengen, en het aandeel, door de Perponcher geleverd, wat uitvoeriger belichten.

Het voornaamste bezwaar van de Perponcher richt zich tegen het zwakke punt in het betoog van van Alphen: deze had het standpunt van *Batteux* nog niet durven verlaten en nog niet de consequentie willen aanvaarden, dat de nabootsing der natuur voor de kunstenaar slechts een *middel* is om zijn gevoelens uit te drukken. Hoewel van Alphen zich in theorie bij Riedel aansluit, brengt zijn praktische waardering van verschillende kunstenaars hem aan het twijfelen: „Alle schilders b.v. die beesten, bloemen, fruiten en zoogenaamde stilleven, zeeën zonder stellige handeling of actie, kerken enz. schilderen, werken naar geen ideaal en dit zo min als de portaitschilders; en egter schijnt men aan eenen Potter, Hondekoeter, van der Heer, van Huysum, de naam van schoone kunstenaars niet te kunnen weigeren, hetgeen men egter zou moeten doen, naar de beginselen van Riedel.”²⁾

1) Bij het tweede deel van zijn *Theorie*, verschenen in 1780, heeft v. Alphen drie brieven van de Perponcher gevoegd naar aanleiding van het verschijnen van zijn *Theorie* geschreven.

2) de Koe. A.W. bl. 91.

De Perponcher knoopt aan bij de uitlating van van Alphen, dat de landschapsschilder de natuur niet moet schilderen „geheel gelijk zij is, maer naer het ideael, zo als zij geweest zou zijn, bijaldien de schepper alleen iets schoons had willen voortbrengen”. Volgens deze redenering zou Potter „slechts een onhandige breekbeen” geweest zijn. „Hij schilderde de koeien juist zo als de Natuur ze gemaekt heeft, ja omtrent juist zoals zij zig bemorst en bevuild in de wei bevinden.” Was Potter een kunstenaar geweest, dan had hij „ideale koeien” moeten schilderen, „zoals zij zouden geweest zijn, indien de Schepper iets schoons had willen voortbrengen”. „Voortrefflijk in de daed, Batteux verbeterd” merkt de Perponcher op. ¹⁾

Aldus meent de P. het standpunt van Riedel—van Alphen te moeten weergeven. Maar bevredigd zijn de schrijvers op dit punt geen van beide: zij voelen beide, dat het werk van Potter niet wel is overeen te brengen met de regels van Batteux, terwijl zij evenmin de consequentie aandurven van Potter geen groot kunstenaar te achten. De opmerking van de Perponcher in zijn eerste brief was ironisch bedoeld: Potter zou slechts „een onhandige breekbeen” geweest zijn, gemeten naar het ideaal van Riedel, dat niet „gevormd” was „op de Natuur” zoals zij is, „maar zoo als dezelve geweest zou zijn bij al dien de Schepper alleen iets schoons had willen voortbrengen”. Hem — de Perponcher — gaan Riedel's gedachten te hoog: hij hoopt nog eens „verre uitzigten genoeg in 't verheeven gedeelte der kunsten” te krijgen, om zich enig denkbeeld van Riedel's ideaal te kunnen vormen; hij vindt diens gedachten wel veel „grootscher” dan de fraaie of verfraaide Natuur van Batteux, maar „tenminste even zoo onbepaald”. ²⁾ Het zou trouwens wel kunnen zijn, dat Potter het ideaal van Batteux nader bij kwam, dan de oppervlakkige beschouwer zou denken: de Perponcher houdt hem althans niet voor een „voetstoots copieerder, een portraitschilder van koeien”. Dan zou eerst vast moeten staan, of Potter „zijne koeien daadelijk in de wei naar 't leeven schilderde; dan wel of hij 't in zijn schildersvertrek uit het hoofd deedt”. — Wanneer dit laatste het geval was, dan

1) Brief aan den Heer Mr. Hieronymus van Alphen bij gelegenheid zijner Theorie der Schoone Kunsten en Weetenschappen. z.j. bl. 42. Utr. Achter F. J. Riedel, Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen, bewerkt d. Mr. Hieronymus v. Alphen, 1780.

2) Tweede Brief bl. 84 v.

schilderde hij ook naar een ideaal, maar naar een ander dan dat van Riedel.¹⁾

Hoewel Batteux zelf gezegd heeft: „Imiter c'est copier un modèle” — een uitspraak, die stellig tot verwarring aanleiding heeft gegeven — is zijn uitgangspunt: „Il faut imiter”. De vraag is nu: „Wat is nu imiter; zeekerlijk niet hetzelfde als *copier*, maar dat geen 't welk wij door op een vrijen trant navolgen uitdrukken. Op een andere plaats lezen we het volgende: „een nabootzing waerin men de natuur zie, niet zoals zij op haar zelven is, maer zo als zij zijn kan en zoals men zig dezelve in den geest kan verbeelden”. Is dit niet uw ideaal in den gezonden zin opgevat?” vraagt de Perponcher aan van Alphen.²⁾

Van Alphen had niettemin toch het gevoel, dat de scheppende kunstenaar nog iets meer deed, dan, zelfs de „verfraaide” natuur navolgen en hij schijnt wel uit eigen ervaring te spreken: „Ik bid U, Mijnheer,” schrijft hij aan de Perponcher, „toen ik vol aandoening mijnen klaagzang over den dood mijner echtgenootte gemaakt heb, welk model heb ik toen nagebootst of op een vrijen trant nagevolgd?” Wat hij zelf op het terrein van de dichtkunst heeft ervaren, kan hij nog niet tot een algemeen grondbeginsel uitbreiden: hij komt dan niet verder dan Riedel, die slechts een uitbreiding van Batteux' principe had voorgesteld.³⁾

Voor de Perponcher schijnt het principe van Batteux dan toch ook weer geen al te ruime betekenis gehad te hebben: hij wil wel „verfraeying” der natuur, „maar altoos de bouwstoffen uit de Natuur genomen, en zelfs in 't samenvoegen, die regels gevolgd, die zij in dezelfde of ten minsten in andere soortgelijke voorwerpen en gelegenheden in agt neemt”. Stoute fantasie schijnt hij onder deze regel niet te begrijpen: wanneer een dichter zich niet aan Batteux houdt, brengt hij de „hemelsche veltslagen van Milton en andere soortgelijke wangedrogten” voort.⁴⁾ Terwijl voor van Alphen het „scheppen van een kunstwerk” soms wel boven het verstandelijke uitgaat, blijft voor de Perponcher alles op aesthetisch gebied een zaak van zeer simpele redenering.

Wanneer van Alphen het bezwaar maakt, dat het begrip „fraaie

1) A.W. bl. 84 v.

2) Brief bl. 45 v.

3) de Koe. A.W. bl. 122.

4) Brief bl. 56.

natuur" op zich zelf „een veel te onbepaald, te onbestemd denkbeeld is dan dat het zou kunnen dienen tot een grondslag, om daaruit verder te redeneren", verwijst de Perponcher naar zijn „Grondbeginselen" en vooral naar de eerste afdeling daarvan, waarin hij Pouilly's „Théorie des sentiments agréables" bewerkte, „ten einde men daaruit de betrekkingen zou leeren kennen, die er tusschen de voorwerpen en onze vermogens plaats grijpen".¹⁾ We zagen hoe rationalistisch Pouilly in zijn verklaringen was.

Alleen op het gebied van de dichtkunst schijnen de standpunten van de twee briefschrijvers elkaar enigszins te naderen. Van Alphen had opgemerkt dat de poëzie op verschillende wijzen beoefend kan worden, waarvan men niet zeggen kan, dat het nabootsingen van de Natuur of der fraaie Natuur zijn. Batteux is op die wijze zelfs genoodzaakt het „Leerdicht" af te keuren, geen woord van het „treurdigt" te spreken en „de Ode met geweld tot zijn grondbeginsel te slepen".²⁾ „Niemand heeft tot hier toe deze of die gebeurtenis uit de geschiedenis, dit of dat verschijnsel in de zedelijke waereld enz. enz. op zulk een wijze onder zijn oog gehad als ik", aldus van Alphen. Daarentegen meent de Perponcher, dat iemand die een „verschijnsel in de zedelijke waereld op een nieuwe wijs onder 't oog krijgt", de Natuur niet te buiten treedt. Zelfs loopt een dichter gevaar, juist bij „een ongemeen sterke aandoening" in het „onnatuurlijke" te vervallen. Ook in de dichtstukken, die van Alphen van het beginsel der navolging uitsluit, geven weliswaar de „eige aandoeningen, gewaarwordingen, etc., van den dichter" de stof tot het dichtstuk, maar zij maken er het „dichtkunstige zelve" feitelijk niet van uit en juist in het dichtkunstige — „in de keuse en uitvoering der tafereelen, beeltenissen, verbloemingen, leenspreuken etc. etc. die daartoe behooren" is het, „dat de natuur ten voorbeeld van navolging dienen moet".³⁾ Inderdaad valt het niet te ontkennen, dat de dichter zijn beelden ook aan de natuur kan ontlenen, dat hij dus tot zekere hoogte de Natuur „imiteert". In zoverre was de mening van van Alphen op zijn minst genomen eenzijdig.

De Perponcher licht zijn standpunt dan toe aan de „Nagtgedagten" van Young: dit werk bestaat geheel uit de „gevoels-

1) Tweede brief aan Mr. Hieronymus van Alphen, Utrecht. 1780, bl. 54 v.

2) A.W. bl. 59.

3) Tweede Br. bl. 61 v.

aandoeningen" en „bespiegelingen van den dichter"; maar deze zijn het niet, die het werk tot een dichtstuk maken: in de „gewoone" taal zouden ze aan geen dichtstuk doen denken, maar „alleen zeer stichtelijke predikatsiën, redevoeringen etc." zijn. Ook de „berijming" of de „maatvang" zouden dat niet vermogen.

Juist in de „beeltenissen", de „verbloemingen" is het dichtkunstige gelegen. En die moeten toch zonder twijfel zo „geschilderd", „zoo, als de Natuur schildert".¹⁾ Van het „Leerdicht" is het moeilijker aan te tonen, dat ook hier Batteux' grondbeginsel van toepassing is: de „stof" maakt ook hier het dichtkunstige niet uit. Maar de voorschriften, die Vergilius aan de landlieden geeft, ontlenen hun waarde aan „de bevallige veldtoneelen, van het landleven in de bekoorlijkste gewesten van den aardbodem geplaatst", en dat zijn immers juist „schilderijen van de Natuur", „naboetsingen van de Natuur", zelfs in de strengste zin.²⁾

Dat de Perponcher de berijming niet tot „'t weezenlijk kenmerk der dichtkunst" wenst te rekenen, verwondert ons niet, wanneer we bedenken, hoe zeer het „rijmloos" gedicht in zijn dagen beoefend werd. Terecht merkt hij op; dat dan Milton's „Paradise lost" en vele andere uitmuntende gedichten niet tot de dichtkunst zouden behoren, omdat ze niet berijmd zijn.³⁾ —

Ook in zijn derde en laatste brief volhardt de Perponcher bij het nabootsingsbeginsel.⁴⁾ Deze brief bevat geen nieuwe gezichtspunten, maar geeft een toelichting op het reeds bekende standpunt: De schilder moet er zich niet toe bepalen te reizen „in de kabinetten"; hij moet „een groter kabinet" bestuderen: „de meester stukken der Natuur".⁵⁾ —

Bovendien pleit ook de oorsprong der kunst voor dit standpunt: „Al wie met sterke aandoeningen van vreugde, droefheid, liefde etc. is aangedaan zoekt plaatsen, welker voorkomen met de aandoeningen van zijn hart, gelijk gestemd zijn." Men begint met eenvoudig „copieren" en komt verdergaande tot het volgende stadium: „men voegt alle de fraaiste, de verhevenste trekken

1) A.W. bl. 62 v.

2) A.W. bl. 65.

3) A.W. bl. 67.

4) Briefwisseling tussen de Heeren W. E. de Perponcher en H. van Alphen over het Schoone. Utrecht, 1780.

5) A.W. bl. 58.

die men in de Natuur verspreidt vindt, bijeen. Men smelt ze in geheelen samen, naar de wijze en reegelen der Natuur ingerigt".¹⁾ Even kan het schijnen, of de schrijver voelt, dat de voorbeelden, aan de natuur ontleend, kunnen dienen als middel bij het uiten van zijn gevoel, maar het tweede deel van dit citaat, doet bemerken, dat het gehele proces van het „scheppen" van een kunstwerk, op rationele wijze gezien wordt.

In alles blijkt de Perponcher rationalist. Terwijl ook van Alphen zich geenszins boven het standpunt van b.v. Batteux verheven heeft, treffen we bij hem toch een aantal uitlatingen aan, die erop wijzen dat hij iets van het „metafysische" van de kunst beseft heeft. Daartegen gaat dan ook de Perponcher's eerste bezwaar: van Alphen is hem te diepzinnig: „Het zijn waerlijk al te metafysische koppen", die gij er uitgekozen hebt; hij vreest, dat „zo men fraeye vernuften zal moeten vormen", hun aantal in lange tijd niet aanmerkelijk groter zal worden, „wanneer men ze door „alle de grondelooze diepten en dukwils onnaspeurlijke haer-kloverijen der boven-natuurkunde" heenleidt.²⁾

Een gevolg van het ontbreken van „scheppingsdrift" is dan ook dat het denkbeeld van schoonheid-om-de-schoonheid aan de Perponcher volkomen vreemd is: bij de bespreking van de gedichten zal dit nog nader blijken. Ieder kunstwerk heeft voor hem een doel, hetzij godsdienstig, hetzij op zedelijk gebied, hetzij het een didactische strekking heeft. Daarin ziet de Perponcher de roeping van de kunst; daarom worden b.v. de prenten van *Hoggarth* zo hogelijk geprezen.³⁾

Op latere leeftijd schijnt hij het navolgings-principe wel min of meer verlaten te hebben. De studenten waarschuwt hij voor „afgetrokke leerstelsels", die de Geest aan „verstijvende kluisters leggen". De kunstenaars zijn wel „Nabootsers der Natuur", maar zij moeten geen „koude en als te letterlijke kopien" geven. „De Genie moet zijnen eigenen aandrang vrijelijk volgen."⁴⁾

In zijn „*Rhapsodiën* of het leeven van Altamont" — Utrecht, 1775 — geeft de schrijver in de vorm van een Robinsonade zijn gedachten over staat en maatschappij. In dit verband komt ook

1) A.W. bl. 63.

2) Eerste Brief. bl. 7.

3) Zie beneden bl. 60.

4) Aan de op s Rijks Hooge Schoolen studeerende jeugd. Utr. 1816. bl. 29 v.

de plaats der kunstenaars en der kunsten ter sprake: Altamont-de Perponcher wisselt dienaangaande van gedachten met een zekere Belford, die ook op het eiland van eerstgenoemde is terechtgekomen door een schipbreuk: Belford heeft tegen de fraaie kunsten het bezwaar, dat ze gewoonlijk meer tot bederf, dan tot verbetering der goede zeden hebben bijgedragen. Altamont zoekt de oorzaak van dit verschijnsel in de omstandigheid, dat het tot nog toe „pragt en weelde” alleen zijn geweest, die genoegzame beloningen hebben geboden, om grote kunstenaars te verwekken. Het gevolg hiervan was, dat „zinnelijkheid, wulpschheid en wellust” in de kunst doordrongen, daar zij „de eenigste bedoelingen deezer beschermgoden” uitmaakten. ¹⁾ Belford heeft echter nog een ander, meer principieel bezwaar tegen de schone kunsten. „Het zichtbaar en stofflijk schoon” maakt het eerste indruk op de zinnen en brengt die, benevens de driften, de verbeeldingskracht en de lagere vermogens, die het meest onmiddellijk met de zinnen verbonden zijn, in beweging. Op deze wijze laat men zich door het uitwendige en zinnelijke geheel meeslepen. Daartegenover stelt Altamont zijn mening, dat de schepper der natuur de mensen aan alle zijden met zinnelijk schoon omringd heeft en er de mens gevoelig voor heeft gemaakt. Wij moeten deze geaardheid, ons door de Schepper ingeplant, niet trachten uit te roeien, maar die slechts tot Zijn oogmerk laten dienen. Hierbij kunnen de fraaie kunsten ons behulpzaam zijn: „Zij moeten dat schoon zodanig uitkiezen, dat het den geest terstond van de gevaerlijke en verleidende bezeffen afwendde, om dien te vestigen, op de verheevende en welreegelende bezeffen van 't zedelijk schoon waertoe die van het zinnelijk schoon ons opleiden kunnen.” ²⁾ Een noot verduidelijkt dit betoog: De prenten van *Hoggarth* stellen „een uitmuntende verzameling van zedelessen voor door de losbandigheid in haere aenstootelijkste toneelen, onder haere afschuwlijkste trekken af te maelen”. ³⁾

De „vervoerende bekoring” der kunstwerken veroorzaakt, dat men door dezelfde gevoelens wordt aangedaan, als de kunstenaar zelf: Wanneer men „een fraai geschilderd, doch ontuchtig Bacchus feest”, ziet „in 't welke men het brandend oog der ver-

1) Rhapsodiën. Dl. II. bl. 198.

2) Dl. II. bl. 198.

3) *Ibidem*.

hitte begeerlijkheid, op de ontsluisde schoonheden van dartele en naer wellust smagtende Nymphen vlammen ziet, dan ontwaakt er terstond in mij, ook tegen wil en dank, een geheele drom van wulpsche denkbeelden en aenritzingen tot losbandige wellust”.

— Maer stel mij 't beeltenis eenes helds voor oogen, wien een edele onverschrokken moed uit de oogen straelt, op 't oogenblik, daer hij van zijne reeds wijkende medestanders verlaeten, de geheiligde naemen van vaderland en vrijheid in verheevene verrukking aenroept; grootmoedig alleen den aenvallenden dwingeland tegemoet treed; de vertzaegden door zijn voorbeeld te rug brengt; en met onweerstaenbaeren arm den palm der overwinning uit de hand des reeds zeegepraelenden geweldenaers ontwingd. Dan voel ik dezelfde edelmoedige drift in mijnen boezem ontsteeken; en op dit oogenblik zou geen gevaer, geen geweld hoe overmchtig ook, mij de verdediging doen verlaeten, der panden mijner waekzaamheid en bescherming toevertrouwd.”

De keus der voorwerpen, het daglicht, waaronder men ze plaatst zijn het alleen, „die de nuttigheid of schaedlijkheid van de werken der kunst bepaelen”.¹⁾

Opmerkelijk dat de schrijver hier, waar hij toch zozeer de nadruk legt op het zedelijk karakter, dat het kunstwerk moet bezitten, spreekt van „een ontuchtig Bacchus-feest”, maar dat het toch „fraei geschilderd” kan wezen: Schoonheid en Deugd gaan dus niet steeds samen!

Ook de muziek heeft een morele roeping: volgens het getuigenis van „de geagtste schrijvers” diende zij in de Oudheid „om liefde tot order en goede zeeden” in te boezemen; zij had een „daedlijke heilzaeme uitwerking”. Tegenwoordig echter is het er anders mee gesteld: men jaagt het „gezogte” na; wanneer men al tot het hart spreekt, „dan helt alles naer de zijde der wellust over.” In een noot wordt erop gewezen, dat juist hierdoor „veelen onzer heedendaegsche *Opera's*” zo gevaarlijk voor de jeugd zijn. Wanneer ze in de smaak waren van *Lucile*, *Silvain* etc. zouden ze behoren tot „de beste middelen, om de zeeden te beschaeven en de deugd beminlijk te maeken”.²⁾

1) A.W. Dl. II. bl. 199 v.

2) Dl. II. bl. 201. *Lucile* en *Sylvain*: beide „comédies en un acte”, woorden van *Marmontel*, muziek van *Grétry*; voor het eerst vertoond te Parijs in 1769 en

Het moraliserend karakter, dat volgens de Perponcher aan de kunst eigen moest zijn, blijkt ook wel duidelijk uit de soort van werken, door hem vertaald of bewerkt. In het Eerste stukje Mengelwerk, uitgegeven onder de spreuk „Tendimus ad coelestem patriam”¹⁾, komt o.a. een vertaling voor van het gedicht *De Lente* van E. C. von Kleist. Daarin wordt o.m. een beschrijving van de tulp gegeven, eindigende met de volgende beschouwing. „Voor-treffelijk zinnebeeld! dier edele zielen, die niet gelijk de kleinmoe-dige krijgshelden, eenen geheelen kring van bewonderaars ter aanmoediging behoeven; maar de deugd uit zuivere liefde om-helzende, in 't midden der stille schaduw, die hen voor 't oog der waereld verborgen houdt, de lieffelijke geur der goedheid rondom zig verspreiden.”²⁾

Zo gezien kan het ons nauwlijks verbazen, dat ook de bijen ons tot voorbeeld worden gesteld: „Wat egter zinnebeeld van waare wijzen! die uit hun vaderland trekkende, alle de velden der menschelijke maatschappij doorstreeven, en dan met lieffelijken buit belaadend, huiswaarts keeren, om ons den honing der wijsheid uit hunne voorraadskamers aan te bieden!”³⁾

In het tweede stukje „Mengelwerk” treffen we een allegorisch gedicht aan: „Het Gezigt van Mirza”: daarin komt een figuur voor de „Deugd” geheten, die een zuster heeft, die „Harmonie” genoemd wordt.

In de correspondentie met van Alphen⁴⁾ maakt de Perponcher bezwaar tegen het standpunt van van Alphen en de door hem aangehaalde schrijvers, dat volkomenheid en schoonheid niet alleen zeer verschillende eigenschappen zouden zijn, „maar zelfs zodanigen, welke gewaerwording tegelijkertijd niet kan bestaen”. Een „duidelijke kennis” zou met de ontwaarwording van het schone „onbestaenbaer” zijn. Dit standpunt wordt door de Perponcher niet gedeeld: schoonheid en volmaaktheid hebben voor hem veel gemeen: Hij licht zijn standpunt toe met het voorbeeld

1770. In de *Lucile* komt het bekende kwartet voor: „Ou peut on être mieux qu'au sein de sa famille”. Zie Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*, Dl. X, bl. 766 en Dl. XIV, bl. 1307.

1) Utrecht, 1775.

2) Mengelw. 1e st. bl. 44 v.

3) A.W. bl. 63.

4) Eerste brief. bl. 23 v.v.

van de sterrenhemel: vroeger zag hij „er schier enkele onregelmaetige verscheidenheid” in, nu komen er bij dit denkbeeld van verscheidenheid, ook denkbeelden van „eenheid, order, regelmaetige saemenstemming etc. die gij — van Alphen — zelfs uit het getal van de kenmerken der schoonheid niet wilt uitsluiten”.¹⁾ Hoe zou het ook anders kunnen: „order en regelmaetigheid zijn beiden tot schoonheid en tot volmaektheid nodig.”²⁾ Waar het de Perponcher om te doen is, blijkt nog duidelijker, wanneer hij zich bevreesd toont, dat, wanneer een kunstenaar de vrijheid zou hebben naar schoonheid te zoeken „zonder zig aen de volmaektheid te kreunen”, wij spoedig „tot eenen verkeerden, ja zelfs verderflijken smaek vervallen zullen”.³⁾ Voor van Alphen zelf is hij in dit opzicht niet bang, maar wel voor onze jonge kunstenaars, „die zo wel of zo diep niet denken als gij”. Daardoor zouden de kunsten „gevaerlijk” kunnen worden.⁴⁾

In de „Tweede Brief aan van Alphen” komt hetzelfde onderwerp weer ter sprake: de beide briefschrijvers zijn er het over eens, dat de kunstenaar „slegt doet”, wanneer hij ons zulke schone voortbrengselen levert, die op het zedelijk karakter dergenen, voor wie hij werkt, „eenen nadeeligen invloed hebben”.⁵⁾ In dat geval is de kunstenaar, niet alleen „als Mensch, Burger en Christen, maar ook als kunstenaar te berispen”. Het zedelijk goede heeft bovendien iets dat behaagt, het zedelijk kwaad daarentegen iets, dat mishaaft.⁶⁾ Het reeds meer genoemde „tafereel der Bacchanten” dient ook hier tot voorbeeld. De schilder deed beter geen bacchanten af te beelden. Wanneer men toch iets af wil beelden „dat ondeugdzaam zij”, moet het geplaatst worden „in dat haatlijk daglicht — dat aan ’t ondeugdzame past en eigen is”.⁷⁾

In de briefwisseling met Feith over het sentimentele gaan de beide schrijvers ook uit van zedelijke argumenten. „Maak een

1) A.W. bl. 30.

2) A.W. bl. 32.

3) A.W. bl. 36.

4) A.W. bl. 37.

5) Tweede Brief. bl. 49.

6) A.W. bl. 51.

7) A.W. bl. 52.

jongeling enthustiasit voor soortgelijke karakters van vrouwen, als ons Klopstock in zijn *Messiade* aanbiedt, en hij is voor altijd van de grove aanrittingselingen der wellust en ongebondenheid genezen," schrijft Feith.¹⁾

Tegenover het toneel staat de Perponcher in beginsel niet afwijzend, mits het slechts ook een zedelijk doel diene; van het blijspel vinden we als definitie: „eene mensch- en zedekundige verhandeling, in bedrijf en werking, gebragt, met het bijzonder oogmerk van al lachende de waarheid te zeggen". Van het treurspel wordt gezegd, dat „het roerende, aandoenlijke, dieptreffende deszelfs middel is; de afschrikking van 't misdrijf, de aankweeking der Deugd, deszelfs doel".²⁾

Drama noch opera worden „bij geene mogelijkheid, als uit deszelfs eigen aart en wezen" als schadelijk beschouwd. Alles hangt af van de uitvoering „en dus van des schrijvers eigen hart, en character, en bedoeling". In dit soort van kunstwerken vindt een dichter „het schoonste en ruimste veld — om de deugd beminlijk, de ondeugd afschuwlijk te maaken". Evenwel kunnen toneelstukken ook „tot een vlak tegengesteld einde" worden misbruikt. Voor andere kunstwerken geldt dit trouwens evenzeer: „Maar hoe veel kwaads hebben Rousseau, Voltaire en andere leermeesters eener verdwaalde eeuw niet onder de geheiligde naamen van Wijsgeerte, Verdraagzaamheid en Verlichting in de waereld gebragt." ³⁾ Daartegenover staat, dat men ook op het toneel veel goeds kan vinden.

Hoewel de Perponcher dus niet afwijzend tegenover het toneel in het algemeen staat, vindt hij het toch ongewenst, de kunst van het toneelspel aan het gehele völk te brengen: het moet voor de aristocratie gereserveerd blijven! De schouwburgen zijn het best geschikt voor de grote steden, „waar eene meenigte rijke lieden wonen, die voor het overige hunner opvoeding reeds van zelve gebragt zijn, tot die denkbeelden, welken het toneel inboezemt: en die ook de meeste geschiktheid hebben om met de beschaving welke het aanbiedt, hun voordeel te doen". Anders staat het met de bevolking der kleine steden; daar zou het toneel

1) Brieven over verscheiden onderwerpen. 3e deel. Amsterdam. 1787. bl. 38.

2) Aan de lieden der beschaafde Waereld. Utrecht, 1804. bl. 143.

3) A.W. bl. 144.

dubbel nadeel doen: door „weidsche denkbeelden, smaak voor afleiding en verstrooiing, weezin tegen den ouden toestand te verwekken” bij mensen, wier eerste behoefte is „eenvoudigheid, spaarzaamheid, werkzaamheid, gehegtheid aan eenen engeren kring en de voorouderlijke zeeden”. Het zonderlinge van dit tweeslachtige standpunt heeft de schrijver blijkbaar niet kunnen ontkennen; althans hij vervolgt: „Men zegge, wat men wil, veele menschen kunnen niet, dan bij een zekere maat van nuttige onweetenheid, gelukkig blijven.”¹⁾ Doch niet alleen van het toneel, ook van de roman geldt, dat er in zedelijk opzicht heil of onheil door kan worden gesticht. Er zijn er, waarin een „schat van menschen- en waereldkennis” te vinden is. Bijvoorbeeld in Richardson’s meesterstukken Grandisson en Clarisse.

Bij „de meer in bijzonderheeden tredende Romans” die doordringen „tot alle de geheime roersels”, gaat het erom te weten welke „beweelingen der menschelijke ziel wij bestrijden, welken wij begunstigen mogen”.²⁾ Ook de jeugd kan van het lezen van goede romans veel voordeel hebben; gevaarlijk zijn echter die romans, die „met sterk penceel, gloeyende verwen — door hun verborgen vergif” de jeugd aansteken en besmetten. Menig jongmens zal deze „zoo verleidenden, zoo bekoorlijk met roozen bekransen beeker uitdrinken, indien dezelve niet van zijne lippen wordt geweerd”. In een noot vraagt de schrijver: „Behoef ik hier ten voorbeelde *La nouvelle Héloïse* van Rousseau te noemen?”³⁾ De sentimentele roman kan bij de Perponcher geen genade vinden. Bizonder nuttig acht hij daarentegen de lectuur van „Geschiedenissen, Gedenkschriften, Reizen, Dichtstukken, alles wat men boeken van vernuft en smaak noemt”. Een principieel onderscheid tussen b.v. romans en toneelstukken enerzijds en Geschiedwerken en *Mémoires* aan de andere kant, wordt dus niet gemaakt. Men zou het standpunt van de schrijver kunnen samenvatten in de woorden: „Geniet de gepaste vermaaklijkheden zoo, dat zij U dienstbaar blijven, gij hun nooit dienstbaar wordt.”⁴⁾

Het laatste werk van de Perponcher, dat we in dit verband

1) A.W. bl. 151 v.

2) A.W. bl. 156.

3) A.W. bl. 159.

4) A.W. bl. 175.

noemen willen, is: „Joseph of de Broederhaat, zedendicht in Prosa. — Utrecht — 1815.” Aan het gedicht gaat een „Voorrede over 't Heldendicht” van LXVIII bladzijden vooraf. Hierin vinden we verschillende opmerkingen van belang voor de kennis van de aesthetische denkbeelden van de schrijver. Ook in dit werk valt weer in hoge mate het accent op de zedelijke waarde van het kunstwerk: merkwaardig is, dat de schrijver zijn „gedicht in prosa” geen *Heldendicht*, maar *Zedendicht* noemt. Ook uit de inleidende opmerkingen blijkt, dat hij de betekenis van het Heldendicht juist op zedelijk terrein zoekt.

„Wel bijzonder” moet het heldendicht ons „grootte, voortreffelijke ter navolging sterk uitlokkende, of even sterk afschrikkende en waarschuwendende Voorbeelden voor oogen stellen. Het moet ons de standvastige, zuivere, haar zelve altoos gelijk en getrouw blijvende Deugd afschilderen, in derzelver volle schoonheid.” De Driften „in alle haare afschuwelijke uitspoorigheid, in al 't verderflijke, dat zij dreigen en zoo dikwijls daadlijk aanbrengen”, evenwel niet zonder „bijmengsel van kragt en grootmoedigheid, opdat zij niet enkel veragting en walging als die de belangneming verkwijnen doen”, vertonen.¹⁾ De Deugd daarentegen moet steeds in haar „reine eenvoudigheid, onverstoorsaare evenmoedigheid en waare grootheid te voorschijn treden — Zij is geheel Order en Harmonie. Ja, alles is één bij haar, even als bij haaren grooten Oorsprong.”²⁾

De heldendichter moet de menselijke natuur van haar schoonste zijde tonen: „Hij moet Dapperheid, Trouw, Opreghheid, Regtvaardigheid, Godvrugt, Weldadigheid, Vriendschap, Medelijden, Zugt tot bescherming en redding, Grootmoedigheid, Vaderlandsliefde en alle Deugden altoos onder haar voordeeligst daglicht plaatsen.” De zwakheden moet hij zo „aanbrengen en temperen”, dat ze aan het groots karakter alleen te meer bevaligheid geven.³⁾ De „taak” van het Heldendicht wordt door de Perponcher tenslotte aldus omschreven: „In het Heldendicht moet de stem der Wijsheid ons haar verhevenst onderwijs mededeelen; terwijl de bevaligheid en de bekooringskragt onze aan-

1) A.W. bl. VI.

2) A.W. bl. VII.

3) A.W. bl. VII v.

dagt aan dat onderwijs moeten geboeid houden." — Aan de dichter is de grote taak voorbehouden „om ons te volmaaken in de groote kunst der zedelijke Weezens, de gepaste keuze tusschen goed en kwaad." 1) Daarom moeten in alle tafelen goed en kwaad, deugd en ondeugd zodanig staan „afgemaald", dat het onderscheid tusschen die twee overal op de bevattelijkste en sterkst overtuigende wijze aan de dag gelegd wordt. 2)

De dichter is een „arts der geesten", die moet zorgen, dat alles in zijn gedicht zo gestemd is, „als overeenkomt met de groote bedoeling, beiden van Natuur en Kunst, de Volmaaking van ons Wezen." 3)

Het rationalisme van de Perponcher blijkt ook duidelijk uit de wijze, waarop hij spreekt over het toepassen van verschillende elementen in de poëzie: figuren uit de Griekse mythologie bijvoorbeeld of het rijm. Nergens vinden we het bewustzijn, dat een kunstwerk een organisch geheel zou zijn, dat door de dichter niet anders kon geschapen worden dan het is. Voor de Perponcher is een dergelijk vraagstuk een zaak van nuchter verstandelijk overleg:

In het vierde stukje „Mengelwerk", door de Perponcher uitgegeven onder de spreuk „Tendimus ad coelestem patriam," 4) vinden we een omvangrijk opstel, getiteld „*Dichtkundige bespiegelingen*". Hierin wordt uitvoerig gesproken „Over 't in werking brengen van hooger Weezens in de Poëzij". 5) Het onderwerp was toen al algemeen aan de orde: van Alphen, Feith, Kantelaar, Bellamy en anderen maakten er bezwaar tegen, gewoonlijk op grond van hun Christelijke overtuiging. Feith noemt de klassieke goden en godinnen „aardigheden", die voor hem „non sens" zouden zijn. 6) De schrijver begint met eraan te herinneren, dat de klassieke dichters hun werken verlevendigden met zeer vele goden, vergode helden, nymphen, faunen enz. Wanneer men bij het „enkel denkbeeld van wind, als een bloot verschijnsel der Natuur" blijft staan, dan geeft wel de uitwerking van dat

1) A.W. bl. IX.

2) Ibidem.

3) A.W. bl. XXVIII.

4) Utrecht, 1783.

5) A.W. bl. 30 v.v.

6) Dr. M. M. Prinsen. De Idylle in de achttiende eeuw, bl. 231.

verschijnsel stof voor de „gevoeligheid en verbeeldingskracht”, maar, „de Werker, de Oorzaak, die deze uitwerking voortbrengt, is eene ras uitgeputte bron.” Alle beschrijving die men ervan geven kan, moet wel „noodwendig eenvormig” zijn. Neemt men echter „Eolus, met zijnen geheelen bulderenden hofstoet te baat, dan vindt men, ook in den Werker voor de verbeeldingskracht een onuitputtelijken voorraad van tafereelen; voor 't gevoel een ruime stof tot hartstogtelijke aandoeningen en belangneming, en voor den dichter, zoo veel hulp, om leeven en werking in zijn dichtstuk te brengen, als hij zelf maar wenschen kan.”¹⁾

Ook voor de moderne mens hebben deze fabelen trouwens nog wel betekenis: daarom schuilt „mogelijk” juist in deze fabelen „één der beste middelen om de regte ziel der Poëzy aan onze dichtwerken weder te geeven.”

Voor zijn verklaring van de Griekse mythologie verwijst de Perponcher dan naar Pope in zijn vertaling van de *Ilias*. Zijn verklaring is zeer rationalistisch: *Jupiter* is „de Aether of hemel-lugt, het hoogst en verheevenst vermoogen der Natuur, en 't welk naar 't gevoelen der Ouden, aan alles de ziel en 't leeven gaf. Terwijl *Juno*, Jupiters zuster en gemalin, de beneedenste lugt van onzen dampkring voorstelt, dewelke, door de hemellugt, met de kracht des leevens en der vrugtbaarheid bezwangerd, dezelve aan de aarde mededeelt, en dus alle haare voortbrengselen doet uitspruiten.”²⁾ In alle gevallen waar de lucht iets verricht, is het *Juno* „als dit alles zelf verrigtende”, die ingevoerd wordt. Wanneer, bijvoorbeeld, *Stentor* met zijn sterke stem het wijkend heir der Grieken tot hervatting van de strijd, aanmoedigt „is 't wederom *Juno*, die door zijnen mond spreekt, en sterker klanken, in de lugt, verwekt, dan eene enkel menschlijke stem zou hebben kunnen voortbrengen”. Aldus beschikt de dichter over „een allersgeschiktst middel”, om in een dichtstuk, alles te veredelen en aan alles, meer „gewicht en aanzien niet alleen, maar ook meer leeven en werking bij te zetten”.³⁾

Wanneer de dichter te kennen wil geven, dat het laatste uur van één zijner helden gekomen is, en dat niemand de ure des

1) A.W. bl. 34.

2) A.W. bl. 36 v.

3) A.W. bl. 39.

doods ontgaan kan, schildert hij ons „hoe Jupiter het lot der twee grootste helden van Griekenland en Trojen, in zijne goude waagschaal weegt; en daar de schaal des laatsten grafwaarts daalt, zien wij hem, terstond, van zijnen Beschermgod Apollo, verlaaten: en dus is zijn vonnis onherroepelijk beslist, en de zeege aan Achilles verzeekerd.”¹⁾

De schrijver besluit met de volgende conclusie: „Indien men nu alleen dit denkbeeld van de godenwereld wil vasthouden, dat naamlijk de geheele Natuur, met hooger Weezens, is bevolkt, die elk zijne bijzondere bestemming, zijn bijzonder vak van werking hebben, en die, door den dichter, zoo dikwijls hij wil, op de zoo even aangewezen wijze, kunnen worden in werking gebragt, om, daardoor, meer leven, meer kragt, meer verheevenheid, meer bevalligheid, meer zinlijkheid aan zijn werk bij te zetten; indien men 't, zeg ik, in deezem zin, neemt, mag men dan niet, met grond beweerem, dat er in 't voorbeeld der Ouden, veel meer onzer navolging waardig zij, dan onze dichters, over 't algemeen genomen' er tot nog toe uit hebben ontleend?”²⁾

Het gebruik van voorstellingen ontleend aan de Griekse mythologie, acht de Perponcher niet strijdig met de grondbeginselen van onze godsdienst: Immers het „grondleerstuk” daarvan is juist, dat de voorzienigheid alles regelt. In het Oude Testament vindt men talrijke voorbeelden, van gevallen, waarin de Godheid Engelen en hogere Machten als haar dienaars gebruikt. *Milton* en *Klopstock* hebben deze hogere wezens in werking gebragt, „op zulk een wijze, als alleen in 't heilig dicht te pas komt”. Blijkbaar is het voor de schrijver niet hetzelfde of men deze „hogere wezens” te pas brengt in godsdienstige dan wel niet-godsdienstige dichtwerken. In de laatstgenoemde — „in enkel menschlijke gedichten — zou men deze wezens een stap nader, tot ons moeten brengen, door aan elk hunner het bijzonder bestier toe te kennen, over een van die natuurkrachten, verschijnselen, etc., die wij daaglijks, op onzen aardbodem, zien werken, en die zooveel invloed, op alle onze belangen, onderneemingen en daaden, hebben”.³⁾

1) A.W. bl. 44.

2) A.W. bl. 50 v.

3) A.W. bl. 56.

„In zijnen *Fingal*” maakt *Ossian* meermalen gewag van de „Geesten der stormen, der heuvelen, des nagts” etc., maar tot geen ander gebruik, dan alleen, om er vergelijkingen uit te ontleenen. Hij heeft de geesten „niet in werking gebragt”, maar „ook slegts op deeze wijze ingevoerd” zetten zij reeds „veel verhevenheid en cieraad aan dit schoone dichtstuk bij”.¹⁾

Camoens heeft in zijn *Lusiade* — de Perponcher citeert een Franse vertaling — de geesten wel „daadlijk in werking gesteld”. Tegen dit werk heeft de schrijver — althans op sommige plaatsen — bezwaar: Uit een gebed van *Vasco de Gama* schrapt hij de namen van Neptunus en Eolus: „hoe ongerijmd klinkt dit, in een gebed, door een Christen, aan den waaren God opgezonden”.²⁾ In een vertaling naar *Gessner* — De Herfstmorgenstond — zegt de Perponcher, dat in deze „Veldzang” de Goden der Oudheid hier en daar te pas komen. „Mij dunkt zulks beter, dat wij ons volkomen in de plaets des geenen stellen, die zijn geluk en blijdschap zingt, en in wiens plaets wij ons tog zo gaarne stellen wilden. In deezen opzigte heb ik mij derhalven een kleine verandering toegestaan.”³⁾ In later jaren blijft de Perponcher dit bezwaar tegen *Camoens* koesteren: „de Heidensche Jupiter met zijn Veelgodendom” wordt ingevoerd „als ’t bestier nog voerende over de Waereld; en dus geschoven in de plaats van den waaren God”. Dat is „volstrekt onverdraaglijk”; het strijdt met de eerste eisen van Dichtkunst en Verbeeldingskracht: want „hoe nu laat zig de Christelijke Godsdienst, onder de Persoonsverbeelding der Heidensche Venus, denken? Dit is al te aanstootelijk en onteerend”!⁴⁾ Ook in de *Ilias* vindt hij de „Leer der Goden, zoo aanstootlijk als ongerijmd”; maar daar kan hij die aanvaarden: „Dan dit was de Leer en ’t Geloof dier Tijden.”⁵⁾

Milton geeft op een tweetal plaatsen in zijn „*Paradise Lost*” (Boek 3 vs. 563 en Boek 4 vs. 48) „een beheerscher aan de zon en uit deze verdichting leidt hij eene aaneenschakeling van de allerschoonste tafereelen af”.⁶⁾ Even verder oefent de Perponcher evenwel weer critiek op *Milton* uit, wanneer hij schrijft: „Bij den

1) A.W. bl. 60.

2) A.W. bl. 62 noot.

3) Mengelwerk. Dl. III. bl. 167.

4) *Joseph of de Broederhaat*. bl. XLVII.

5) A.W. bl. LVI.

6) Mengelwerk. 4e st. bl. 73.

eerstgenoemden — bedoeld wordt *Milton* — zal hier egter veel te schiften en te scheiden zijn.”¹⁾

Voltaire heeft in zijn „*Henrik 4*” wel het denkbeeld „voorge-
steld van hooger Weezens”, maar hij heeft er in zijn dichtstuk
niet veel gebruik van gemaakt. *De Bitaubé* paste ze in zijn *Willem I*
meer toe „schoon niet altoos met even gelukkigen uitslag”.²⁾
Van *Klopstock* lezen we, dat hij „ons een genoegzaam aantal
van hooger Weezens en Engelen, zoo goeden als kwaaden” heeft
„voorgeschilderd”.³⁾ Hoewel de schrijver hem de lof toezwaait
van „oneindig veel schoons en verhevens in zijn gedicht” gegeven
te hebben, kan hij toch niet nalaten hem „langwijligheid” te
verwijten: „hij houdt wel eens een zwaarmoedigen, en als hob-
beligen gang; en laat zig ook somtijds aan zonderlinge invallen
en denkbeelden gaan.”⁴⁾

De *Perponcher* koestert dus grote verwachtingen van „hooger
Weezens” niet alleen in het „heilig dicht”, maar ook in „enkel
menschlijke gedichten”. Telkens, wanneer er door de natuur-
krachten iets verricht of teweeggebracht wordt, moet men deze
wezens in werking brengen. Immers door „Engelen en hooger
Geesten” in de plaats der Heidense Goden te stellen, zou men
niet alleen de dichtwerken beter met onze denkwijze en Gods-
dienst doen overeenstemmen, maar men zou ook nog het voordeel
hebben oorspronkelijk te worden in die opzichten, waarin men
nu slechts copiëren en naschilderen kan. „Wanneer men de
heidensche Goden, *Jupiter*, *Mars* etc. doet verschijnen dan moet
men — met een woord, in 't geheele costume, steeds de tafereelen
van *Homerus*, *Virgilius*, *Ovidius* etc. nauwkeurig volgen. Een
hedendaagsche *Jupiter* of *Mars* zouden toch belachelijk, ja geheel
ondraaglijk zijn.”⁵⁾ Wanneer men Engelen en Geesten invoert,
heeft men „een ruim veld tot oorspronkelijke vindingen en tafe-
reelen; gelijk *Milton* en *Klopstock* het, in hunne gedichten, met
de daad en zoo veel voordeel hebben getoond.”⁶⁾

1) A.W. bl. 85.

2) A.W. bl. 66. Paul Jérémie Bitaubé (1732—1808) is vooral bekend als ver-
taler van de *Ilias* en de *Odyssee*: verder schreef hij het gedicht „*Joseph*” en in
1775 „*Guillaume de Nassau*” herdrukt onder de titel „*les Bataves*”.

3) A.W. bl. 85.

4) *Joseph* . . . bl. XVI.

5) *Mengelwerk*. 4e st. bl. 88.

6) *Ibidem*.

Van deze werkwijze verwacht de schrijver grote voordelen voor onze poëzie: de oorspronkelijkheid zal er door bevorderd worden en dat is juist één der hoedanigheden, die in onze latere dichtwerken het meest ontbreken. Aldus zou men worden „teruggebracht niet van het bestuderen der oude, ongewijde dichtstukken — „want deezee zijn nog altoos, na de heilige dichters, onze beste modellen” — maar „van 't geduurig naschilderen en weer naschilderen derzelve”. — Men kan het niet genoeg herhaalen; 't is nog steeds aan de werken deezee groote vernuften, dat men best de dichterlijke vlam ontsteeken zal. Maar zulks moet geschieden door het vuur, de verrukking deezee dichteren te vatten, en dan, uit zig zelve, te spreken; en niet door hun enkel na te zeggen, 't geen dat vuur, die verrukking hun eerst zeggen deedt.”¹⁾ Het ideaal der Renaissance in zijn beste vorm: in de eigen taal kunstwerken te scheppen, gelijkwaardig aan die der Oudheid, de Perponcher heeft dus blijkbaar wel gevoeld, dat er, ondanks het eindeloos copiëren der klassieke voorbeelden, toch iets ontbrak aan de toenmalige poëzie. De schrijver koestert grote verwachtingen van het laten optreden in de gedichten van „reeds afgestorvene menschen”. Dat kon geschieden „met zeer veel voordeel, voor de dichtkunst en bijzonder voor haare kragt en uitwerking op 't hart.” Met een tweetal plaatsjes uit *Ossian* (Fingal Book 4. pag. 54) toont hij dit aan.²⁾

Vervolgens spreekt hij in prijzende zin over het gebruik, dat Mrs. *Elisabeth Rowe*³⁾ van de afgestorvenen maakt in haar „fraaie” werk „*Friendship in Death*”. Zij voert daarin de afgestorvenen in „als aan hunne nog leevende vrienden schrijvende”. Deze methode heeft altijd minder effect, dan wanneer een dichter die toepast: „indien de dichter alles, in dezelve, in daadlijke werking bragt, indien hij alles, met de stouter trekken en leevendiger kleuren van zijn penseel schilderde, hoe veel sterker zouden die tafereelen als dan niet treffen?” Niet alleen de dichtkunst zou van deze methode profiteren; ook de lezer zou er zijn voordeel mee kunnen doen; dergelijke

1) A.W. bl. 89.

2) A.W. bl. 101.

3) Een van de leidsters van een sentimentele stroming op godsdienstig gebied, die zich ± 1750 in Engeland baan brak. Betje Wolff stond enige tijd onder invloed van deze richting. Aan een vriendin schreef zij zelfs in een lofzang op beroemde vrouwen: „Ik zong van Rowe, de roem van 't denkend Engeland”. (H. C. M. Ghijsen, *Betje Wolff*. bl. 83.)

dichtwerken zouden kunnen dienen om „ons gemeenzaamer te maaken met de onzichtbare waereld en den toekomenden staat.”¹⁾

Bovendien zal deze werkwijze ook aan de dichtkunst ten goede komen: „hoe veel verheevenheid zal 't aan haare voortbrengselen niet bij zetten, wanneer wij'er telkens de hooger Weezens in ontmoeten, belangneemende in de lotgevallen haarer helden, en de natuurkrachten buigende en bestierende, naar dat het behoud en geluk dier helden, midsgaaders 't welslaagen hunner onderneemingen, zulks vorderen mag?”²⁾

Het zijn juist de „twee verheevenste Gedichten, die wij in onze talen hebben” — het *Verloren Paradijs* van Milton en de *Messias van Klopstock* — waarin „de hooger Weezens het meest in werking zijn gebragt.”³⁾

Doordat deze „hogere Weezens” in het Christendom ver boven de menselijkheid verheven zijn, geven zij ook een hogere vlucht aan de verbeeldingskracht: men vergelijkte slechts „de Etherische Gewesten, zoo als dezelve ons door *Klopstock* en *Milton* (de veldslagen van deezen laatsten egter aan een zij gezet), zijn afgeschilderd; met de tafereelen, die *Homerus* en de overige dichters der Oudheid' er ons van gegeeven hebben, en men zal zien, dat men bij de laatstgenoemden, weinig meer ontmoette, dan de aarde in den hemel, overgebragt.”⁴⁾

Dat sommige dichters — o.a. Rotgans — „de Heidensche Mythologie, met de denkbelden en waarheeden van onzen Godsdienst geduurig verwisselen”, keurt de Perponcher af: aldus brengt men zijn lezers „eensklaps uit het midden der Christenkerk — in de Tempelen van 't Afgodisch Heidendom over.”⁵⁾ Engelen en Geesten op het toneel te willen brengen, schijnt veel te gewaagd: het is teveel van de toeschouwer gevergd, „hem Engelen en Geesten zichtbaar voor ogen te willen stellen, en dan nog te eisen, dat zulks bij hem een illusie voortbrengt.”⁶⁾

Het rijmloze vers.

Het kan haast niet anders, of ook voor de Perponcher heeft

1) A.W. bl. 108.

2) A.W. bl. 121.

3) A.W. bl. 147 noot.

4) A.W. bl. 149.

5) A.W. bl. 150.

6) A.W. bl. 153.

de vraag bestaan, welke versvorm de beste was: met of zonder rijm. Omstreeks 1770 was dit vraagstuk allerwegen actueel, zowel in het buitenland als hier te lande.

In de Renaissance was het rijmloze vers opgekomen in Italië en Frankrijk, als navolging der klassieken; van daar gaat het naar Engeland en Holland, waar van Hout het toepast.¹⁾ In de tweede helft van de achttiende eeuw zien we de belangstelling voor het rijmloos gedicht weer toenemen: eensdeels zonder twijfel als reactie tegen het werk der dichtgenootschappers: „wij willen die Karels eens toonen, dat men ook zonder rijm een mannelijk en welluidend vers kan maken”, zei Bellamy.²⁾ Aan de andere kant is in dit geval stellig sprake van Duitse invloed: dichters als Klopstock, Gleim, Weisse, die hier ook vertaald werden, o.a. door *Petrus Johannes Kasteleyn* in zijn bundel „Dichtlievende Verlustigingen” (1779) en door *Joan Hendrik Swildens*, die een bundel met de zonderlinge naam *Bardietjes* liet verschijnen (1779).³⁾

Voorop zij gesteld, dat voor de Perponcher, evenals voor vele zijner tijdgenoten, in maat en rijm niet het wezenlijke van de dichtkunst gelegen is: „De maetklank en berijming zijn slegts de uiterlijke cieraad. Zij zijn het gewaad in 't welk de dichtkunst te voorschijn treed, zij zijn de dichtkunst zelve niet.”⁴⁾ Het wezen der dichtkunst moet vooral in „de zaeken” worden gezocht: deze moeten van dien aard zijn, dat een dichtstuk in dezelfde of in een andere taal „in enkele proza konne worden overgebracht en niettemin een dichtstuk blijven”.⁵⁾ Later, in een ander geschrift,⁶⁾ heeft de Perponcher dezelfde kwestie met andere woorden nog eens weer besproken. Er wordt wel gezegd, dat men geen gedichten in proza mag vertalen: „Nu zou 't mij tog wederom zeer leed doen indien onze voortrefflijke Lublink de Gedichten van Young en Thomson niet in onze tale hadde overgebracht, met alle die volledigheid en juistheid, waar voor eene vertaling in Proza misschien alleen vatbaar is. — Men moet de kunst niet aan zoo veele banden leggen. Zij leeft door Vrijheid. Geven haar voortbrengsels genoeg, dan zijn zij goed, al volgen zij ook niet

1) Prinsen. bl. 487.

2) Kalf VI. bl. 234.

3) te Winkel. Ontwikkelingsgang 2 VI, bl. 98 v.

4) Eerste brief aan H. v. Alphen. bl. 68.

5) Ibidem.

6) Joseph of de Broederhaat. VI. bl. 98.

in alles de strengste Regels. Geven zij geen genoegen, dan deugen zij niet, al zijn zij nog zoo vlijtig en naauwkeurig naar de strengste Regelen uitgewerkt." 1)

Verzen, die „in zaeken arm" zijn, noemt hij welluidende beuzelingen", naar het woord van Horatius: „Versus inopes rerum nugaeque canorae". Naar deze maatstaf gemeten, houden de meesten van onze dichters geen stand. „Waer bleven alle die berijmde geographien, alle die berijmde Historien, die men ons zo dikwijls, voor land- ja Heldendichten opdischt?"

Aan de „hedendaegsche dichters" — bedoeld worden waarschijnlijk de beoefenaars van het rijmloze vers — kan men niet verwijten, dat „zeer dichtkunstige gedachten" in een „veronagtzaaemde langwijlige berijming — als verdronken liggen". Van deze fout levert veeleer Cats — „onze goede vader Catz" — een voorbeeld. Op veel plaatsen bij hem zijn weliswaar „de dichtkunst der zaeken voortrefflijk" en „die cieraeden van maet en berijming vrij sober", maar daartegenover staan talrijke plaatsen, waar men „den dichter eerst ontwaer word, wanneer men hem ontleeden gaet". Het is dan ook geen wonder dat velen hem niet meer waarden kunnen: zijn verzen zijn „al te éénvormig zoetvloeiende, al te zwak veronagtzaaemd en langdraedig en dat het ergste is, boven alle maet, vervuld met stopwoorden, ja geheele zinsneeden, die deezen naem verdienen en overtollige trekken, die 't taefreel slechts breeken en verflauwen". Nochtans stelt de Perponcher Cats boven verschillende andere zeventiende-eeuwers: Hun werk is „gepolijst koper", het werk van Cats goud, „dat wel is waar nog in 't ruwe erts bedolven ligt, maer desnietteenstaende deszelfs weezentlijke prijs altoos behoudt". 2)

De eis, dat een kunstwerk „met de oorspronkelijke reegels van 't schoone en volmaekte in de kunst" 3) moet overeen stemmen, brengt de schrijver er ook toe, gereserveerd te staan tegenover het gezag van „onze oude Dichters": hij noemt het „schaedelijk, ja verderfflijk" voor de kunst, dat zovelen der dichters en „kunstrigters" alles op het gezag laten aankomen, meer dan naar de oorspronkelijke regels der kunst te vragen. Bovendien, doordat men voorgangers beschouwt „als halve goden, wier feilen zelfs gehei-

1) Joseph. bl. LVIII.

2) Eerste brief aan v. Alphen. bl. 70 v.v.

3) Brief aan den Heer van Alphen. bl. 80.

ligd zijn'', wordt de mogelijkheid tot grote vorderingen geheel afgesneden. 1)

Bij onze „nabueren'' zijn dichters geweest, die men in alle opzichten met Vondel vergelijken kan: *Corneille* bij de Fransen; *Shakespeare* bij de Engelsen. Doch, hoewel men hun schoonheden erkent, is men niet blind voor hun „feilen''. Aan dezen ontbrak echter nog „die beschaving, die kiesheid, die 't waere bevallige vordert''. 2) Zij weken dikwijls af van de regels van de goede smaak. Voor deze fout moeten hun navolgers zich wachten. De dichters mogen zich er voor hoeden in het andere uiterste te vervallen: dat de „beschaefdheid'' „het eerste en weezenlijkste'' worde. „Ik heb nog veel liever Vondel met al zijn feilen, dan 't koud, schoon regelmatig en gelikt rijm van hen, die in weerwil van Apollo en alle zijne zangnymphen, de lier opvatten en wel geen valsche, maar ook niet dan slaeperige toonen slaen. 't Is dan nog beeter van den top getuimelt, dan aen den laegsten bergvoet, al geeuwende in veiligheid om gedwaelt. — Niets kan mij voldoen dan Vondel beschaefd, en van fouten gezuiverd.'' 3) Om dit ideaal te bereiken, verwacht de Perponcher veel van het beoefenen der Theorie, zoals ook van Alphen dat wilde; bovendien moeten de hedendaagse dichters de besten — Vondel, Hooft, Poot, Vollenhove, Hoogvliet, Antonides, de Branden 4) — nauwkeurig lezen en beoordelen.

De Perponcher geeft dan, als proeve, een bespreking van Vondel's „Roomsche Lier'' opgedragen aan Daniel Mostaert, secretaris van Amsterdam: op sommige plaatsen toont hij oor te hebben voor de schoonheden van het vers, elders is zijn critiek wel zeer oppervlakkig:

„De roozen hoeden
Daer, op haer feest, de liefelijke May
De pruik meê ciert.''

Naar aanleiding van deze verzen, merkt de schrijver dan het volgende op: „Was de roozen hoed op 't golvend hair gedrukt, dan zou haer beeltnis volkoomen bevallig zijn — Maar waerom deeze schoone lokken afgeschooren en — met een pruik verwisseld? Onder de Hemellingen der Fabelleer, die 't toonbeeld

1) A.W. bl. 81 v.

2) A.W. bl. 84.

3) A.W. bl. 85.

4) Mogelijk de Antwerpse rederijker Geeraerd van de Brande, schrijver van „La Gitanilla, genaemt het Spaens heidinneken''. (1649).

van de egte, hoogst mooglijke schoonheid moeten zijn, pruiken ingevoerd?"¹⁾

Tegen de „Epicuristische" opvatting van verzen als:

„Zijn hoop, die droomt na 's levenslicht geen heil

Als 't eeuwich rusten"

heeft de Perponcher bezwaren: Vondel had moeten opmerken, dat „zulk een fraaie geest" — Horatius — „het dwaallicht eener verkeerde wijsgeerte na streefde". De dichtkunst moet steeds „bij dit vergif eenig tegengif voegen".²⁾ Tegen de Hekeldichten heeft de schrijver het bezwaar dat zij „gemeene laege, ja dikwijls lompe uitdrukkingen" bevatten. Hij spreekt zelfs over de wandrogtelijke trekken van het „Decretum Horribile".³⁾

In zijn jonge jaren heeft de Perponcher geen grote eerbied gehad voor de rijmende dichtgenootschappers: hij vergelijkt de rijmende dichters met een troep „koordedansers" (het zij met eerbied voor de Dichtkunst gezegd!), die op de gedachte komen, zich de beide beenen met een lange losse strik aan een te binden, dus: het zich zelf opzettelijk moeilijk maken! Ieder die rijmende verzen schrijft, is daarom nog geen dichter, „verzenmaaker" zo men wil! Hun werk is waarlijk geen poëzie! „Evenzomin als een uithangbord een schilderij is, omdat het met verwen is beklad."⁴⁾

Evenals zo vele critici, was de Perponcher sterker in het negatieve dan in het positieve: dat het gerijmel der dichtgenootschappers met kunst niets gemeen had, zag hij juist. Dat ook het rijm niet noodzakelijk is voor het scheppen van werkelijke dichtkunst, zal hem niemand willen betwisten, al geeft het dikwijls een schoonheid van klank aan het vers, die wij node zouden missen. Wanneer het er echter om gaat, het kenmerk der ware schoonheid — in de poëzie — of in de andere kunsten te vinden, faalt de Perponcher; althans slechts op sommige ogenblikken, schijnt hij iets te beseffen, van het feit, dat gevoel en verbeelding hier de ware stuwkracht zijn.

Dat het „nabootsen der Natuur" daartoe slechts middel is, beseft hij evenmin als feitelijk van Alphen het deed. Wanneer de

1) A.W. bl. 91 v.

2) A.W. bl. 96.

3) A.W. bl. 102.

4) Mengelwerk. IVe stukje. bl. 20.

schoonheid in de poëzie gezocht wordt in „de zaeken”, bewijst hij daarmee ook op het terrein van de dichtkunst nog niet tot volkomen heldere denkbeelden te zijn gekomen.

Het is bekend, hoe in de loop van het laatste kwart der achttiende eeuw de opvattingen ten aanzien van de Middeleeuwen zich begonnen te wijzigen: terwijl de aanhangers van de „Verlichting” aanvankelijk minachtend neerzagen op de in hun ogen zo „duistere” Middeleeuwen, komt met de romantiek langzamerhand enige kennis, enig begrip en soms zelfs waardering op voor dit aanvankelijk zo gesmade tijdvak.

Ook bij de Perponcher zijn enkele symptomen van deze ontwikkelingsgang waar te nemen: In zijn Mengelwerk ¹⁾ staat een stukje „Aen Italiën”. Daarin vinden we des schrijvers opvatting over de Middeleeuwen voor zover het Italië betreft: Bij de aanvang van dat tijdvak kwamen zich „de woeste geslagten des Noordpools in ontelbare heiren” over het land uitstorten. Eeuwen zal het duren „eer de ruwe deugden uwer ontembare overwinnaers, tot verlichte vrijheids-liefde konden beschaefd zijn. De Vrijheid, met de geestverheffende Wijsgeerte en de bevallige Kunst-Nymphen in haeren staet, daelt uit de van een scheidende onweerswolken op het vrolijk-juichend aerdrijk neder. De Hoop op gelukkiger tijden herleeft. De Nevelen der barbaarsche onkunde verdwijnen. *Raphael* en *Michel Angelo* doen de wonderwerken der kunst herleeven, ja durven zelfs met de oudheid in 't ijverwekkend strijdperk treden. Het Vaderland der Romeinsche Helden begint uit deszelfs asschen te verrijzen”. Hoewel „Tweedragt en Priesterdwang” naderhand de vrijheid met felle woede hebben aangevallen, schijnt de Hemel thans Italië met mededogen aan te zien. Langzamerhand ontwaken de vorsten uit hun „veronagtaemenden slaep” en raken ervan overtuigd dat hun „waer geluk” slechts „uit het bestendig welgevestigd geluk der onderdaenen, voortspruit.” ²⁾

In zijn „Voorrede over 't Heldendicht” behandelt de Perponcher de vraag, welke onderwerpen zich het best lenen tot de behandeling in het heldendicht: onderwerpen uit „laatere Eeuwen”

1) 1e Stukje. Utrecht. 1775. Een aankondiging hiervan in Alg. Vad. Letteroefeningen. Dl. V (1783). 1e st. bl. 597.

2) A.W. 1e st. bl. 94 v.v.

hebben het nadeel, dat er ons teveel bijzonderheden van bekend zijn „en dus blijkt het bij de vergelijking te zeer, hoeverre de waarheid en de verdichting uit een lopen”. — In dit verband hebben de Middeleeuwen voor de schrijver een speciale betekenis: „De onderwerpen uit de Ridderlijke Tijden hebben het voordeel, dat, behalve dat ze in bijzonderheden reeds minder bekend zijn, zelfs „de egtste bescheiden en geschiedboeken van dien Tijd zoo veele ongelooflijke, ja volstrekt onbesefbaare wonderen van Heldendaad en Krijgsbedrijf bevatten, dat de verdichting er zig wonderwel mede in een smelten laat.”¹⁾

De lectuur van Ossian heeft blijkbaar bij de Perponcher veel belangstelling gewekt voor lang vervlogen tijden. Maar ook op latere leeftijd is het meer het ongelooflijke, dat voor hem de Middeleeuwen „dichterlijk” maakt, dan dat hij tot het inzicht gekomen is, dat ook in die tijd de mens door dezelfde hartstochten en overwegingen gedreven werd als in welke andere periode ook.

Rationalist is de Perponcher ook in zoverre, dat hij, evenals trouwens van Alphen, of van Goens, veel heil verwacht van het beoefenen der aethetica. Wanneer hij het heeft over „onze agterlijkheid” op het gebied der dichtkunst,²⁾ geeft hij daarvoor de volgende redenen op: „Onkunde in de leerstellige beginselen der kunst, eene blinde agting voor onze oude dichters, verzuim ook nog in de hedendaegschen, om hun eigen werk, eer zij 't onder 't oog van 't gemeen brengen, zelfs als kunstrichters te beschouwen.” Aan de dichtkunst stelt hij als eis, dat alle trekken „gepast, bevalilig, treffende, belangwekkende en aendoenlijk” moeten zijn; alles, wat hiermee niet overeenstemt of zelfs strijdig is, moet uit de kunstwerken verbannen worden.

Als voorbeeld kiest hij het gedicht van Vondel „De Heerlijkheid van Salomon”, waarin verschillende verzen niet in het geheel passen:

„Die schijnt gelukkig, die zijn vrucht'bre kud ziet zwillen
En stelen Carmelus zijn groenende achterbillen.”

Met de laatste woorden van de eerste regel wil hij zich maar liever niet ophouden; hij vreest, dat zijn aanmerkingen „al te lugtig” zouden worden en „de komische zangnimphen al te sterk zouden doen bloezen”. Wie kon het echter laten „doorgaan”

1) Joseph Utrecht, 1815. bl. XIX.

2) Brief aan den Heer Mr. Hieronymus v. Alphen. z.j. (Eerste br.) bl. 57.

dat in „een verheeven, ja zelfs geestelijk gedicht”, de „groenende heuvelen van eenen berg, bij een paer billen” vergeleken worden, „en wel bij agterbillen, of er ook ergens voorbillen mogten bekend zijn.”¹⁾

Daartegenover plaatst hij een gedicht van *Poot: Rijke Armoede*: de daaruit aangehaalde regels noemt hij „misschien volmaekt. Alles is er fraai, treffende, bevallig. De gedagte, de beeltenissen, de uitvoering van 't taefreel, de tael, de berijming, niets feilt.” De verzen zijn uit 's dichters brein gevloeid, gelijk „een zagt voortglijdende beek”. Om de schoonheden van dit gedicht aan te tonen, zou men een kleine verhandeling moeten schrijven.²⁾ Merkwaardig voor de gedachtenwereld van de schrijver is, dat hij in „zijn ouderdom”, zoals hij zelf zegt — zich bezig heeft gehouden met het maken van een ontwerp voor een Heldendicht: „zedendicht in Prosa” luidt de ondertitel van het bedoelde werk: *Joseph of de Broederhaat*, dat in 1815 verscheen. De schrijver heeft wel gevoeld, dat zijn scheppend vermogen te kort schoot, waar het ging om het schrijven van een heldendicht: hij verzoekt „den goedgunstige(n) Leezer” hem niet „van 't verwaand opzet te verdenken” hem het volgende gedicht als Heldendicht te willen opdringen: het zou er hoogstens het geraamte van kunnen zijn, „aan 't welk een waar Dichter lichaam, kleuring en leeven zou moeten geeven”.³⁾

Aan zijn „Zedendicht in Prosa” laat de schrijver een „Voorrede over 't Heldendicht” voorafgaan, waaruit we zijn denkbeelden op letterkundig gebied nader kunnen leren kennen. Hij verwijst naar het Artikel *Epopée* in de Encyclopedie; hij noemt het „een, in de verhevenste taal der Poësie voorgedraage nabootsing, van eenige groote gewigtige Daad, verrigt door een voortreflijk Mensch, of door eenig aantal van voortreflijke Menschen, onder welken Eén de hoofdrol houdt. Een Geschiedschrijver zou de zaak hebben verhaald; een Toneeldichter zou ze in daadlijke werking hebben gebragt; de Heldendichter staat tusschen deze beiden in”.⁴⁾

Vervolgens gaat de schrijver na, aan welke eisen het heldendicht heeft te voldoen, wanneer dit het ideaal nabij zal komen.

1) A.W. bl. 60.

2) A.W. bl. 61 v.

3) Joseph. bl. LVII.

4) Bl. III.

We wezen er reeds op, welke belangrijke plaats aan het zedelijk element wordt toegekend.¹⁾

Dan acht de Perponcher het een der „allervoornaamste vereischten”, dat het Heldendicht „eene verscheidenheid van niet slegts sterk geteekende, maar vooral sterk werkende, en eenparig volgehouden, groote, veelbeduidende karakters” bevat. Slechts op deze wijze kan men „eene genoegzaam uitgebreide ontwikkeling geeven aan alle de trekken van 't Menschlijk Beeldnis, in deszelfs verschillende standen en houdingen, wel getroffen en afgeschilderd tot volledigheid toe”.²⁾

„Kragt is de hoofdeigenschap van 't Heldendicht, en eene lugtige wijze van schilderen, neemt alle kragt weg.” Evenwel moet de stijl „deszelfs verscheidenheden” behouden; en naar den aart der onderwerpen, of geheel ernstig verheven, stout, of zoetvloeiend zagt en streelend zijn”. Echter mag de stijl nooit „tot laagheid zinken — want alles moet altoos keurig, beschaafd en volkomen harmoniesch blijven”.³⁾

In een dergelijke passage vinden we toch eigenlijk geheel en al de aestheticus terug, die opgevoed is met de beginselen van het achttiende-eeuwse classicisme: de grote betekenis, die gehecht wordt aan het heldendicht: „het” verheven genre bij uitstek, alsook de betekenis, die toegekend wordt aan de harmonie, doen ons denken aan de vertaler van *Batteux*.

Daarna bespreekt de Perponcher een aantal van de bekendste heldendichten: *De Ilias* opent de rij: doordat men dit voorbeeld te nauwkeurig heeft nagevolgd, heeft men het wezen van het heldendicht te nauw beperkt. Immers „de meerdere beschaving en de voltoijing van de Maatschappelijken staat, heeft nu eenen anderen stand van zaaken en eenen uitgebreideren kring van Deugden ingevoerd en aangeprezen. Wij moeten derhalven 't Heldendicht niet meer zoo uitsluitend beschouwen, als den lof der Krijgshelden zingende. Het moet ook de bedrijven en lotgevallen voordragen van andere voortreffelijke Mannen, uitmuntende in andere Deugden — die derzelve weldadigen invloed over alle de onderscheidene aangelegenheden van 't Maatschappelijk Wezen

1) Hiervoor bl. 75 v.

2) A.W. bl. XI.

3) A.W. bl. XII v.

en de Menschheid uitstrekken." 1) Toch stelt de schrijver de Ilias wel bijzonder hoog. Zelfs *Voltaire* klimt bijna nooit tot die hoge gewesten, waaruit *Homerus*, in zijn Iliade, maar zelden nederdaalt. „Deze eerste der dichteren, is als een beter slagende Phaëton, die den zonnewagen beklommen heeft, maar ook het span meester is, het afgeteekend spoor weet te houden, en dus de Waereld noch verzencht, noch onder den Vorst doet wegkrimpen; maer over alles een zoo weldadigen als verkwikkenden gloed en luister uitschietende, alle de Schoonheden der Natuur plaatst onder haaren voordeeligsten glans en sterkste, zuiverste bekoringskracht." 2)

„Stille Heldhaftigheid is 't hoogste kenmerk der waare grootheid bij den mensch." De Ouden hebben hierin bijzonder uitgemunt; daarom hebben onderwerpen, uit de Oudheid ontleend, een „groot voordeel". Het is voor de schrijver de vraag, of de tegenwoordige maatschappij nog wel geschikt is, om dergelijke karakters op te leveren: de hedendaagse volken zijn verdeeld in „Hovelingen en Volk" en naarmate de beschaafdheid klimt, daalt de kracht. Toch komen ook in later tijden nog wel grote karakters voor; zoals blijkt uit *Voltaire's Mornay* e.a. 3)

Tasso's fantasieën zijn blijkbaar voor de *Perponcher* wat te gedurfd: zijn „*Orlando Furioso*" zou men eer een „toverdicht" dan een „Heldendicht" kunnen noemen; hij zelf noemt het in zijn „*Discorsi Poetici*" een „Romanesk Heldendicht". De *Perponcher* heeft er ernstig bezwaar tegen: „En hoe tog zullen betoverde Helden ons ten voorbeeld kunnen dienen? Hoe zullen zij 't regt belang wekken bij ons, die 't geluk hebben, met de toverroeden van alle de *Merlins* en *Ismens* der Waereld, veilig te kunnen spotten." 4)

Tegen *Tasso's* „*Verlost Jeruzalem*" heeft de schrijver nog groter bezwaar: „de zoo menigvuldige *Liefde-Tafreelen*" mengen al te veel zwakheid onder de grootmoedigheid der helden. Hij noemt het zelfs „eene verliefde Iliade, opgevuld met de onbezonne luimen van jonge, ongemeen bevallige en onverschrokken dappere losbollen, bij wie buiten de alles verwinende dapperheid,

1) A.W. bl. XIV.

2) A.W. bl. LIV.

3) A.W. bl. XVIII.

4) A.W. bl. XIX.

geene bestendige vastheid van ziel, het eerst vereischte nogthans bij eenen grooten man, te vinden is". Ook „kalme evenmoedigheid" en „die, zigzelveu gelijkblijvende gehegtheid aan plicht, die over alles zegeviert" ontbreekt te vaak. ¹⁾

Milton's Verloren Paradijs is meer „Hemeldicht" dan heldendicht: in dit werk ontbreekt de hoofdfiguur — de Held — evenals in *Klopstock's Messias*, waarin alleen „de verhevenste Mensch, de God-Mensch als hoofdpersoon" voorkomt; „en voor deezeeu is de naam van Held veel te gering". ²⁾

De Mensch moet het onderwerp van het heldendicht wezen, niet alleen in de „dikwijls doller woede van den strijd", maar „in de volle uitgestrektheid van alles wat tot de hoogste voortreffelijkheid des Menschlijken Weezens behoort". ³⁾

We vermeldde reeds, dat de figuur van *Mornay* uit *Voltaire's Henriade* zeer hoog geschat werd; overigens is de *Perponcher's* lof voor dit heldendicht niet onverdeeld: de „menigvuldige twee-regelige volzinnen" geven aan het vers „bij al 't gemakkelijke, vloeiende en bekoorlijke der Vers-maaking, iets eentoonigs en gelijkelijka afgepast, dat niet aangenaam is". De schrijver heeft het bezwaar, dat niet altoos „genoeg kragt van Genie en rijkheid van vinding" aanwezig zijn. Vergeleken bij *Tasso*, wordt men door *Voltaire* „op zagter vleugelen" omgevoerd; maar men „kon wel eens op 't zagt, mollig dons, insluimeren; zeldzaam genoeg, door de kragtigere stem der Dichterlijke verrukking, gewekt". ⁴⁾ Dat in de zevende zang het „Toneel der onzichtbare wereld" met „schoone trekken" getekend wordt, wordt door de *Perponcher* niet ten volle gewaardeerd. Wie toch kan die wereld „naar eisch en waarheid" schilderen? *Paulus* zelf, die een ogenblik de *Paradijzen Gods* aanschouwen mocht, kon daarvan niet de geringste schets geven. De *Perponcher* komt tot de conclusie: „Een zeer bekoorlijk Dichter is *Voltaire* zeker; een *Homerus* is hij niet." ⁵⁾

Het Engelse gedicht: *The Epigoniad* van *W. Wilkie* ⁶⁾, dat handelt

1) A.W. bl. XLII.

2) A.W. bl. XX.

3) A.W. bl. XXI.

4) A.W. bl. XLVI.

5) A.W. bl. XLVI.

6) Schots dichter; hij leefde van 1721 tot 1771 en schreef o.a. „*The Epigoniad*, a poem" (1757) en „*Fables, in verse*" (1768). Zie: *Cambridge History of English Literature* Dl. IX, bl. 557.

over het tweede beleg van Thebe, kan bij de schrijver veel waardering vinden : de dichter heeft „een geschikt, maar niet overdadig” gebruik gemaakt van mythologische Godheden, „die, wegens Tijd en Onderwerp, zig hier op hunnen eigenen grond bevindende, niet stuiten”.¹⁾ Tenslotte noemt de Perponcher van de „verscheide” schone Heldendichten, die in onze taal verschenen zijn, slechts de *Friso* van W. van Haren. In zijn oordeel over dit werk sluit zich aan bij „den oordeelkundigen J. de Vries in zijne voortreffelijke proeve eener Geschiedenis der Nederduitse Dichtkunde (2 D. bladz. 177—194).

Aan het einde van zijn „Voorrede” komt de schrijver dan tot de volgende conclusie: Lucanus, Tasso en Camoens hebben, doordat zij Homerus wilden evenaren, zo niet overtreffen, hun krachten overspannen en het gebeurt dan ook, dat zij „meer dan eens, buiten den kring van 't waare schoon, afdwaalen”. Virgilius bereikt, zelden ten volle „de verheevenheid en kragt van zijnen voorganger”. Ook Voltaire wijkt niet buiten de kring der schoonheid, maar hij klimt nog zeldzamer tot die hoge gewesten, waaruit Homerus in zijn Iliade, maar zelden nederdaalt.²⁾

1) A.W. bl. LI.

2) A.W. bl. LVI.

HOOFDSTUK IV.

DE BESTRIJDING VAN HET SENTIMENTELE.

De bestrijding van het sentimentele is een onderdeel van de werkzaamheid op literair-aesthetisch gebied van de Perponcher, waardoor hij grotere bekendheid heeft verworven dan door zijn andere letterkundige geschriften het geval is. Het is bekend, dat de Perponcher niet de enige is geweest, die bezwaar heeft gemaakt tegen het genre, dat hier door Feith met zijn „Julia” en „Ferdinand en Constantia” werd geïntroduceerd: Reeds in 1784 deden Bellamy en zijn kring een aanval op het werk van Feith: in de „*Poëtische Spectator*” richt Bellamy zich al op de eerste bladzij tegen „die zwermen van vaerzen makende wezens, die zich verenigen om een enkel traantje sentimenteel te bezingen.” Dat soort van oden, zegt Bellamy, noemt men „het voedzel der gevoelige zielen, schoon zij voor een waarlijk gevoelige ziel hetzelfde zijn, dat de zoete kinderlijke lekkernij voor een gezonde maag is. Met andere woorden: zij verwekken walg.” —

De „Vaderlandsche Letteroefeningen” hadden eerst de „Julia een meesterstuk in zijn soort” genoemd, maar nog in het jaar 1785 stellen zij Feith’s richting in een bespottelijk daglicht, door het aanbieden van een „Recept om iets sentimenteels toe te maaken.” In 1788 begonnen de veertig vertogen te verschijnen in „*De Post van de Helicon*”, het tijdschrift, dat door *Johannes Kinker* werd geredigeerd en grotendeels ook geschreven. De Dichtgenootschappen moeten het erin ontgelden, en ook de sentimenteelschrijverij wordt erin bespot: „Over het zoogenoemde sentimenteetele ben ik het niet met mij-zelf volkomen eens; zoo ik er tegen ben, is het zeker niet omdat ik het als *overdreven* beschouw, maar omdat er *niet genoeg* gevoel in is; omdat er niets dan bedwelvende rook uit opgaat, en het geen vlam te voorschijn brengt.”¹⁾

1) Aangehaald bij C. J. Luzac. De Nederlandsche sentimenteetele Roman en zijne terugwerking. Amersfoort, 1890. bl. 69 v.

In 1792 ondernam *Arend Fokke Simonsz.* een nieuwe aanval op de overdreven gevoelsuitingen in „*De Moderne Helicon*”. Hij stelt het voor, alsof hij in een droom op de Helicon wordt ontvangen door Apollo, die weeklaagt, dat de goede oude tijd van Grieken en Romeinen voorbij is, maar dat hij hem gaarne alles zal laten zien: de Muzen zitten er „rijmwoorden te verlezen”, zoals „hemel—gewemel; liefde—griefde” en maken pakjes „streepjens en verwonderingstekens” gereed. Vooral Melpomene is droevig en sentimenteel geworden: zij roept niet anders dan „Och, wat gaat mij dat aan! de natuur is woest en ledig voor mij!” Apollo heeft dan ook voor haar in de „Engelsche tuin”, zoals die thans in de mode zijn „een boschje enkel van cypressen en treurwilligen geplant”, en daar heeft zij zelf „uit aartigheid zo wat zerken en doodshoofden in laten zetten. Als er nu de maan op schijnt, dan gaat ze heen en zit er te klaagen en te zuchten, je leven zo niet. O! zeggen we dan, zo onder ons, ze is weer op haar kerkhof.”

In de winkel laat Apollo allerlei merkwaardige koopwaren zien, waarnaar bij de dichters veel vraag is: „Seraphs met hun toebehooren” en vooral ook tranen, die door Apollo van pekkel gemaakt worden en dan „zilte traanen” heten; Dat komt veel goedkoper uit, dan „echte traanen”, waar evenmin vraag naar is, als naar „Attisch zout”. In het bijzonder „heete traanen” zijn gezocht; dikwijls wordt er netjes afgepast, „één heete traan” gevraagd. ¹⁾

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat ook de tijdgenoten zelf geenszins blind zijn geweest, voor de fouten, die de sentimentele literatuur eigen waren, en dat zij daarop dikwijls scherpe critiek hebben geoefend, waarbij vooral Feith hevige aanvallen te verduren heeft gehad. Onder deze critici neemt ook de Perponcher een niet onbelangrijke plaats in.

In de jaren 1786 en 1788 liet deze in het Mengelwerk onder de Zinspreuk „*Tendimus ad Coelestem Patriam*” in een gedeelte van het achtste en het gehele negende stukje, beschouwingen over de sentimentele geschriften, vooral van Feith, verschijnen:

1) Dit overzicht werd grotendeels ontleend aan: te Winkel dl. VI. bl. 108 v.v. Zie ook: Dr. E. Jongejan, *De Humor-„cultus” der Romantiek in Nederland.* bl. 372 v.v.

„Gedagten over het sentimenteele van deezen tijd” en „Nadere gedagten over het sentimenteele van deezen tijd”. Blijkbaar hebben deze beschouwingen nog al de aandacht getrokken: ¹⁾ althans in 1804 zijn ze onder de titel „Gedagten over het sentimenteele van deezen tijd” herdrukt „voor Reekening van de Auteur” — als zovele andere werken van de Perponcher — en ditmaal onder eigen naam, zodat alle twijfel, aangaande de spreuk „Tendimus ad coelestem patriam”, die o.a. nog door Dr. Ten Bruggencate gekoesterd wordt ²⁾, en eveneens gedeeltelijk nog door Dr. F. L. W. M. Buisman-de Savornin Lohman ³⁾, wel is opgeheven. De deeltjes van het „Mengelwerk” zijn zeldzaam geworden en ook Dr. Ten Bruggencate heeft de bestrijding van de Perponcher moeten reconstrueren uit het antwoord, dat Feith daarop gegeven heeft in zijn „Brieven over verscheiden onderwerpen” ⁴⁾, Derde en Vierde deel. Hoewel deze polemiek ook is behandeld door Mevrouw Buisman-de Savornin Lohman, mocht, naar onze mening, in een studie over de literaire werkzaamheid van de Perponcher, een bespreking van deze kwestie niet ontbreken.

„Voorzeeker de teêrgevoeligheid des harte is een van 's Heemels dierbaarste geschenken aan den mensch.” ⁵⁾ Aldus begint de Perponcher zijn „Gedagten over het Sentimenteele van deezen tijd”. Daarmee toont hij een kind van zijn tijd te zijn: ook voor hem is dus de gevoeligheid een kostelijke gave. Dat verwondert ons trouwens niet van iemand, die op ander gebied zozeer de invloed van Rousseau heeft ondergaan. Maar, vraagt hij dan verder, wat is er, dat de mens niet misbruikt en bederft? Ook

1) Zie ook de besprekingen van Mengelwerk VIII stukje in de „Nieuwe Alg. Vad. Letteroef.” — Dl. I (1786), bl. 210 en van het IX st. in „Vad. Bibl. v. wetensch. kunst en smaak”. Dl. I (1789), bl. 75 v.v.

2) H. G. Ten Bruggencate. Mr. Rhijnvis Feith. Leidse Diss. Wageningen. 1911. bl. 24 noot.

3) Laurence Sterne en de Ned. schrijvers van c. 1780—c. 1840. bl. 40, noot 3. Bovendien spreekt de schrijver op bl. 245 van zijn „Beschouwende Godgeleerdheid” noot van: „mijn Mengelwerk, uitgegeven onder de zinspreuk *Tendimus ad Coelestem Patriam* en zijn verschillende — vertaalde— gedichten, aanvankelijk opgenomen in het „Mengelwerk”, later geplaatst in de „Gedichten”, 2e dr.; door de schrijver uitgegeven onder eigen naam: zo de vertaling v. Haller's „Alpen” (Mengelw. VIIIste stukje, bl. 1 v.v. Gedichten. 2 bl. 289 v.v.).

4) Amsterdam. 1787.

5) A.W. bl. 59.

de Godsdienst „gij Dogter des Hemels” heeft ertoe gediend dat op zijn naam de schromelijkste misdaden zijn gepleegd. Met de „teergevoeligheid des harte” is het niet anders gesteld: wanneer men haar misbruikt, wordt zij „de bron onzer heftigste smerten, de medepligtige onzer jammerlijkste afwijkingen, de pijnigster en verderfster onzer ziele, de verleidster, welke ons, naar eene waareld voert, die de Natuur, voor ons niet geschaapen, niet bestemd had.”¹⁾ Iemand, wiens hart gewoon is zich steeds „tot die hooge gevoelens, op te winden, voor dewelken men in de samenleving maar zelden plaats en gelegenheid vindt,” zo iemand kan geen smaak vinden in datgene, „wat de samenleving, de waareld, zijn huisgezin, zijn beroep, zijn betrekkingen hem daaglijksch aanbieden”.²⁾

Het is voor de „sentimenteele held” niet genoeg een mens te zijn, hij wil reeds hier op aarde een Engel zijn, „een Engel, evenwel, naar zijn eigen ideaal, daar gindsche hemelingen zig misschien weinig in herkennen zouden.” „Verdwaalde”, roept de schrijver uit, „wees een mensch, in de werkzaamheeden, tot welken hij u roept, wees dit alles met de daad.” Dat „is voorzeeker nog wel zoo moeilijk, als, in de enkele inbeelding, uwe Engelen vlug te volgen.”³⁾ De ware wijsheid zoekt „geene ijdele praalerij, geen hoogklinkend woorden-gezwets.” „Bij de gulle uitstortingen van des eenvoudigen landmans daadlijk werkende aandoenlijkheid, voelt het (hart) zig lieflijker gestreeld, dan op alle de zoo hoog vliegende togten der Sentimenteele doolende ridderschap”.⁴⁾ De bezwaren van de Perponcher betreffen in hoge mate, de practisch-zedelijke uitwerking: het gaat bij hem — althans in de „Gedagten” — niet zozeer om de aesthetische kant van het vraagstuk, als wel, om de vraag in hoeverre de sentimentaliteit een gunstige of ongunstige uitwerking heeft op het gedrag van de mens.

„De waare teergevoeligheid tog is bezadigd en bedaard, zij vliegt niet steeds, boven lugt en wolken, maar wandelt, in eenvoudigheid, onder de menschen om, voegt zig naar hunnen aart, mengt zig, onder hunne gemeenste beezigheeden, onder hunne

1) A.W. bl. 62.

2) A.W. bl. 63 v.

3) A.W. bl. 68.

4) A.W. bl. 73.

geringste uitspanningen, werkt ook, met genoeg, onder die kleine nietigheeden, waar meê de menschlijke zwakheid zig zoo dikwils ophouden moet, en vindt daar, in eene kleinigheid, haar stil, naauwlijks geuit, maar egter inwendig genooten vermaak." 1) Dat ons derhalven geene ijdele praal misleide; maar dat de werkdaadige betragting, als de eenigste veilige proefsteen, in 't zedelijke, alleen beslisse." 2) Steeds weer wijst de Perponcher de sentimentaliteit af met practisch-zedelijke motieven: „Alle wijsgeerte ondertusschen, alle leer, alle voorgewende sentimenteele volmaaktheid, die ons niet, in het daadlijke, voor die waareld, voor die samenleving in de welken wij geplaatst, voor die werkzaamheeden, tot dewelken wij geroepen zijn, nuttiger maakt, is geene waare wijsheid." 3)

Derhalve waarschuwt de schrijver met klem tegen al die geschriften, „in dewelken het sentimentele van deezen aart en overgedreeven is". Hoe „verheeven" de tafelen ook zijn mogen, „hoe zeer zij er, in de afgetrokke bespiegeling, geschikt voorkomen, om Uwe volmaaktheid te bevorderen; ze zijn vergif; zij leiden U, van 't doelwit Uwer bestemming en dus van uwe volmaaktheid, af". 4) Dergelijke geschriften hebben een verderflijke uitwerking op de mens: in de dagelijkse bezigheden vindt hij alles „laag, dor, schraal, onverschillig, smaakeloos; even gelijk iemand, die zig te veel aan sterke dranken, of aangezette spijzen gewend heeft". 5)

Tenslotte wijst de schrijver erop, dat „deze overdreeve sterke hartsgevoelens" zo na aan de hartstochten en driften grenzen, dat het sterk sentimentele zeer zelden enkel teergevoeligheid blijft, en men er misschien bijna nooit die waare teergevoeligheid, die de grondslag der deugd is, alleen in ziet werken. 6) De overdreven sentimentaliteit gelijkt „eenen schuimenden, woedenden stroom, die alles met zig sleept en dus den eigen aart der driften aanneemt; of zelfs een vermomde drift, de uitspatting eener tomelooze verbeeldingskracht is". 7) Tot welke consequenties dit

- 1) A.W. bl. 79.
- 2) A.W. bl. 79 v.
- 3) A.W. bl. 88.
- 4) A.W. bl. 89.
- 5) A.W. bl. 90.
- 6) A.W. bl. 91.
- 7) A.W. bl. 93.

alles voeren moet toont ons „de jonge Werther, de minnaar van Zimmermans ongelukkige, engelachtige, eenigste dogter; — wie siddert niet, op 't gezigt van zulke toneelen, te rug?”¹⁾

In het Derde Deel van zijn „Brieven over verscheiden onderwerpen” heeft Feith de schrijver van de „Gedagten over het Sentimenteele van deezen tijd” van antwoord gediend.²⁾

In dit werkje vinden we verschillende brieven, waarvan de eerste tot titel draagt: „Eenige algemeene aanmerkingen betreffende zeker werkje, ten tijtel voerende: Gedachten over het Sentimenteele van deezen tijd”. — In deze en de volgende brieven heeft Feith een verdediging trachten te geven van de door hem gepropageerde sentimentele literatuur.

Na de hoffelijke opmerking, dat de Perponcher's boekje weinig langer dan een uur in zijn handen geweest was, of hij had het ten einde doorgelezen, merkt Feith op, dat de schrijver van de „Gedagten” volgens hem heeft nagelaten te verklaren, wat hij onder het woord sentimenteel verstaat. Vervolgens betoogt hij, dat de teêrgevoeligheid verbasteren kan; „dat men door eene ingebeelde volmaaktheid na te jaagen inderdaad onvolmaakter worden kan”.³⁾ Voor Feith is het bovendien zeer de vraag, of het nalaten van de dagelijkse plichten, dat de Perponcher, als een gevolg van de sentimentele literatuur had gezien, „het gewoone gevolg is van die edele begeerte om hier den Engel en de onstoffelijke waereld nader te komen”.⁴⁾ Feith veronderstelt, dat een jongeling, bekend geraakt met de sentimentele schriften, belust wordt „om een Grandison, een Semida na te volgen”. Onder de duizend vrouwen, naar wie hij zou kunnen dingen, zal er stellig maar één zijn, voor wie zijn hart slaan kan. Het geld of „andere rampzalige uitwendigheden” zullen op zijn keuze geen invloed hebben: „op zijn pad zal geen arme van honger sterven, geen lijder zonder vertroosting omkomen; in het geluk van den worm zal hij gelukkig zijn”.⁵⁾

Het streven naar groter volmaaktheid dan waartoe de natuur ons bestemd heeft, kan de schrijver geenszins afkeuren: „Ik denk

1) Ibidem.

2) Amsterdam. 1787.

3) Brieven. Dl. III. bl. 5.

4) Brieven IV. bl. 9.

5) A.W. bl. 11 v.

hoog genoeg van wezens aan wien in de gewijde Rolle het volkomenste Beeld van volmaaktheid, Jesus Christus, tot een voorbeeld van navolging voorgesteld word." 1) Trouwens ook de schrijver stemt dit toe in zijn „Zedekundige Brieven over het Geluk", waar hij in de vijfde brief de teergevoeligheid een eerste plaats toekent onder de volmaakheden van ons zedelijk wezen. Voor werkelijk gevoelige harten zijn de „beuzelachtige" genoegens geen genoegens meer. De enige gelukzaligheid die hun overblijft, is „de getrouwe volbrenging hunner pligten". 2) De schrijver komt dan ook tot de volgende lofprijzing op de droefgeestigheid: „O dierbaare Droefgeestigheid, gij tedere dochter des Gevoels, gij bevallige Predikster, dat alles wat deeze waereld bezit de begeerte eener onsterflijke ziel niet vervullen kan, blijf gij in dit hart wonen zo lang ik in deeze wildernis omdoole." 3) Juist de grootste mannen waren het die hier op aarde het minst gelukkig waren: „Om te kunnen lijden en treuren als een Young, moet men de zedelijke groote van een Young bezitten." 4) Feith verwijst naar het slot van de Perponcher's gedachten (bl. 93), waar hij het uitgangspunt van diens redenering meent te kunnen aanwijzen. Hij veronderstelt, dat hem het karakter van Werther voor de geest gestaan heeft. Bovendien meent Feith dat de Perponcher gedacht heeft aan de brief van Engel in de *Wijsgeer voor de Waereld*, waarin Werther's gevoelens ook „ten eenemaal overspannen" genoemd worden. 5) Feith vindt, dat niet de gevoeligheid, „maar hoogmoed, bepaald hoogmoed" de grote drijfveer is van het karakter van Werther.

Maar — aldus vraagt Feith zich af — leven wij werkelijk in een tijd, waarin de „hoog- en teer-gevoeligheid" onder ons een „waare krankheid der ziel" staat te worden? Voorzover hij weet, is zijn *Julia* „het eerste voortbrengsel in het zogenaamde sentimenteele" hier te lande geweest, en „waarlijk sedert dien tijd is er niet zeer veel in dit vak uitgekomen, ten minsten zo veel niet, dat het noodig was' er voor te waaken zo lang men het goedvond het zedenverpestend effect van onze gewoone, onkuische

1) A.W. bl. 12 v.

2) A.W. bl. 17.

3) A.W. bl. 20 v.

4) A.W. bl. 22 v.

5) A.W. bl. 29.

en zo zeer naar de misdaadige zinnelijkheid der Jeugd berekende Romans gerust te laten voorthollen".¹⁾

Bovendien verwijt Feith aan de Perponcher, dat hij de ware en de valse sentimentaliteit met elkaar verwart: op blz. 73 van zijn „Gedagten” had laatstgenoemde zich weinig vriendelijk over de sentimentaliteit uitgelaten en erop gewezen, dat „teergevoeligheid” „geheel werkzaamheid” is, „geene ijdele praelerij, geen hoogklinkend woorden gezwets”. Zij zweeft niet gedurig in de wolken. „Dit windrig voedsel is niet, voor haar, geschikt; wijl zij haaren zeetel niet, in de verbeeldingskracht, maar in 't hart, geplaatst heeft.”

Daartegenover wijst Feith erop, dat het „echte kenmerk” van een gevoelig schrijver hierin bestaat: „dat hij zijn eigen gewaarwordingen, zo levendig als ze in zijne ziel plaats gehad hebben, in zijne schriften weet overtebrengen, zo dat die als 't ware het afdruksel zijner eigen ziel zijn.”²⁾ En in dat geval is het eenvoudigste woord, dat naamlijk, 't welk met geen ander verwisseld kan worden, zonder dat het zijn gevoel minder uitdrukt, hem altijd het natuurlijkste en dierbaarste.” Veelzeggend is de toevoeging: „Maar een teergevoelig Schrijver kan wel zo diep uit zijn maatloos gevoel spreken, dat zijne voortbrengselen aan minder gevoelige harten als overgedreeven en ijdel voorkomen.” Het schijnt of Feith toch wel gevoeld heeft dat de sentimentele literatuur niet altijd echt was. De Perponcher had opgemerkt dat het hart zich niet vergenoegt „met bloote klanken”, maar dat het „daadlijk aanweezende toneelen” eiste. „Weg dan navolging der schoone Natuur, weg ideaal van hoogstmogelijke schoonheid”, antwoordt Feith³⁾ aan de vertaler van Batteux' „Les beaux arts réduits à un même principe”. Geef de lauwer „aan den blinden navolger der Natuur, aan den slaafschen copiiist van alles wat gij daaglijks onder uwe oogen ziet en verkrijgen kunt”.⁴⁾ Doch terecht heeft Ten Bruggencate opgemerkt, dat Feith hier zijn tegenstander verkeerd verstaat, „want deze bedoelt niet, dat het hart beelden eischt uit het werkelijke leven en niet uit de fantastische droomwereld, doch dat het alleen gelukkig is, wan-

1) A.W. bl. 33.

2) A.W. bl. 34.

3) A.W. bl. 36.

4) A.W. bl. 37.

neer het metterdaad kan voldoen aan zijn behoeften om te helpen en het leven van zijn evenmenschen zoo aangenaam mogelijk te maken." 1) Feith blijft geloven aan de heilzame uitwerking der sentimentaliteit: maak een jongeling „enthusiast" „voor soortgelijke Karakters" van vrouwen, schoon alle naar ideaalen geschilderd, als ons *Klopstock* in zijne *Messiade* aanbiedt, en hij is voor altijd van de groove aanritselingen der wellust en ongebondenheid genezen." 2) Nooit heeft Feith die jeugd, welke de beste sentimentele schrijvers kende, tot „laage *débauche* of onedele drift, zelfs niet op eene *Academie*" zien vervallen. Ten slotte vraagt Feith, waarom de schrijver zelf ons vertalingen gegeven heeft van sentimentele schrijvers, wanneer hij deze kunst zozeer verfoeit? Als voorbeelden noemt hij o.a. de *Lente* van *Kleist* en de *Alpen* van *Haller*, „stukken, die meer dan iets geschikt zijn, om tot mijmering toe te vertederen". 3) Om zijn betoog toe te lichten drukt hij dan een fragment van *Haller* in de vertaling van de *Perponcher* af.

In zijn verdediging van het sentimentele ziet Feith echter over het hoofd, dat in de door hem aangehaalde gedichten van activiteit of passiviteit der figuren totaal geen sprake is, terwijl Feith's figuren doorlopend niets doen, of, volgens de *Perponcher*, verkeerde daden begaan. Weliswaar tracht Feith die driften als verkeerd voor te stellen, maar iemand die tot zelfmoord overhelt, wordt door het lezen van Feith's romans niet van dat plan afgebracht. 4)

In zijn „Tweede Brief" bespreekt Feith de voor- en nadelen van de sentimentele literatuur en de uitwerking daarvan op de liefde en het huwelijk. Veel nieuwe gezichtspunten biedt deze brief niet: de schrijver volhardt bij zijn mening dat de ware sentimentaliteit slechts de deugd kan bevorderen, dat daardoor mogelijk meer huwelijken uit liefde gesloten zullen worden, dan thans het geval is, dan thans, nu „rijkdom en vermogen" boven „deugd en verdienste" worden gesteld. 5) De door de sentimentele literatuur beschreven liefde, kan wanneer zij in het hart „post gevat" heeft en niet beantwoord wordt, „een beul voor 't hart"

1) Ten Bruggencate. A.W. bl. 31.

2) Feith. Brieven III. bl. 38.

3) A.W. bl. 39.

4) Ten Bruggencate. bl. 29.

5) Feith. A.W. bl. 67.

worden, maar dan moet het ook „waare Liefde” zijn. „Deeze kan door geen boeken in het hart geplant worden, en uit romaneskheid sterft niemand”.¹⁾

Het is mogelijk dat de sentimentele schrijvers iemand op het gebied der liefde winnen voor „eene *Chimère*”, maar „deeze ingemenheid beveiligt ons voor laage en verachtelijke gevoelens en daaden”.²⁾ Ten slotte wijst Feith erop, dat de sentimentele literatuur het enige genre is, dat de smaak der jeugd verbeteren kan en bij haar de plaats kan innemen van die „laage, onkuische en zedenverpestende Romans”.³⁾ Ook de derde brief „Over het gevoel” gaat over dezelfde vraag of het gevoel te veel verfiynd kan worden: de schrijver betoogt, dat uit de ware sentimentaliteit nooit nadelen kunnen ontstaan, maar dat die alleen uit het valse, of al te grove gevoel voortvloeien.

De vierde brief bevat een „Apologie” van Julia en van Ferdinand en Constantia; het gaat Feith ook in dit geval niet om deze werken „als kunstgewrochten”, maar hij wil ook hier „derzelver moreele waarde” verdedigen. Van de beruchte „Grakelderscène” uit de Julia (4e brief) heet het dat daarin de zege vertoond wordt van de godsdienst op de zinnelijke wellust. „De gedachte aan de onsterfelijkheid behoort bij Eduard niet onder de hoogvliegende tochten der sentimenteele doolende Ridderschap. — Zij bewaart hem bij de volle zuiverheid van zijn hart.”⁴⁾

De bewering van de Perponcher, dat Feith de zelfmoord „geleerd, althans aangemoedigd” zou hebben met zijn Ferdinand en Constantia, ontkent laatstgenoemde stellig: Ferdinand wordt nergens „als een volmaakt model opgegeven. Zijn drift wordt overal als de eenige bron van alle zijne rampen duidelijk aangewezen.”⁵⁾ De Cecilia-figuur houdt de schrijver zelf voor „het beste voortbrengsel, dat immer uit (z)ijne pen gevloeid is.” „Zij is een *ideaal* en bestaat niet. — Zij is ver boven de natuur, maar echter hoogst natuurlijk.” Uit dit gezegde blijkt, dat voor Feith de grens tussen ware en valse sentimentaliteit anders liep, dan voor ons, en voor vele zijner tijdgenoten.

1) A.W. bl. 31.

2) A.W. bl. 86.

3) A.W. bl. 89.

4) A.W. bl. 151.

5) A.W. bl. 167.

Op de beschouwingen van Feith, hierboven besproken, heeft de Perponcher geantwoord in zijn „*Nadere Gedagten over het sentimenteele van deezen tijd*”.¹⁾ De schr. merkt op dat zijn „Gedagten” geenszins bedoelden een verhandeling te zijn, en bovendien dat hij alleen schreef tegen het „sentimenteele van deezen tijd, dus genoemd, in teegenstelling van ’t waare sentimenteele, dat ik altoos zeer hoogagten zal”.²⁾ De Perponcher heeft bij het schrijven van deze geschriften Feith in het geheel niet „meer dan enig ander” bedoeld. Hij had daarbij „zelfs niet alleen onze Nederduitsche, maar ook de Hoogduitsche, de Fransche, en de Engelsche schrijvers in ’t oog, als welken allen, in ons land, meer of min geleezen worden.” Dat is ook de reden, dat de Perponcher steeds spreekt van het „sentimenteele van deezen tijd”.³⁾ Bovendien erkent hij dat zijn „Gedagten” meer een practisch-zedelijk aspect vertoonden: ze waren, meer nog met betrekking op den gezelligen omgang, dan op de werken onzer schrijvers terneergesteld.”⁴⁾

De Perponcher dus is ten zeerste ingenomen met de sentimenteele schrijvers; daarom heeft hij de *Lente* van Kleist en de *Alpen* van Haller vertaald, „gelijk ik gaarne nog zou doen, zo ’t niet gedaan ware”. Deze beide geschriften rekent hij tot het „waare Sentimenteel”, omdat alles er wel in „verfraaid”, maar niet „overdreeve noch vervalscht” is. Ook erkent hij gaarne de verdiensten van Feith als schrijver; vooral zijn *Thirsa* heeft hem „bijzonder gesmaakt”. De „uitmuntende schoonheden” ervan doen hem veel van de bezwaren die er tegen ingebracht zijn over het hoofd zien. Opmerkelijk is dat de vrome de Perponcher dus vooral veel te waarderen vond in het drama van Feith, dat tot ondertitel heeft „De zege van den godsdienst” en waarvan de titelheldin zich „blijmoedig” opoffert voor de godsdienst.⁵⁾ Zelfs in het fragment van *Lady Johanna Gray*⁶⁾ vindt hij veel van ’t „waare schoone, van ’t waare sentimenteele”. En dat terwijl Feith, toen hij in 1791 dit drama volledig uitgaf, de sentimentaliteit nog wel beperkt heeft.⁷⁾

1) In 1788 uitgegeven in het 9de stukje Mengelwerk onder de zinspreuk „Tendimus ad Coelestem patriam” en herdrukt in 1804 „voor reekening van den Auteur”.

2) A.W. bl. 2 noot.

3) A.W. bl. 36 noot.

4) A.W. bl. 1.

5) Zie Ten Bruggencate bl. 65 vv.

6) Zie Feith. Brieven Dl. III. bl. 104.

7) Ten Bruggencate. A.W. bl. 70 v.v.

Daarna critiqueert hij Feith's definitie van het begrip sentimenteel, dat Feith door „gewaarwordelijk” vertaalt.¹⁾ Volgens de Perponcher betekent gewaarwording — perception — „alle de indrukken en aandoeningen, die wij ondergaan en waarvan wij eenige bewustheid hebben”. Onder „sentimenteel” wil hij dan „de teergevoeligheid des harte” verstaan, die van alle overige takken der gevoeligheid te onderscheiden is.”²⁾

Het gaat de Perponcher dus niet om het ontroeren van het gevoel alleen; men zou mogelijk het beste kunnen spreken van een „sentimenteelen schrijver” als een „*edelgevoeligen of edelgevoelenden schrijver*”. Maar men zou het „Teergevoelig” ook kunnen bezigen, daar dit nu eenmaal meer in gebruik is. Het gaat de Perponcher er dus om, dat de gewekte gevoelens van verheven aard moeten zijn. Om die reden las hij „Yorick's Sentimental Journey” „met het grootst genoegen”, hoewel „een al te lugtige, en naar 't spottend overhellende behandeling” naar zijn oordeel „het waare nut van dit werk” verminderde.³⁾ Bij Sterne's navolgers echter werd de „sentimenteele man”, zo al niet de „zinnelijke man”, dan toch „*de man van sterke verbeeldings-kragt en hevige woedende hartstogten en driften, veel meer dan de man des teederen en edelen gevoels.*”⁴⁾

De sentimenteele schrijver wordt eerst echt sentimenteel „naar maaten en in zoo verre hij in zijne tafereelen, de fijner, de edeler toetsen der verheevener hartsgevoelens mengt, en dezelve zoo weet te plaatsen en in de uitwerking te behandelen, dat zij 't heerschende worden, in de schilderij, en ook, als zoodanig in den boezem des leezers, overgaan”.⁵⁾ „Strooi zoo veele roozen, en lelien, en jasmijnen, als gij wilt; doe ze in 't licht der heldere middagzon schitteren, of scheemeren in 't zilverschijnsel der blanke maan; laat' er zoo veele weste-windjes als gij wilt doorheenen waaien, niets sentimenteels doet zig nog op.

Maar vertoon ons slegts een enkel roosje, daar 't onder eene verschroeiende hitte kwijnt, of door den koelen, voedenden daauw verkwikt wordt; terstond neemt' er ons hart belang in

1) Brieven III. bl. 7.

2) Nadere Gedagten. bl. 9 v.v.

3) A.W. bl. 16.

4) A.W. bl. 17.

5) A.W. bl. 25.

en 't *sentimenteel* begint te werken; wij lijden of genieten met het roosje, en wenschen 't behoud der lieve bloem." 1)

De Anecdote van Sterne met de „Fille de Chambre van Madame de R. . . .”, rekt de Perponcher tot het „waar en egt sentimenteel”: hier spreken de „fijner en edeler gevoelens” sterker dan de „bewegingen der zinnen en driften”; door het ganse verhaal „houden zij bestendig de oppertoon”. 2)

De tegenwoordige schrijvers „schrijven dikwijls ruim zoo veel voor de hartstogten, de driften en de laagere vermoogens, als voor de edeler gevoeligheid en de verheevener vermogens onzer ziele”. Als voorbeeld kiest de schrijver de vrouwenliefde, waarvan men soms idealen schetst, die het hart niet alleen vertederen, maar ook verheffen. „Maar somtijds ook spelen de zinnen 'er vrij sterk onder, en dan verliest het zoo veel meer van 't sentimenteel, als het meer naar die kant overhelt.” 3)

Voor Sterne's „Sentimental Journey” heeft de Perponcher over het algemeen grote lof: hoewel men er niet alleen sentimentaliteit in aantreft, maar — vooral in sommige hoofdstukken o.a. die getiteld *The Remise door* 4) „veel meer van die grappige, vrolijke, naar 't zonderlinge zweemende geestigheid, die de Engelschen *Humour* noemen, 5) dan van het eigenlijk sentimenteel”. De waardering van de Perponcher voor dit boek is zo groot, dat hij enkele hoofdstukken ervan, vertaald, in zijn „Nadere Gedagten” heeft gevoegd 6), o.a. *The passport (The hotel at Paris)*, 7) waarin de beschouwing voorkomt over het betrekkelijke van gevangenschap en vrijheid, en welke overwegingen dan geheel verstoord worden door het geroep van de spreekw. in zijn kooitje, die „ik kan 'er niet uit” roept.

Dan heeft de Perponcher het hoofdstuk „The sword” vertaald, waarin verhaald wordt van de „Marquis d'E****”, die „zijn rampspoed met veel standvastigheid, bestreden” had, en, voordat hij, tot herstel van zijn fortuin naar „Martinico” ging, aan de

1) A.W. bl. 26 v.

2) A.W. bl. 30. Zie Laurence Sterne, *A Sentimental Journey through France and Italy*. Tauchnitz Edition. vol. 544. bl. 82 v.

3) *Nadere gedagten*. bl. 40 v.

4) Tauchnitz Edit. bl. 26 v. 30 v. 37 v.

5) *Nadere Gedagten*. bl. 45.

6) Zie hierover ook: F. L. W. M. Buisman—de Savornin Lohman A.W. bl. 120 v.v.

7) bl. 74 v.v. (zie Tauchn. Ed. bl. 88 v.v.).

President van de Staten-vergadering van Bretagne zijn zwaard ter hand stelde, om „er met de Staten de „getrouwe bewaarslieden” van te zijn, totdat betere tijden hem in staat zouden stellen het terug te vorderen.”¹⁾

Tenslotte noemen we het verhaal van het krankzinnige meisje — *Maria* — dat speelt te *Moulins*²⁾ en waarin vooral opvalt het gesprek tussen het meisje, dat treurt om haar gestorven vader, en de schrijver — *Yorick*.

„Ik ging digt bij haar zitten, en *Maria* liet mij haare traanen afwisschen met mijnen zakdoek, — daarna doopte ik dien in de mijnen — toen weer in de haaren — toen in de mijnen — en daarna wischte ik wederom haare traanen af . . . en terwijl ik dit deedt, voelde ik zulke onbeschrijflijke aandoeningen in mijn binnenste, als ik zeker ben, dat door geene samenvoegingen van stof en beweging kunnen worden voordgebracht.”³⁾

Van het hoofdstuk „*The Supper*” geeft de schrijver een gedeeltelijke vertaling, die opvalt, omdat hij hetzelfde motief in één zijner gedichten heeft verwerkt.⁴⁾

Voor de *Perponcher* is het geen vraag wat eigenlijk de trekken zijn, die het sentimentele karakter van deze stukjes uitmaken. „De spreeuw, in zijne kooi, en de gevangene, in zijnen kerker, zoo aandoenlijk, zoo hartverscheurend geschetst, terwijl ook de waare wijsgeerte zoo regt naar haaren aart' er tusschen in spreekt. — Het regt edel gedrag van den Brittannischen *Marquis*, daar hij zijnen deegen bij de Staaten zijner Provincie, in bewaaring stelt — De zoo verteederende traanen, door den reiziger, naast de ongelukkige *Maria* verweend; — de bewustheid van 't aanweezen der ziele, door de ontroeringen der meêwaarigheid, boven alle magt van tegenspraak, verstrekt. — De regt aartsvaderlijke avondmaaltijd, en de vrolijke Godsdienstigheid der vroegere eeuwen, in de dankzegging gemengd; — de gulle, vriendelijke herbergzaamheid en 't lieflijk gevoel, waar door 't eenvoudig tarwenbrood, heerlijker spijs werdt, dan de kostelijkste lekkernij; — met de verschillende aandoeningen, die dit alles verzellen; — dit zeker zijn de trekken, welken deeze tafereelen zoo sentiment-

1) A.W. bl. 86 v.v. (Tauchnitz Ed. bl. 101 v.v.).

2) A.W. bl. 95 v.v. (Tauchn. Ed. bl. 139).

3) A.W. bl. 99.

4) A.W. bl. 105 (Tauchn. Ed. bl. 147 v.v.). Zie beneden bl. 137.

teel, zoo uitmuntend en egt sentimenteel maaken". Overal bij Sterne spreken „de edeler, de kiescher, de fijner gevoelens van 't hart"; de „laagere vermogens" zwijgen geheel, of houden „ten minsten den ondergeschikten rol". De schrijver geeft als conclusie de woorden van *Yorick*: „de beste deelen des bloeds (worden) wakker gehouden, de grovere in slaap gewiegd".¹⁾ Het valt niet te ontkennen, dat het vooral de zedelijke overwegingen zijn geweest, die de Perponcher de „Sentimental Journey" hebben doen prijzen, terwijl hij tegen Feith's „dolende ridderschap" bezwaar had. Onwillekeurig valt echter op, dat de keuze der fragmenten uit het werk van Sterne getuigt van een goede literaire smaak: ook wij kunnen de fijne humor van de Engelse schrijver nog waarderen, al schatten we het hoofdstuk van het wenende krankzinnige meisje minder hoog; een hoofdstukje, als „The Passport" stellen ook wij zeer op prijs. Daarom lijkt het ons volkomen verantwoord te zeggen, dat de Perponcher, zij het dan niet bewust, heeft gevoeld, dat de sentimentaliteit van Sterne „waar" was, d.w.z. oprecht beleefd en doorvoeld, terwijl Feith's roman-figuren voor hem pathetisch en vals zijn geweest.

Zelfs Ten Bruggencate kan Feith op dit punt niet vrij pleiten: hij spreekt van Feith's „gebrek aan ernst". „Ik zeg niet dat men zijn ernstige bedoeling kan of mag ontkennen. Zoover dient men niet te gaan. De schildering der smart evenwel, der verworpen ellende, is bij hem maar al te blootelijk middel, waardoor aan de innerlijke waarheid niet alleen getwijfeld mag worden, waardoor men ze beslist ontkennen kan." ²⁾

Men moet vooral niet denken — aldus de Perponcher — dat de vrouwenliefde het „laatste doelwit" van het sentimentele zou zijn. Gaarne bekent de schrijver „dat de min een der genoeglijkste, lieflijkste, verruklijkste, ja wanneer de deugd haare vlammen voedt, beste gevoelens zij, die ons hart bezielen en gelukkig maaken kunnen"; maar zij moet „geene afgoderij worden; zij moet de ziel niet, tot verwijfdheid toe verteederen; zij moet derzelve vermogens niet, tot kwijnende, overwonne, nutlooze werkingskrachten maaken; — maar in tegendeel de ziel veradelen, verheffen, versterken . . ." ³⁾

1) A.W. bl. 111 v.

2) Ten Bruggencate. A.W. bl. 30.

3) Nadere Gedagten. bl. 118 v.

Voor meisjes acht de schrijver de sentimentele romans in het genre, dat Feith schreef, nogal bedenkelijk: „Hunne — sic! — rust en hun geluk, ja iets, dat hun nog dierbaarer zijn moet, dan beiden, raaken in gevaar. Want wat tog mengt men hun in den beeker? Teedere liefde, vervoerende zaligheeden, edele menschenliefde, nog edeler Godsvrugt, maar dit alles, in min, en wellust versmeltende. Door de geneeskragt des bijmengsels gerust gesteld, drinkt de onbehoedzaame den beeker, met greetige teugen, uit, en merkt den droesem, op den bodem niet, voor dat het gif reeds in de aderen kookt, en haar den, veeltijds zelf misleiden, en ter goeder trouw dwaalenden, giftmenger, in de armen werpt.”¹⁾ De Natuur zelf heeft de vrouwenliefde „met het zinlijke verbonden en tot zinlijke oogmerken bestemd”. Waarom zal men dan „door eene fraai geschilderde Chimère, het werk der Natuur te niet doen”. De schrijver gunt ieder graag zijn „chimère”, maar dan moet het „geen gevaarlijke Chimère” zijn. Daartoe rekent hij beschrijvingen, waar men het geluk „in traanen doet zetelen”, waar men zich voedt „met onstoflijke kusshjes” en waar het denkbeeld voorkomt, „dat het onderscheid, tusschen de zielen van beide geslachten, ook in het toekomstige leven zal plaats hebben”, terwijl men het geluk des Hemels zoekt in het bezit ener wederhelft, die men hier op aarde niet gevonden heeft, maar met wie men hiernamaals „tot een volkomen geheel worden zal”.²⁾

Een goed voorbeeld van „veel min hoogdravenden, maar mijns oordeels egter beeter passenden toon, voor het sentimenteele in de min” levert *Thomson's Jaargetijden*, naar de fraaije vertaaling van den Heer Lublink”.³⁾

Aan het slot van zijn betoog komt de Perponcher tot de conclusie, dat de sentimentele schrijvers te veel in de fout vervallen zijn, dat zij „sterke, heftige gewaarwordingen” met het sentimentele verwarren; wanneer men „'t geen tot het zinnelijke, of ook tot de driften behoort” er te veel mee vermengt. In dat geval is de schrijver niet sentimenteel meer, maar „slegts hartstogtlijk, driftig of zinnelijk”. Dit gevaar acht hij belangrijker, dan de mogelijkheid dat het sentimentele „gemaakt, overdreeven, onnatuurlijk wordt”. —

1) A.W. bl. 121.

2) A.W. bl. 125 geciteerd naar Feith. Brieven over Versch. onderw. 3e Deel. bl. 19, 73, 75 en 76.

3) A.W. bl. 127.

Het zedelijke bezwaar blijft dus voor hun het voornaamste.

Het laatste woord in deze polemiek heeft Feith gehad: in het vierde deel zijner „Brieven over verscheiden onderwerpen” heeft hij in de eerste brief „Nog iets over het sentimenteele” gezegd, zonder dat hij veel nieuwe gezichtspunten genoemd heeft. Allereerst komt hij terug op de kwestie van de definitie van het begrip sentimenteel: Feith betoogt dat men het Engelse „sentiment” het beste weer zou kunnen geven door „gewaarwording”, terwijl men „perception” mogelijk zou kunnen vertalen door „ontwaarwording”. Overigens beweert hij, dat hij in zijn definitie de begrippen „gewaarwording” en „gevoeligheid” in dezelfde betekenis gebruikt heeft.¹⁾ Verder constateert Feith, dat hij meent dat men onder de sentimentele geschriften er zowel kan aantreffen die een goede, als die een kwade strekking hebben, maar dat hij steeds die sentimentaliteit verdedigd heeft, die aan de deugd toegewijd was.²⁾

Het hele verschil gaat dan ook, volgens Feith, hierover: „De schrijver zal, in de eerste plaats welligt voor *overgedreeven* verklaren, wat ik voor *niet overgedreeven* keur, en beiden kunnen wij mogelijk naar ons eigen gevoel gelijk hebben.” Smaken verschillen en dezelfde aandoening, die aan de „gevoeligen” natuurlijk voorkomt, kan zeer wel aan de minder gevoeligen „geoutreerd” voorkomen.³⁾ „Men spreekt omtrent het gevoel zo ligt van overgedrevenheid; maar waar is de echte maatstaf van het zelve”.⁴⁾

Dan komt het bekende vraagstuk der huwelijksmoraal ter sprake. Feith oordeelde dienaangaande zeer somber: hij zag in de meeste echtverbintenissen slechts „een’ handel, daar de hoogmoed of het belang den koop van slooten”.⁵⁾ Feith hoopte de jeugd tot betere gedachten te brengen door „het waare sentimenteele, waarin Deugd en Godsdienst geene bloote naamen maar beurteling drijfveer en belooning zijn”.⁶⁾ Daartegenover stelt de Perponcher, dat „de verleiding” bij Feith „door eene al te groote, te dweepachtige gevoeligheid — veld won”.⁷⁾ Wie van

1) Dl. IV. bl. 7.

2) Dl. IV. bl. 17.

3) Dl. IV. bl. 17 v.

4) Dl. IV. bl. 18.

5) Dl. IV. bl. 21.

6) A.W. bl. 22.

7) A.W. bl. 23.

hun tweeën nu gelijk heeft, mag een ieder, die onze Nederlandse wereld kent, beslissen. In ieder geval zijn de sentimentele geschriften heel wat minder gevaarlijk dan de „onkuische, en lijnrecht op de lagere hartstochten werkende romans, die nog „onlangs de gewoone lectuur onzer Jeugd waren”.¹⁾

Wanneer de Perponcher vreest dat de sentimentele schrijvers de liefde maken, tot „eene fraai geschilderde *chimère*”, die het werk der Natuur vernietigen zal en wordt tot een „wellust, onder den sluier der sentimenteele liefde”, schijnt hij een geheel ander standpunt in te nemen dan te voren, toen hij ijverde tegen een „al te hooge vlucht” van „een sentimenteele doolende ridderschap”.²⁾

Dan verwijt Feith aan de Perponcher partijdigheid ten opzichte van *Sterne*: in de „*Anecdote met de Fille de Chambre van Madame de R . . .*” toont de Perponcher aan dat de „fijner en edeler gevoelens” door het hele stuk „de oppertoon houden”³⁾, terwijl Feith zich „een van de wellustigste fransche Plaatzen” herinnert, die het slot van dit hoofdstuk voorstelt en die geen eerbaar meisje kan aanzien zonder te blozen.⁴⁾ Hiervan beweert de Perponcher, dat het tot „het waare en echte „sentimenteele” behoort”, terwijl hij van Ferdinand en Constantia, die „geen enkel obscene woord bevat”, zegt dat het vergif is: „Is dit geheel vrij van partijdigheid?” vraagt Feith.⁵⁾ Hij komt dan ook tot de conclusie, dat hij met de Perponcher van mening verschilt „in de bepaling, wat tot het waare sentimenteele al of niet behoore”. Bovendien gaan hun meningen over de Liefde geheel uiteen. Bij de Perponcher vertedert ze „tot indolentie toe”, bij Feith kan ze alleen „in edele harten post vatten, voert haare vertedering tot de deugd, en is het sterkste tegengif tegen al te groote zinnelijkheid en wellust”.⁶⁾

Voor ons is in dit geval het oordeel niet moeilijk: wanneer de Perponcher Feith's geschriften als „overdreeven” heeft beschouwd, kunnen wij thans die mening geheel onderschrijven. Of de uitwerking van Feith's werken ten goede, zoals de schrijver zelf hoopte, of ten kwade, zoals de Perponcher vreesde, groot geweest is, mogen we betwijfelen. We kunnen niet ontkennen, dat de mogelijkheid bestaan heeft, dat jonge lieden er door uit het evenwicht gebracht zijn, zodat zij of vervielen tot indolentie of ont-

1) A.W. bl. 25. 2) A.W. bl. 37. 3) A.W. bl. 40.

4) A.W. bl. 47. 5) A.W. bl. 47. 6) A.W. bl. 55.

vankelijk werden voor de prikkels „der zinnelijkheid en laagere driften”. De tegenstelling tussen deze twee uitersten is meer schijnbaar dan werkelijk. Dat de sentimentele modeliteratuur een weinig gunstige invloed op het zedelijk peil van „Nederlandsch jufferschap” had, zou men mogen afleiden, uit het getuigenis, dat van Hamelsveld ons over deze kwestie geeft. ¹⁾ Volgens hem worden de meisjes niet opgeleid tot hetgeen tot een goede huishouding gevorderd wordt; ze leiden een „dartel en ledig leeven” en de gedachten zijn gewoonlijk gewijd aan „tooi en opschik”. Gewoonlijk wordt de dag doorgebracht met „niets waardige beuzelingen, met het lezen van Romans, of een *sentimenteel* boek, in dien bedorven smaak geschreven, welke juist geschikt is, om het hart te vertederen” en in het meisje „dartelen wellust en zinlijke begeerte te ontsteken”. Het sentimentele meisje zoekt het gezelschap van galante jonge heren en „drinkt het vergif met volle teugen in”. ²⁾ Wanneer we dit oordeel als juist mogen aanvaarden, wordt de Perponcher meer in het gelijk gesteld, dan Feith, die meende, dat zijn geschriften tot deugd opleidden. De Perponcher ziet, evenals Sterne, de sentimentaliteit als de „ideale gevoeligheid” en stelt diens „sentimental writing” tegenover „writing to the body”, als het hogere tegenover het lagere gevoel. ³⁾

Tegenover een „ideale gevoeligheid” staat uiteraard een „ont-aarde gevoeligheid”. Men stelt dan ook gaarne de „sentimentaliteit van het hart” tegenover de „sentimentaliteit der verbeelding”, waarin een element van mode en gekunsteldheid besloten ligt. Ook bij Sterne zelf vinden we deze tegenstelling in zijn beroemde peroratie aan de „dear sensibility”: „Not that in some sad and sickening moments, my soul shrinks back upon herself, and startles at destruction, — mere pomp of words! — but that I feel some generous joys and generous cares beyond myself.” ⁴⁾ Naar onze mening komt de opvatting, die de Perponcher had over het wezen der ware sentimentaliteit, meer het door Sterne geformuleerde ideaal nabij, dan Feith dat met zijn *Julia* deed, hoewel eerstgenoemde tegenover Sterne’s humor afwijzend stond, en in dit verband zelfs spreekt van onzedelijkheid.

1) De zedelijke toestand der Nederlandse natie. Amsterdam 1791.

2) A.W. bl. 247 v.

3) Buisman—de S. L. A.W. bl. 16.

4) *Ibidem*.

HOOFDSTUK V.

GEDICHTEN.

Wanneer wij, mensen van de 20ste eeuw, ons zetten tot het lezen van gedichten, neemt de aesthetische waardering in onze gedachten een grote plaats in. Bij een beschouwing van de gedichten van de Perponcher zullen we van een ander beginsel uit moeten gaan: het aesthetisch volmaakte was voor hem niet, of stellig niet uitsluitend, levensideaal; veeleer waren hem de schone kunsten diensten, tot het nastreven van een zedelijk of godsdienstig doel. In onze bespreking van zijn gedichten zal het dan ook gaan om de gedachten-inhoud, meer dan om de schoonheid. De „dichtkunst der zaaken” betekent voor de schrijver „het weezen zelve der poëzie”; rijm en klank zijn „slegts één haarer cieraaden”.¹⁾

De grote gedichten van de Perponcher vertonen dan ook alle een didactisch-wijsgerige strekking; in de eerste plaats is dit het geval bij het gedicht: „*Proeve over 's Menschen bestemming*”. „Een fragment”, luidt de ondertitel, doch blijkens de nauwkeurige inhoudsopgave in de tweede druk, maakt het gedicht veeleer de indruk van een op zich zelf staand geheel.²⁾

De schrijver begint met het uiteenzetten van „God's doelwit bij de schepping”:

„Bewijst niet elk gewrogt en meegedeelde kragt
Dat Liefde Hem bewoog, dat Hij Geluk bedoelde.”

Hiervan getuigen „de blijde zon” en het „vermaak, genoegens, vreugd”, dat het oog vindt, overal waar het zich wendt. Oneindig hoger echter zijn de vreugden der ziel, die haar door de Hemel zelf geschonken worden: een Hemelstoet daalt neder, geleid door de Deugd „in onschulds blank gewaad”.

1) Mengelwerk IV. stukje Utrecht, 1783. bl. .

2) Gedichten 1e dr. Dl. I. bl. 3. Voor het eerst gepubliceerd in „Mengelwerk” 5de st. Utr. 1783.

„Haar aanzigt staat vernoegd, en rustig helder, zeedig,
Terwijl het werkzaam vuur, dat 's menschen heil bedoelt
Uit d'oogen straalt, die staag ten Hemel opgeheeven,
Onwrikbaar staaren, op 't beminde Vaderland. 1)
Zij wijst, met de eene hand, op 't hart, haar eigen zeetel
In de andere voert ze een staf, daar ze alles mee bestiert
Naar orde, reede en regt; de driften, in hun woede,
Volmagtig stuit en heerscht, tot ons en 's Waerelds heil." 2)

De vriend der Deugd wordt gelukkig geprezen; immers:
„Ver boven 't lot verheeven
Vindt hij steeds al zijn lust, in 's Hemels wijzen raad;
In harmonie gestemd met orde, regt en zeede
In vrede met zig selv' zijn' God en 't gansch Heelal." 3)

Op de deugd volgt in deze stoet de Liefde: een „edel, minlijk
kroost, zulk eener moeder waardig" treedt achter haar; Wel-
daadigheid, Mededoogen, Gezelligheid, Waarheid, Schoonheid
en Wijsgeerte komen daarna, terwijl Godsdienst de stoet besluit.

Opmerkenswaardig is, dat de Deugd in deze „Hemelrei" de
eerste plaats inneemt; verder valt op, dat aan de „Gezelligheid"
een zeer grote plaats wordt gegund. De schrijver gaat zelfs zover,
dat hij het vaderland beschouwt als „het werk haarer handen".

„Wat waart ge, eer haare stem uw welvaart deedt verrijzen?
Een dorre zandwoestijn, met laag moeras, omringd
Der woeste golven spel." 4)

Doch ons „vrij gewest", de „steeds geliefden zeetel" der Gezel-
ligheid, wordt bedreigd door de Dwingelandij, „gezeeten op 't
zwarte sulpherzwerk", die echter terugdeinst voor de Hemelstraal.
In het „tagtig-jaarg strijden" wekt de rampspoed „deugd", en
men ziet dat het „flikkerend oorlogszwaard" getrokken tot ver-
nieling, slechts de bloei van het Nederlandse volk bevordert,
terwijl het beste landsbestuur uit deze verwarring voortkomt.
Alleen al om die reden is Nederland gelukkig te prijzen:

1) 2e dr.: Uit d'oogen straalt, gestaag gevestigd, op den Hemel
Haar stoorloos Rijksgebied, haar eige Vaderland.

2) A.W. bl. 9.

3) A.W. bl. 11. Kleine varianten uit de tweede druk blijven onvermeld.

4) A.W. bl. 34.

„Uw volk ontvangt geen wet dan van mede-onderzaten,
Wier eens gevat besluit hun eigen lot beslist.
Dit maakt de wetten zagt; dit blijft ten waarborg strekken
Dat 's Burgers waar belang altoos geraadpleegd wordt.”¹⁾

De staatkundige bespiegelingen hebben de dichter ver afgeleid van zijn allegorie; waartoe hij met de regel:

„Doch keer, mijn zangster, keer, en roept de Hemelstoet”
terugkeert. Waarheid, Schoonheid en Wijsheid steunen de mens op 's levens paden, terwijl de Godsdienst „in 't hagelwit gewaad” de stoet besluit; zij leert de mens het „waartoe” van het leven: „De Godsdienst geeft alleen den sleutel van het leeven
Daar ze, in de onsterfelijkheid, den mens zijn eindpaal toont.”²⁾

Het tweede gedicht, dat door zijn inhoud en afmeting, een bespreking rechtvaardigt, is het werk „Zedelessen. Aan eenen man, den ouderdom intreedende”. Blijkens de inhoudsopgave in de eerste druk werd het gedicht geschreven in 1800, dus toen de dichter zijn zestigste levensjaar ingetreden was. Op rijpere leeftijd heeft de schrijver zich blijkbaar willen bezinnen op de zedelijke grondslagen van het leven; althans in een noot lezen we: „Hoe ouder men word, hoe strenger van zedeleer men, voor zig *zelven*, worden moet; wijl de ouderdom de opvolging van meer dan eene les gemakkelijker maakt, dan zij ooit, in de jeugd, zijn kan”.

Beheersing der driften is een eerste vereiste:

„Beheersch u zelven, dit 's uw beste rijk.
Wie deezen scepter mist, blijft altoos dienstbaar
Ook op den troon.”³⁾

Dergelijke woorden herinneren ons aan de man, die indertijd de Stoïcijnse wijsbegeerte had trachten te populariseren door de uitgave van „De Hedendaagsche Stoïcijn”.⁴⁾

„Versterk uw' ziel, in de uure der verzoeking”
en bovenal: waak tegen de hoogmoed:

„Verbeeldingskracht is d'eerste en laatste vijand
Die ons bestrijdt; bedwing dan haar vooral.”⁵⁾

1) A.W. bl. 42 v. in de 2e dr. vervallen.

2) A.W. bl. 55.

3) A.W. bl. 161.

4) 1786.

5) A.W. bl. 164.

De mens moet nederig zijn en tot vergeving bereid, maar met behoud van het nodige zelfrespect.

„Wees nederig, maar blijf er deftig¹⁾ bij,
Geduldig, lijdzaam, doch altoos kloekmoedig. —
Een zagten ernst verzelle uw vrolijkheid;
Bedagtzaam steeds, en zedig, en zagtzinnig,
Met waardigheid!”²⁾

De dichter houdt zijn lezers voor, tevreden te zijn met hun lot:
„Tree gansch in Gods ontwerp, dit is de bron
Van zaligheid, en wijsheid, en gerustheid.”

Op deze wijze brengt de schrijver de synthese tot stand tussen zijn Stoïcijnse en zijn Christelijke overtuiging. Met het aardige beeld van de „Gobelijnsche Tapijtwerkers” wordt deze gedachte toegelicht.

„Hoe maakt men 't fraaist tapijt? Van averregts;
Men ziet niet, wat men werkt; een blinde reegel
Is 't rigtsnoer. Stip bij stip, gedaanteloos,
En zonder ordehouding, of schakeering;
Maar keert men 't om, dan prijkt het schoonst tafreel.
Wij werken eveneens; 't schijnt all' verwarring.
Maar wagt, op 't eind, 't zal alles schoonheid zijn,
Ook waar gij zelfs verwoesting dagt te speuren.
Werk dan maar voord, gehoorzaam en geniet.
Geloof en wees gerust, in Gods volmaaktheid.”³⁾

Zelfs, wanneer u „de loop des tijds” verwondering baart: aanschouw en zwijg. Hier schiet het menselijk verstand te kort. Goedheid, wijsheid en deugd kunnen ons niet baten, wanneer de godsvrucht niet „ten middelpunt verstrekt”.

„'t Komt al van Hem, 't moet alles tot Hem keeren.

Ja zonder Hem is niets, in 't gansch Heelal.

Dat Hij u dan het *Al in Alles* blijve.”⁴⁾

Het is meer dan toeval, wanneer de schrijver op dit gedicht een „Grond-belijdenis der Evangelie-leer” laat volgen.

Het gedicht „*De Zeeuwsche Graanbouw*” heeft bij latere geslachten nog een zekere bekendheid gehouden. Blijkens het voor-

1) Vgl. blz. 152 noot 3.

2) A.W. bl. 164.

3) A.W. bl. 170 v.

4) A.W. bl. 177.

bericht is de schrijver de „bijzonderheeden van den Zeeuwschen landbouw, welken de wezenlijke nuttigheid van 't volgende stukje uitmaaken", grotendeels verschuldigd aan de heer Arnoldus van Tilburg, die blijkbaar de belangen behartigde van de Ambachtsgerechtigden van Wolfaartsdijk¹⁾. Hij was een vriend van de schrijver²⁾ en heeft zelf ook veel bijgedragen tot de „opbouw en instandhouding van den Zuidbevelandschen graanbouw".³⁾ Met het schrijven van dit gedicht heeft de auteur een didactische bedoeling gehad: „Deezen bloeienden staat van den Zeeuwschen landbouw, zoo veel de graanakkers betreft, af te schilderen, is de bedoeling van 't volgend stukje; of het ook de overige ingezeetenen onzes lands, wier gronden er vatbaar voor mogen zijn, aanmoedigen mogt, het hiergestelde voorbeeld na te volgen of verder te verbeteren." ⁴⁾

De compositie van het werk is zeer eenvoudig en logisch:

In drie zangen wordt de gehele bewerking en opbrengst van een stuk land beschreven: in de eerste zang — De Braake — wordt ons verteld, hoe in de winter de vruchtbaarheid van de grond zich herstelt en hoe in het voorjaar het land beploegd en gemest wordt. In de tweede zang verhaalt de schrijver, hoe het koolzaad gezaaid wordt, het plukken van appels en peren in het najaar, de rust gedurende de winter, en het oogsten van het zaad in de volgende zomer. In de derde zang tenslotte — De Tarw — wordt ons medegedeeld hoe het land met tarwe wordt bezaaid, die in de volgende zomer geoogst en in de schuren geborgen wordt. Een „opwekking tot erkentenis jegens het opperweezen" besluit het geheel, terwijl in een „Aanhangsel op de Aanteekeningen" nog allerlei technische vraagstukken besproken worden, als: „de bereiding der landen tot de derde vrugt, terw, boonen, erwten" en de „behandeling der vijfde vrugt of tweede boonen".⁵⁾ De opzet herinnert dus, tot op zekere hoogte, aan de Jaargetijdenpoëzie, die in de tweede helft van de achttiende eeuw ook hier te lande zeer bekend was. *Thomson's Seasons* waren reeds in 1765 door een anonymus „op eenen vrijen trant" nagevolgd en in 1769

1) J. v. d. Baan, A. W. bl. 491.

2) Spreuken DI I, bl. 203 noot.

3) Gedichten. dl. 2. Voorbericht.

4) Voorber. bl. VI.

5) Zie Gedichten 2e dr. Inhoud. bl. V en VI.

door Nicolaas Simon van Winter bewerkt. In 1787 verscheen er een goede vertaling van door J. Lublink de Jonge. Kleist's *Lente* was reeds in 1772 door de Perponcher in het Nederlands overgebracht. ¹⁾ Bilderdijk, Kinker en E. M. Post beschreven in poëzie of proza de vier jaargetijden. Toen de Perponcher dus in 1800 zijn Zeeuwsche Graanbouw in het licht gaf, beoefende hij een bekend genre van dichtkunst.

De gang van de arbeid op het land wordt ons in vloeiende verzen beschreven; terloops worden allerlei kwesties ter sprake gebracht, die de schrijver uit zijn didactisch standpunt, van belang achtte: wij noemen slechts: de vraag of sommige gewassen, erwten b.v., onkruid „tot steun” behoeven, om op te groeien²⁾, ofwel het voordeel, gelegen in het „binnenhalen” van de tarwe in schuren, boven bergen. ³⁾ Voor de schrijver mogen deze détails „de wezenlijke nuttigheid” van het stuk uitgemaakt hebben, voor ons hebben ze niet veel betekenis meer. Op sommige plaatsen treffen ons enkele regels, die van het conventionele afwijken, bijvoorbeeld de volgende beschrijving van de nazomer:

„Doch 't jaargetij verloopt, met rasse schreden.
Hoe steekt het elzenhout, nog donker groen,
Fluweelig af, bij 't bruin en geel der olmen
En 't gloeiend rood des breeden kerse-booms.
Terwijl de naakte tak der vaale linden
En 't afgevallen loof den Winter maalt.” ⁴⁾

De schrijver heeft het verloop van zijn gedicht op verschillende plaatsen onderbroken, door anecdotische verhalen in te lassen, die in aard en wezen nog geheel aansluiten bij de achttiende eeuwse idylle, waarin de „onbedorvene” landbewoners, deze „reine hemeltelgen”, werden geplaatst tegenover de „in helsche drift” en „slijk” levende stedeling. ⁵⁾ De aan de Griekse mythologie ontleende namen zijn verdwenen: het zijn een anonieme „stervende vrouw”, of een „Koei-wagttertje”, die in deze verhaaltjes optreden. Ook hier wordt bij het leven van de nijvere deugdzame landman de moraal te pas gebracht. In Duitsland werd

1) Zie Dr. M. M. Prinsen. A.W. bl. 286.

2) Gedichten. 1e dr. bl. 53 noot.

3) A.W. bl. 108 v. noot.

4) A.W. bl. 53 v.v.

5) Dr. M. M. Prinsen. A.W. bl. 282 v.

het Dorpsgedicht met succes beoefend door *Voss* in zijn *Luiſe* en door *Goethe* met zijn *Hermann und Dorothea*, waarin de conventionele pastorale sfeer had plaatsgemaakt voor een gevoelige en sobere ſchildering van de werkelijkheid.¹⁾ Beide gedichten werden in 1797 in het Nederlands vertaald.

In de „Vergenoegde Herder” wordt de tevredenheid der landlieden tot voorbeeld geſteld.

Een herder „slegt gekleed”, gaat met zijn kinderen „netjes / En wel gereed, in ’t armlijk bruin gewaad / huiswaarts”. De man heeft een „zwaar huisgezin”, maar — zegt hij — „’k heb tog brood, wij komen er tog door.” Wat zouden ze dan klagen! „Onze lieve Heer is goed en zorgt voor ons.” Ondanks het feit, dat zijn vrouw ziek is, is de man tevreden:

„De man had bijna niets, had nauwlijks brood,
En hij was wel te vreed en dankbaar, vrolijk.
Ik had zoo veel; hoe moest het mij dan zijn?
Ik klaagde tog — met weldaën overladen.
Wat zijn wij dikwils slegt! Ach ſpaarde ons niet
Langmoedigheid, wat zou er van ons worden?”²⁾

Een „Bruilofts-stoet” is een te dankbaar onderwerp, dan dat het zou ontbreken. De herder vlecht „de veldbloemen om den hoed”, terwijl de „bouwman” zich getooid heeft met „kernoffels fijn gestreep en frissche roozen”. De ſchrijver brengt zelfs enige „couleur locale” in zijn gedicht, door van „kernoffels” — het Zeeuwſe woord voor anjers — te ſpreken, wat in een noot vermeld wordt.

Het meisje is „ſchoon opgetooid, met goude naald en knoppen”. De vader van de bruidegom weigerde lang toestemming tot het huwelijk te geven. Immers:

„De Bruid is wel genoeg, maar heeft geen geld.”

Een neef heeft hem echter tot andere gedachten gebracht, door erop te wijzen, dat „ſpaarzaamheid en goed verſtand van ’t boerenwerk” een betere bruidſſchat is dan duizend pond.

Een andere ſtrekking weer wordt gegeven aan het tafreel van een karnende boerenmeid:

„Hoe gloeit de bolle wang! Hoe ſtraalt het oog!
Hoe glimt het vel! Hoe puilen all’ de leden,

1) Dr. M. M. Prinsen. A.W. bl. 334.

2) Ged. 1e dr. bl. 65.

Gespannen door de kragt, bij 't zwaare werk!
Dat uitput? — Neen, gezondheids bloei bevestigt.
Zij groeit er tegen aan, blijft fiks en rad
En sterk, en vreest noch ongemak noch arbeid.
Wijl zwak en teer haar stads-gezusters staan,
Verwonderd en bedeesd; op 't denkbeeld sidd'rend
Van 't werk, dat zij, al lagchende, verricht." 1)

Deugdzaamheid en godsdienst gaan dikwijls samen in de 18de eeuwse idylle; bij de Perponcher is dit ook het geval: het slot van het gedicht is een „Opwekking tot erkenning jegens het Opperweezen”.

„'t Is all Gods werk, 't is all een gift van God.
Hij schiep het graan, hij schiep de kragt des aardrijks.
Zijn magt beschonk de Zon, met warmte en licht;
Met olie, zout, electricch vuur de dampkring.

All' wat het veld u geeft, het is van Hem.
Uw zwoegen is onnut, zo Hij 't niet zeegent.
Gij zijt zijn' kind'ren; zit aan zijnen disch.
Daar Hij, met eigen hand de spijs u toereikt.

Hij zij uw steun, bij 't drukken van den nood.
Bij vreugde, leer Hij u, in Hem, te juichen.
Zijn gunst beschijne, op aard', uw leevenstond,
En doe, bij 't graf, u 's Hemels morgen dagen!" 2)

Het derde deel der „Gedichten” wordt geheel gevuld door het „Duin-gedicht” *Palemon*. De schrijver heeft zijn werk opgedragen aan *J. Hinlopen*, „Mijn waarde Vriend”, die zig wel verleedigen wilde, om mij zoodanige verschikkingen en veranderingen van uitdrukking voor te slaan, als 't gehoor hem scheen te vorderen." 3) *Hinlopen*, de jeugd vriend van *Bellamy*, *Klein e.a.*, de dichter en vertaler van enkele Evangelische gezangen, heeft dus zijn oudere stadgenoot met raad terzijde gestaan. Het gedicht, uitgegeven voor het eerst in 1802, is geschreven ± 1801: immers bij een beschrijving van een storm, merkt de dichter op, dat deze regels

1) A.W. bl. 99.

2) A.W. bl. III v.

3) Gedichten. 1e dr. Dl. III. bl. 124.

werden neergeschreven onder de indruk van een zeer hevige storm, die „onlangs” gewoed heeft: op 9 November 1800.

In de eerste plaats worden in dit gedicht allerlei raadgevingen op landbouwkundig gebied te pas gebracht. We lezen, hoe „het spigtig loof der helmen” „een woedenden orkaan” beteugelt:

„Zoo zwigt de wijsheid, voor te sterke magten.

Zoo schut zij volk en land, voor ondergang.”¹⁾

Verschillende in- en uitheemse planten worden opgenoemd, die nuttig zijn om de duinen in stand te houden.

In de „Tweede zang” verhaalt de grijsaard aan de dichter Palemon, hoe het mogelijk was, dat dit „schraale zand” in „zulk een rijk en vruchtbaar veld” werd herschapen: onderzoek van de grond, het planten van „een scherm van abeelen en andere boomsoorten”, een juiste afwatering, geregeld door „schut en sluis”, ploegen en mesten — worden uitvoerig besproken.²⁾

Wanneer in de „derde zang” de „stigting van behulpzaamheid” besproken wordt, heeft de schrijver een welkome gelegenheid, om allerlei bijzonderheden betreffende de tuinbouw te pas te brengen: het voordeel van bomen, uit het zaad opgekweekt; het nut van het bestrijden van het onkruid.³⁾

Doch ook hier heeft hij zijn gedicht een wijdere strekking gegeven door het invoegen van allerlei gesprekken en anecdotische verhalen: de grijsaard woonde eertijds in „een schoon en volkrijk oord”, doch talrijke rampen hebben hem en zijn vrouw ertoe gebracht om zich uit de wereld terug te trekken:

„Wij leeven, als in 's waerelds eerste dagen”,
mag de grijsaard dan ook van zich zelf getuigen.

Evenals indertijd de schrijver in zijn „Leeven van Altamont” z'n gedachten over een ideale samenleving had neergelegd, heeft hij ook op latere leeftijd, zijn verlangen naar een terugkeer tot de natuur uitgesproken.

In een vriend van de grijsaard — *Selmar* geheten — wordt ons het ideaal van een Stoïsch Christendom getekend: hij heeft al zijn bezittingen verloren, doch draagt zijn lot met blijdschap.

„Hij die mij opvoedt, weet, wat ik kan draagen.”⁴⁾

1) A.W. bl. 15.

2) A.W. bl. 45 v.v.

3) A.W. bl. 85.

4) A.W. bl. 71.

In de „Stigting van behulpzaamheid” wordt een bekende gedachte aanschouwelijk gemaakt: aan „ongeluk en armoê” wordt de gelegenheid geboden, door *arbeid* het levenspeil te verheffen: Wie niet „werkzaam’ en welgereegeld” is, moet nog binnen de maand de Kolonie verlaten. 1) Bij deze „filanthropische kolonie” ligt de „afzanderij”, waarvoor een soortgelijk bedrijf van zijn zwager *Boreel* bij *Elswood* het model is geweest. 2) De schoon-zoon van de grijsaard — *Lamon* — voert het beheer over deze afzanderij: ook *Lamon* had alle bezit verloren; hij noemt zich zelf „aan oog en wang afzigtig”, maar dat alles was voor des grijsaards dochter geen reden het eens gegeven woord te verbreken: zonder *Lamon* heeft het leven voor haar geen waarde:

„zonder u op aarde,
Daagt, voor Uwe Emma, nooit een dag van vreugd!
Waar vond ik heil, indien ik U verzaakte.” 3)

De zin van dit verhaal is zeer doorzichtig: rijkdom is niet noodzakelijk voor een gelukkig huwelijk.

Klassieke en romantische motieven vinden we naast elkaar in dit gedicht.

De vrouw van de zojuist genoemde *Lamon* — *Emma* — is het ideaal der klassieke schoonheid:

„Niet groot, maar schoon van houding, fijn van leest,
't Profiel vertoont den toog der Grieksche schoonheid.
De neus en 't voorhoofd, in een' rechte lijn;
Het oog, zagt hemelsch-blauw, schiet held're glanssen;
De vaste kleur van 's leevens-zoomertijd
Prijkt op haar' wang; de mond, zoo vriend'lijk lacchend
En vol gevoel, bezielt het gansch gelaat.” 4)

Dit alles is nog geheel het eclectische ideaal van de „schone natuur”.

Een naam als *Palemon* is ontleend aan de Griekse mythologie; hij komt bij de Perponcher ook reeds voor in het Mengelwerk (Eerste Stukje, blz. 120), evenals de naam *Lamon*. *Erast* 5) vinden we terug bij Gessner, terwijl *Selmar* 6) bij Klopstock voorkomt.

1) A.W. bl. 83.

2) A.W. bl. 186. noot (11).

3) A.W. bl. 94.

4) A.W. bl. 100.

5) A.W. bl. 61.

6) A.W. bl. 71 v.v.

Op een plaats waar het „flick' rend licht het grijze mos bestraalt”, bespreken de dichter en de grijsaard allerlei problemen van leven en dood. Op hun wandeling komen zij aan een kleine vlakke, waar een grafteken staat:

„— een grafnaald, met het beeld der droefheid
Daar bij gezeeten, in een rouwgewaad.
Een lamp, wier korts gebluschte vlam nog rook stort,
Hangt midden op de naald, en hooger zweeft
Een vlinder, die, met uitgespreide wieken
Zijn vlucht ten hemel richt; het zinnebeeld
Des doods, nu, door onsterfelijkheid vervangen.”¹⁾

Dit monument versiert de laatste rustplaats van des grijsaards oudste dochter. Zij beminde *Erast*, wiens ouders bij een vrouw geen „deugd, verstand en schoonheid” zochten, maar het „lieve goud”. De dochter stierf: „een wreede teering-koorts” verslond haar jeugd. Dit verhaal treft zowel de grijsaard, als de dichter zeer:

„Ach, zegt hij, teer gevoel is wel een zeegen,
Maar dikwils ook de bron van zoo veel druk.”²⁾

Bij de kleinere gedichten zijn er, die geschreven zijn naar aanleiding van één of andere gebeurtenis uit het familieleven van de dichter: het 25-jarig-huwelijksfeest, het overlijden van zijn vrouw, enz. Gewoonlijk hebben deze gedichtjes een godsdienstige strekking. Hun kunstwaarde is gering; voor ons hebben ze alleen nog betekenis, voorzover ze enkele biografische bijzonderheden mededelen.

Andere gedichten zijn gewijd aan de voornaamste Christelijke feestdagen: we vinden een „Kerslied”, een lied over „Het lijden op Golgotha”, een „Pinxterlied”, en bovendien nog liederen op „het lijden in Gethsemané” en „De Schepping”.

Het Kerslied is een beurtzang tussen twee reien van Israëlitische herders, de een „wegens 's Volks verdorvenheid het tijdstip der Propheten met schrik ziende naderen”, en de ander „door 't geloof aan de Aartsvaderlijke beloften gerust gesteld”. Door een „choor van Engelen” en een „slot-choor” wordt dit gedicht besloten:

1) A.W. bl. 60.

2) A.W. bl. 63.

„Looft Jehova! Looft den Heer!
O hoe is ons heil gereezen.
God behoudt geen gramschap meer.
Nimmer wordt zijn naam volpreezen.
Looft Jehova! Looft den Heer!" 1)

In zijn opzet doet dit gedicht, even als „Het Lijden in Gethsemané" 2), zeer denken aan de cantate, een kunstvorm, waarmee van Alphen in 1783 „als met iets geheel nieuws" ten onzent was opgetreden. 3) In het „Pinxterlied" valt ons op, dat de schrijver een grote plaats inruimt aan de deugd.

„Nu heerscht de deugd, die Jesus, door zijn voorbeeld
En door zijn' leer, tot ware reinheid bragt." 4)

Ook „De Schepping" is in de cantate-vorm geschreven. De woorden, waarmee de Aarts-engel de schepping tracht weer te geven:

„Welk eene ontwikkeling van denkingskracht!
Van kennis! — Van bewondering! — van Liefde!
O heilgenot! Gij stroomt mijn Weezen door! —
Gij doet mij, in den bron mijns Weezens, juichen!" 5)

blijven wel ver achter bij de sobere schoonheid van het Bijbelse scheppingsverhaal.

In de gedichten, die men, volgens de titel tot de natuurpoëzie zou moeten rekenen, zal men hoogstzelden getroffen worden door de goede waarneming, ofwel de persoonlijke wijze waarop het waargenomene onder woorden wordt gebracht. De gedichten hebben een godsdienstige strekking en de „natuurbeschrijving" is niet veel meer dan een opeenstapeling van conventionele motieven.

Als voorbeeld diene het gedicht „De ondergaande zon."

„Hoe prachtig daalt de zon in 't Westen!
Hoe zagt-getemperd blinkt haar glans!
Hoe smelten 't ligt saffraan en purper
In 't schoon Azuur van 's Hemels trans.

1) Gedichten. 2e dr. bl. 80 v.v.

2) A.W. bl. 86.

3) Zie Te Winkel. 2e dr. Dl. VI. bl. 45.

4) Gedichten. 2e dr. bl. 94.

5) A.W. bl. 100 v.

Waar berg en dal en woud en heuvel
Zig domm'lend mengen onder een". — 1)

In het gedicht „De Woudbron" wordt gesproken van een stroom, waarvan het „vlottend, rimplend beeld / Van berg-hol, rots en heuvel" weerspiegeld wordt. 2) In „De Avondstond" lezen we:

„Inmiddels roept des Wagters hooren
Met zagt harmonisch veld-geklank
Het Vee terug, uit berg en dalen,
Van waar hem de Echo tegenklinkt." 3)

Die bergen en dalen zullen wel aan Haller ontleend zijn.

In „Het Velzer-kwartier" neemt de beschrijving der natuur een wat grotere plaats in. Wanneer de zon is opgegaan, lezen we:

„'t Gewest ligt thans in volle pracht
In 't grazig oord, beneên de duinen
Voerspelt het bontgespikkeld vee,
Ter melking in de bocht verzameld,
Den warmen dag. met blij geloei."

Spoedig echter komt de didaktiek weer te voorschijn:

Het duin „zo bar en schraal" steekt wel zeer af tegen het landschap: het laatste is voor de schrijver dan ook een gereede aanleiding tot een beschouwing over de deugd der vaderen, die dit alles a.h.w. geschapen hebben.

„O Neerlands volk wat kan uw nijver
Aanhoudend werk all' wond'ren doen!" 4)

Bovendien wordt aan vrijwel ieder gedicht een godsdienstige strekking gegeven: in het „Middag-Lied" spreekt dat reeds in het eerste couplet

„Hoe schoon lacht mij de middag aan!
O welk een blijde stond!
Uw goedheid, mijn God, lacht mij aan!
Uw lof is in mijn mond!" 5)

Behalve eigen gedichten heeft de Perponcher ons vertalingen gegeven naar het Duits — o.a. van *E. C. von Kleist*, *Jacobi*, *Gessner*

1) A.W. bl. 109.

2) A.W. bl. 72.

3) A.W. bl. 75.

4) A.W. bl. 53 v.v.

5) A.W. bl. 36.

en *Haller*; uit het Engels o.a. naar *Gray* en *Thomson*, en uit het Frans naar *Racine*. Ze zijn te vinden in de deeltjes *Mengelwerk*, uitgegeven onder de zinspreuk „*Tendimus ad coelestem patriam*”¹⁾ en gedeeltelijk in de *Gedichten*.²⁾

In een „Voorbericht” legt de schrijver verantwoording af van de wijze, waarop hij te werk is gegaan: het is niet mogelijk van een dichtstuk „eene volstreckte nauwkeurige en schier letterlijke overzetting te maken”. Daardoor is de vertaler genoodzaakt geweest soms „enige schoonheid agter wege te laten”, welk verlies hij dan heeft trachten te vergoeden „door 't bijvoegen van hier en daar een enkelen trek”.³⁾ Naar onze mening bezit het origineel een zekere rhetorische schoonheid, die bij vertaling in proza wel verloren is gegaan. Als voorbeeld kiezen we de volgende verheerlijking van het landleven:

„O dreymal seliges Volk, das keine Sorge beschweret
Kein Neid versucht, kein Stolz. Dein Leben fließet verborgen
Wie klare Bäche durch Blumen dahin.”⁴⁾

Stel daarnaast de prozavertaling van de Perponcher:

„O driemaal gelukkige landbewoners! die door geene zorgen gekweld, door geene afgunst nog hovaardy vervoerd word. Uw leeven vlied in 't verborgen, als klare beeken, midden onder de bloemen heen.”⁵⁾

In rijm en maat zocht de Perponcher het wezen der poëzie niet, maar in deze vertaling is toch wel veel verloren gegaan.

Waarın voor de Perponcher de betekenis van het gedicht gelegen heeft, moge blijken uit het volgende citaat: de „muurbloem” die haar „reukwerken” „voorbedagtelijk in de boezem beslooten houd”, is een „voortreffelijk zinnebeeld dier edele zielen die — de deugd uit zuivere liefde omhelzende, in 't midden der stille schaduw, die hen voor 't oog der waereld verborgen houd, de lieffelijke geur der goedheid rondsom zig verspreiden”.⁶⁾

Als zovele van zijn tijdgenoten vertaalde de Perponcher naar Gessner, toen nog de „puik poëet van onzen tijd” geacht, wiens

1) Utrecht 1775—1788.

2) Utrecht 1808.

3) Mengelw. 1e stukje. bl. 27.

4) C. E. von Kleist. Sämtliche Werke. Bern. 1765. 2e deel. bl. 22.

5) Mengelw. 1e st. bl. 46.

6) Mengelw. 1e st. bl. 42 v.

verzen men verwonderlijk, teder (en) touchant" vond.¹⁾ De sentimenteel-moraliserende idylle heeft hem getroffen, stellig in de eerste plaats vanwege de moraal: de vroomheid of de weldadigheid, die in stilte betracht wordt.²⁾ In de „Herfst-morgenstond, een veldzang", heeft de vertaler, die toen ongeveer vijf jaar getrouwd was, wellicht een weergave van eigen gevoelens gevonden: „Sinds de huwelijksband ons saem vereenigde" was ons leven gelijk aan „twee op elkanderen welgestemde fluiten". „Ja, toen ik U als bruid in mijne stulp voerde, toen traeden er alle de genoeglijkheden des leevens met u binnen." ³⁾

De belangrijkste vertaling, ons door de Perponcher geschonken, is die van Haller's „Alpen". ⁴⁾ De Perponcher was de eerste, die het in 1729 geschreven gedicht hier te lande vertaalde. Later is het geheel of gedeeltelijk verschillende malen in het Nederlands overgebracht. ⁵⁾ Ook al voor 1786 was Haller, „moralist in hart en nieren", hier bekend; met name de spectatoriale tijdschriften dweepten zeer met „den grooten Haller". In 1781 hadden de „Vaderlandsche Letteroefeningen" reeds „Dichtkundige Bespiegelingen over de Alpische Gebergten, naar het Hoogduitsch van Haller", gepubliceerd, zodat de Perponcher hier geen onbekend werk van een onbekend dichter introduceerde. De strekking van het gedicht moet de vertaler sympathiek geweest zijn: immers het was Haller's „hauptsächliche Absicht" zich te richten „gegen den Luxus, gegen die Sittenverderbnisz der Städte, gegen alle die Ueberfeinerungen der Civilisation". Het zwaartepunt van het gedicht ligt „in den Schilderungen des einfachen, genügsamen und glücklichen Menschenlebens in den Alpen". ⁶⁾

Van de beschaafde mens geldt voor Haller :

„Ihr werdet arm im Glück, im Reichtum elend bleiben". ⁷⁾

De Perponcher heeft de eigenaardige tien-regelige strofen-vorm van zijn voorbeeld behouden, evenals het metrum, een zesvoetig

1) Dr. M. M. Prinsen, A.W. bl. 199 en 218.

2) Mengelw. 2e st. bl. 81 en 99.

3) A.W. 3e st. bl. 169. Zie ook hiervoor bl. 12.

4) Voor het eerst gepubliceerd in het Mengelwerk. 8ste st. 1786; ongewijzigd herdrukt in de „Gedichten" 2e dr. bl. 289 v.v.

5) Dr. M. M. Prinsen. A.W. bl. 288.

6) Albr. von Hallers Gedichte. Herausgeg. von Dr. Ludwig Hirzel. Frauenfeld 1882. bl. LXXI.

7) A.W. bl. 21.

jambisch vers, doch het rijm is in de vertaling verdwenen. De vertaler is er zeer goed in geslaagd de zin van het, niet gemakkelijke origineel, in vloeiende Nederlandse verzen over te brengen. Als voorbeeld kiezen we de strofe, waarin het huwelijk der Alpenbewoners bezongen en verheerlijkt wordt.

„Die Sehnsucht wird hier nicht mit eitler Pracht belästigt!
Er liebet sie, sie ihn, diesz macht den Heirat-Schluss.
Die Eh wird oft durch nichts als beider Treu befestigt,
Für Schwüre dient ein Ja, das Siegel ist ein Kusz.
Die holde Nachtigall grüszet sie von nahen Zweigen,
Die Wollust deckt ihr Bett auf sanft geschwollnes Moos,
Zum Vorhang dient ein Baum, die Einsamkeit zum Zeugen,
Die Liebe führt die Braut in ihres Hirten Schoosz.
O dreimal seligs Paar! Euch musz ein Fürst beneiden,
Dann Liebe balsamt Gras und Eckel herrscht auf Seiden.”¹⁾

De vertaling luidt aldus:

„Hier komt geen ij'd'le praal de liefde vlammen hind'ren.
Hij mint haar en zij hem, dit maakt den huwlijks-band.
Deeze egt wordt dikwils slegts, door beider trouw bevestigd,
Het ja-woord dient, voor eed, ten zegel dient een kus.
Hen groet de nagtegaal, van 't naast hen schomlend takje,
De wellust spreidt hun bed, op 't zagt gezwollen mos;
Een boom strekt, ten gordijn, de stilte tot getuige.
De liefde voert de bruid, in haares herders schoot.
O driemaal zalig paar! u moet een Vorst benijden,
Want liefde balsemt gras, daar walg, op zijde, heerscht.”²⁾

Dezelfde tegenstelling tussen de natuur en het stadsleven vinden we terug in het „*Lied aen de Eenzaamheid*”, vertaald naar Thomson.

„Laet mij dikwils tot u komen
Stille lieflijke Eenzaamheid!
Open me uw geheimste dreeven!
Laet mij wonen in uw' stulp!
Laet mij wand'len op uw' heuv'len,
Digt met groenende eik bezet:
En wanneer dan de overpeinzing
Juist voldaan, mij vrijheid laet,

1) A.W. bl. 26 v.

2) Mengelwerk. 8ste stukje. bl. 18.

Om het agtloos oog te wenden
Naer de stad en haeren pragt,
Vest ik mooglijk mijn gedagten,
Dog voor een kort oogenblik,
Op de misdaên, op de zorgen
En 't verdriet, die in haer' schoot
Heerschen onder 't ijdel praelen. —
Dan ontglipt me een droeve zugt
En ik duik weêr weg in 't lommer." 1)

Aan de geest des tijds, die dweept met „doodshoofd, bekkeneel en been", 2) heeft ook de Perponcher zijn offer gebracht: hij vertaalde *Gray's Elegy, written on a country church-yard* 3) in proza.

„Onder deeze ruige olmen, met donker beschaduwende taxisboomen doormengd, daer de grazige zode zig in hoop bij hoop over de verteerende lijken verheft; daer slaepen de ruwe voorouders van 't gehugt, elk in zijne naeuwe cel, voor altoos opgesloten."

Tallos zijn de vertalingen en navolgingen van Horatius' „*Beatus ille* . . ." 4) Ook de Perponcher heeft het gedicht vertaald: 5)

„Wat is hij gelukkig, die vrij en ontslagen
Van all' de beslommring der stad, naar de wijs
Der eerste geslachten, den grond zijner vadren,
Met eigen gespannen van ossen bebouwt!
Hij weet van geen' schulden, hij kent geene woek'raars
De schriktoon der schelle trompet wekt hem nooit;
De schuimende zeegolven doen hem niet siddren;
Ook vliedt hij de pleitzaal, 't gewoel van de markt
De drempels, en trotsche bescherming der grooten."

1) Mengelw. II. bl. 117.

2) Feith bij Dr. M. M. Prinsen. A.W. bl. 304.

3) Mengelw. 3e stukje, bl. 5.

4) Dr. M. M. Prinsen. A.W. bl. 55.

5) Mengelw. 6de st. bl. 123 v.v.

HOOFDSTUK VI.

MAATSCHAPPELIJKE EN STAATKUNDIGE DENKBEELDEN.

In het algemeen is het oordeel, dat op zedelijk, maatschappelijk of staatkundig gebied over de tweede helft der achttiende eeuw geveld wordt, niet gunstig. De romans van Wolff en Deken — om één voorbeeld uit vele te noemen — hebben er stellig toe bijgedragen, om een ongunstige mening te vestigen aangaande genoemd tijdvak: schijnvroomheid, luiheid en losheid van zeden schenen toen geen uitzonderingen, maar regel. Op maatschappelijk en staatkundig gebied treffen we toestanden aan, die ons zeer bedenkelijk voorkomen, en we kunnen ons heel wel begrijpen, dat ook hier te lande de drang naar vernieuwing steeds sterker werd, tot het jaar 1795 het oude wegvaagde en de mogelijkheid tot de opbouw van een nieuwe gemeenschap geschapen werd.

Natuurlijk mogen we niet voorbij zien, dat ook toen de critici op allerlei gebied zich luider hebben laten horen, dan degenen die zich wel met de bestaande staat van zaken konden verzoenen. Bovendien blijkt het dat ook in de „Patriottentijd” de bouwstoffen verzameld zijn, waarvan in latere jaren een dankbaar gebruik zou worden gemaakt. Onder dit opzicht heeft men de achttiende eeuw wel vergeleken met een reservoir, waarvan de inhoud aan latere geslachten van nut is geweest. Maar, desondanks, blijft onze conclusie, dat in de achttiende eeuw sporen van verval vielen waar te nemen.

Het oordeel der tijdgenoten over het zedelijk leven van ons volk in de tweede helft der achttiende eeuw luidt weinig gunstig. Algemeen wordt geklaagd over de grote Franse invloed: onze kleding, onze manieren „tot de minste opslag onzer oogen toe” worden er door beheerst, klaagt Simon Stijl in zijn „Opkomst

en bloei van de Republiek der „Vereenigde Nederlanden”.¹⁾ De Utrechtse hoogleraar van Hamelsveld was in zijn oordeel zo mogelijk nog pessimistischer gestemd: door toedoen van de „bonton” komt het dat de dames haar dag grotendeels doorbrengen met „Dejeuné, toilet” en „Dinée”, terwijl de avond wordt gepasseerd „met een opera, komedie, assemblee, concert of Bal bij te wonen, hetwelk laat in den nacht wordt uitgerekt”.²⁾ Op het eind der eeuw horen we de klacht, dat, althans de Haagse jongelui zeer bedorven zijn: ze denken slechts om het spel, of om actrices of „andere” (sic) lichtekooien.³⁾ Jongelieden uit de burgerstand volgen dit slechte voorbeeld maar al te graag na en bezoeken teveel het „koffijhuis” of het „speelhuis”.

De toestand van de volksjeugd is zodanig als men verwachten kan van lieden, wier opvoeding totaal verwaarloosd is.⁴⁾

„De Opmerker” acht het kaartspel op zich zelf een onschuldige bezigheid, doch de hartstochten worden erdoor opgewekt en dan leidt het tot gevaarlijke misbruiken.⁵⁾ Op de „colleges” (sociëteiten) werden op één nacht duizenden gewonnen of verloren.⁶⁾

Van het dansen zijn sommige spectator-schrijvers felle tegenstanders; anderen verdedigen het als een uiting van natuurlijke vreugde.⁷⁾ Wolff en Deken verdedigen het dansvermaak en laten Abraham Blankaart zeggen, dat „een eenvoudige boerendans van drie deuntjes voor een dubbeltje, veel gevegt en gesnij voorkomt”.⁸⁾

In onze Calvinistische Republiek was het toneel uiteraard niet zeer in tel: het gedrag van het publiek in de schouwburg liet veel te wensen, zowel bij de hogere standen, als bij het lagere publiek, dat „de bak” vulde. Toneelspelers werden niet zeer geacht: Punt was een uitzondering: hij kwam in „voornaame gezelschappen” en ontving op zijn beurt „mensen van den eer-

1) Aangehaald bij Dr. L. Knappert. Het zedelijk leven onzer vaderen in de achttiende eeuw. Haarlem 1910. bl. 30.

2) J. v. Hamelsveld. De zedelijke toestand der Ned. Natie op het einde der achttiende eeuw. A'dam 1791. bl. 480.

3) G. J. v. Hardenbroek. Ged Schr. Dl. III. bl. 138. Ao. 1780. aangehaald bij Knappert A.W. bl. 30.

4) v. Hamelsveld. A.W. bl. 242. v.v.

5) Dr. J. Hartog, De spectatoriale geschriften van 1741—1800. Utr. 1890. bl. 44.

6) Knappert. A.W. bl. 66.

7) Hartog. A.W. bl. 44.

8) Bij Knappert. A.W. bl. 70 v.

sten rang aan zijn huis''¹⁾); hij hield zelfs paarden „een faragon, een wagentje en een narrenslede'', maar dat dan ook tot verontwaardiging van „sommige Grooten''. ²⁾ Wanneer Wolff en Deken vroegen: „Waarom zou ik een groot Comediant zo wel niet met achting behandelen, als een groot Dichter, een groot Musicus, een groot Schilder of een groote Genie in alle andere kringen van kunsten en wetenschappen?'’ zijn zij haar landgenoten stellig vooruit. ³⁾

Aangaande de huwelijksmoraal lopen onze getuigenissen tamelijk uiteen: de klacht, dat geld bij het sluiten van een huwelijk de doorslag geeft, is veelvuldig: van Hamelsveld deelt dit standpunt ⁴⁾ en E. Wolff laat in „De Grijsaard'' een moeder tot haar dochter zeggen, dat een vrouw haar man niet moet beschouwen, als iemand aan wie zij geen grotere verplichtingen heeft „dan een schuldenaar, wien het tegenliep, jegens een woekeraar gevoelt, die hem op zijn eerlijk gezicht en uit vriendschap geld leende tegen twintig percent''. ⁵⁾

Onder de aanzienlijken kwam het voor, dat Mijnheer en Mevrouw „genoegzaam volmaakt'' op zich zelf leefden. ⁶⁾ Diderot kreeg, op zijn reis door ons land in 1773 de indruk, dat bijna alle gehuwde vrouwen eerbaar, en dat er dus weinig slechte huwelijken waren. ⁷⁾ Een voorbeeld van goed familieleven was stellig ook het gezin van Mr. Cornelis van Lennep op het Huis te Manpad. ⁸⁾

Over het zedelijk peil van „Neerlandsch jufferschap'' zijn verschillende schrijvers niet optimistisch in hun oordeel: bij de meisjes zijn de gedachten grotendeels aan „tooi en opschik'' gewijd, terwijl de tijd wordt gepasseerd met het lezen van romans of een sentimenteel boek, „in dien bedorven smaak geschreven, welke juist geschikt is, om het hart te vertederen'' en, bij het meisje „dartelen wellust en zinlijke begeerten'' te ontsteeken. Het sentimentele meisje zoekt het gezelschap der elegante jonge

1) Kaff. Dl. VI. bl. 526 v.v.

2) Ibidem. bl. 530.

3) Kaff. Dl. VI. bl. 526 v.v.

4) A.W. bl. 261.

5) Hartog. A.W. bl. 65.

6) Van Hamelsveld. A.W. bl. 278 v. (foutief gepagineerd).

7) Knappert. A.W. bl. 89 v.

8) Mr. J. v. Lennep. Het leven van Mr. C. v. L. en Mr. David Jacob v. L. A'dam 1861—'62. Dl. II. bl. 216 v.v.

heren en „drinkt het vergif met volle teugen in”.¹⁾ Vreemdelingen oordeelden, dat de Hollandse vrouw haar huishouden goed bestuurde, doch dat zij buitenshuis onzelfstandig was.²⁾

Aan de opvoeding der jonge meisjes werd niet veel zorg besteed: dikwijls traden de jongedames trouwens reeds zeer vroeg in het huwelijk, zodat er van een goed gefundeerde opvoeding niet veel terecht kón komen. Ook hier hebben de spectatoren moderne begrippen: „De Denker” wijst er voor het eerst op, dat de vrouw het recht heeft in een ontwikkeling te delen, die de vrouw tot een ware moeder en een zegen voor het huis maakt.³⁾ Wolff en Deken betreuren het, dat vrouwen niet mochten pleiten of dat ze niet tot hoogleraar benoembaar waren.⁴⁾

De toestanden op kerkelijk gebied lieten op het einde der 18de eeuw veel te wensen: velen worden niet lidmaat uit een diepe geestelijke behoefte, doch uit zeer „practische” overwegingen: de mindere man wordt aangetrokken „door de uitdeelingen van aalmoessen”, terwijl bij „den middenstand van deftige burgers” de welvoeglijkheid vordert, dat men lidmaat zij, op dat men ouderling of diaken kan worden.⁵⁾ De uiterlijke staat der kerkgebouwen is dikwijls slecht en het kerkbezoek bij de bekwaamste „leeraars” dikwijls gering.

Menigvuldig zijn ook de klachten over het sociale peil der predikanten: soms werden zelfs „onbruikbare” jongelui voor het predikambt bestemd. „Hij schijnt nergens bekwaam toe te zijn, ik mag hem derhalven *Domine* laten worden.”⁶⁾ Het lage salaris bewerkte ook, dat slechts jongelieden van geringe stand — vooral Voetianen — theologie gingen studeren: een der spectatoren zegt dan ook: „geen korter weg tot eer dan de theologie, die de zoons van kruyers, bakkers en wevers in een loodrechte lijn tot het heerschap bragt”.⁷⁾

Onder de lagere standen werd veelvuldig geprofiteerd van de instellingen van weldadigheid, waar de bedeelden het beter hadden, dan menige ambachtsman. De proef door de heer

1) Van Hamelsveld. A.W. bl. 247 v.v.

2) Knappert. A.W. bl. 93.

3) Hartog. A.W. bl. 131.

4) Knappert. A.W. bl. 93.

5) Van Hamelsveld. A.W. bl. 432 v.v.

6) Van Hamelsveld. A.W. bl. 489 v.v.

7) Hartog. A.W. bl. 282 v.

Willem de Bas in 1778 te den Haag genomen, met een spinnerij, waar vrouwen te werk gesteld werden, trok dan ook veel belangstelling. ¹⁾

In het bovenstaande hebben wij getracht een overzicht te geven van de toestanden, die op zedelijk en maatschappelijk gebied hier te lande heersten in de tweede helft der achttiende eeuw. Aldus hoopten we een achtergrond te schetsen, waartegen de denkbeelden van de Perponcher relief zouden verkrijgen.

Hoewel de Perponcher in geen zijner geschriften is opgetreden als „*ensor morum*”, neemt het zedelijk element in zijn denken een te grote plaats in, dan dat hij geen oordeel zou hebben gegeven over het zedelijk peil der toenmalige samenleving. In een gedicht „*De Morgenstond in 't Velzer-quartier*” beschrijft hij het uitzicht van de duinen in Oostelijke richting. Het gezicht van het landschap brengt hem op de eigenschappen der vaderen, die dit alles tot stand brachten.

„O, Neerlands volk wat kan uw nijver
Aanhoudend werk all' wond'ren doen!
Door u wordt het moeras herschaapen
In een lusthof d'Oceaan,
Die 't all verheert, moet voor u wijken.”

Dit alles is te danken aan het Nederlandse volkskarakter :

„'t Is de eigenaart van uw Character
Uw noeste vlijt, uw vaste trouw.
Uw zind'lijkheid en goede zorgen.
Uw spaarzaamheid; bedaard beleid,
En nauwgezette oplettendheeden,
En waakzaamheid, die nooit verflauwt.” ²⁾

Dat de schrijver in 1799 aan zijn tijdgenoten een dergelijke schets van het Nederlandse volkskarakter gaf, bewijst wel dat hij op dat ogenblik de genoemde eigenschappen niet alle even sterk aanwezig achtte. De volgende regels bevestigen ons in deze mening :

„O wijk dan nooit, van uw Character!
Dat is de grond van uw bestaan,

1) Ibidem. bl. 304 v.

2) Gedichten. 1e dr. Dl. I. bl. 147 v.

Dat houdt alleen 't land, boven water,
Dat is uw schild, in tegenspoed! —" 1)

Oldenbarnevelt, de Groot, Oranje, Tromp, de Ruiters, de Witt „en zo veele andre helden" zijn evenzovele bewijzen voor de deugdzaamheid van het Nederlandse volkskarakter, uit vroeger eeuwen, doch dat ook thans nog niet ontaard is:

„Neen Zoutman en zijn helden

's Lands egte zoonen, wien nog 't oude Neerlandsch bloed
In d'adren stroomt, zijn borg, dat gij niet zijt verbasterd;
Uw deugd, uw roem herleeft, in hunne dappre daên." 2)

Tevreden met het zedelijk peil, waarop zich het leven van het Nederlandse volk in het algemeen, en dat van de eerste standen in het bijzonder, bewoog, was de Perponcher trouwens niet. In het voorgaande zagen we, hoe er toentertijd veel tijd geofferd werd aan allerlei vormen van vermaak. Geen wonder dus dat ook ten opzichte van dit vraagstuk we de Perponcher zijn standpunt zien bepalen. In het algemeen vindt hij een gematigd genot van het aardse vermaak niet ongeoorloofd voor de Christen: hij beroept zich in dit verband op een tweetal Bijbelplaatsen: 1e Prediker III vss. 12, 13 en 22: „Niets is beeter, dan dat een ieder eete en drinke en het goede genieete van al zijnen arbeid en zig van zijne werken verblijde, want dat is zijn deel en eene Gave Gods." 3) Bovendien citeert hij een woord van Paulus (1 Cor. VII vss. 35, 28, 26 en 29. 31.), waar de Apostel afraadt zich door „veele tijdelijke, schoon in zig zelve zeker schuldellooze verbintenissen, als het huwelijk enz. aan deze Waereld te zeer verkleeft te maaken, dezelve egter tevens als onzondig toelaatende". 4) Verder wijst de Perponcher erop, dat Paulus nergens zelfs „dobbelen hazardspelen" verbiedt, terwijl deze toch ook bij de Romeinen, evenals de dans, bekend waren, en hij vraagt dan: „Is het dan niet te verwonderen, dat men juist van die drie zelfde dingen waarvan de Heilige Schrijvers niet eenmaal in 't bijzonder spreken, thans als 't ware een der hoofdkenmerken van onderscheid tusschen

1) Ibidem.

2) A.W. Dl. I. bl. 46.

3) Elders noemt hij de genietingen „bloemen op onzen weg geplant" de vruchten echter moeten rijpen onder de invloed „eener hoogere zon" (Korte omschr. v. d. Prediker. Utr. 1798. bl. 58).

4) Zedekundige brieven over het geluk. Dl. I. bl. 96 v.

Godvrugtige en niet-Godvrugtige lieden, hebbe gemaakt? — Of zou 't gemakliker vallen, bij zig zelve te zeggen: ik zal niet danssen, niet spelen, niet in de Comedie gaan, en zoo behoore ik mede tot de Godvrugtigen, dan te zeggen: ik zal — al mijne begeerlijkheden — bestrijden en weerstaan, en die allen houden, onder de gehoorzaamheid der Godlijke wet, en zoo eerst zal ik, mede onder de Godvrugtigen mogen worden geteld.”¹⁾

Van het kaartspel lezen we, dat het gewoonlijk „eene zeer schadelijke en eenes reedelijken Weezens onwaardige uitspanning is”. Maar de boog kan niet altijd gespannen zijn. Bovendien kan men uit alle spelen, en dus ook uit het kaartspel, leren „om zijn verstand tot beleid en voorzichtigheid, zijn hart tot opregtheid, regtvaardigheid, geduld, belangloosheid, jaa zelfs edelmoedigheid te oeffenen”. Men kan dus in het spel niet alleen „een schadeloos, maar teevens een veel verheevener en zuiverer vermaak dan men 'er gemeenlijks door zoekt”, vinden.²⁾

Dansen wordt dikwijls als zeer nadelig voorgesteld, doch ten onrechte: wanneer men de zaak „in haare eenvoudige en oorspronklijken aart” beschouwt, zal men er niets anders in vinden „dan eene vriendelijke en vrolijke bijeenkomst van jonge Lieden der beide Kunnen, in welke zij leeren, de vereischte bevalligheid aan de houdingen en bewegingen des Lichaams te geeven, dezelve met de maat en klanken der Muziek, in eene Harmonische Saamenstemming te vereenigen, en zig dus in een gedeelte van de algemeene weetenschap des Schoone te oeffenen”.³⁾

De schrijver zelf heeft „meer dan eens, ook als enkel toeschouwer, er (z)ijn genoeg in gevonden, onze jonge Dames met deftige zedigheid, bevallige lieftalligheid, en welvoeglijke vrolijkheid, dansende, de schoonheid in haar bekoorlijkste houdingen en bewegingen te zien voorstellen en dus dubbel beminlijk maken”.⁴⁾ Tegen twee vormen van danskunst heeft de schrijver echter bezwaar; ten eerste: tegen „de Walze”: „Ja, wanneer bij 't leeren der Walzen, de dans-meester, zooals ik wel eens hoorde, aan 't nog jonge kinderpaar geduurig toeroept: Zie elkanderen aan! Zie elkanderen aan! (ware 't mijn dogtertje geweest

1) Aan de lieden der beschaafde Wæreld. bl. 185.

2) Zed. Brieven. Dl. I. bl. 106.

3) A.W. Dl. I. bl. 108.

4) Aan de lieden der besch. W. bl. 130.

ik zoude 't ras, met een zie elkanderen volstrekt niet aan! beantwoord hebben;) wat moet er dan van de juffrouwlijke schaamachtigheid worden; daar men de meisjes van de eerste jeugd af aan, gewend, den eersten jongen den besten een quartier uur lang, stijf en stout in de oogen te zien." 1) Bovendien heeft de Perponcher bezwaar tegen „gemaskerde Baals”: de „dekking van 't masker” moet de „ongereegeldheid” bevorderen, „de schaamte uitdooven” en dus „alle de teugels van goede orde en welvoeglijkheid slaaken”. 2)

In het „Duin-gedicht” *Palemon* wordt ons het leven van eenvoudige landlieden beschreven; na de arbeid kennen zij natuurlijk het vermaak, waaronder ook de dans gerekend wordt.

„Ten laatsten komt de jeugd en danst te saam.
Haar gulle vreugd vervrolijkt ons den avond
En sluit den dag, aan nutter bezigheên
Gewijd, in 't zoet van schuldelooze blijheid.” 3)

Tot zelfs in een geidealiseerde maatschappij is er dus, volgens de dichter, plaats voor de dans, al acht hij het niet overbodig deze mening toe te lichten: „Het zijn tog eigenlijk de groote omslag, de weidsche opschik, de overdaadige gasterijen, de opwinding der driften en verbeeldingskracht, het gebrek aan toezigt teegen min betaamlijke houdingen en beweelingen, en te langen duur, die het dansen te schadelijker maaken naar maaten zij er meer bij komen.” 4)

Tegenover de *schouwburg* staat de schrijver evenmin afwijzend: deze geeft immers „een in zig zelve onschuldig tijdverdrijf en vermaak”. Men zou er zelfs „eene zeer nuttige Oeffenschool ter verbeetering en beschaaving der zeeden van kunnen maaken”. 5) Alle soorten van toneelstukken — en ook *Opera's* — kunnen dus „bij geene mogelijkheid als uit deszelfs eigen aart en wezen schaadlijk” beschouwd worden. Integendeel, alles hangt van de uitvoering af, en de schrijver heeft hier „het schoonste en ruimste veld — om de deugd beminlijk, de ondeugd afschuwlijk te

1) A.W. bl. 133.

2) A.W. bl. 141.

3) Gedichten. 1e dr. Dl. III. bl. 42. Zie boven bl. 107.

4) Aant. 25 op de eerste zang. Ged. 1e dr. Dl. III. bl. 131 v.

5) Zed. Brieven over het Geluk. bl. 111.

maaken".¹⁾ Ook op het toneel vindt men veel goeds: „de teedere moeder in *Mérove*, den bij 't sterven vergevenden Christen in *Alzire*, den standvastigen martelaar, in *Polyeucte*".²⁾ De „dwaasheid en 't gevaar van de zelfverheffing worden nergens „beeter, kragtiger ten toon gesteld dan in de *Philosophes Amoureux* van *Destouches*; ³⁾ de eigen schrijver der Lieden van goede opvoeding, daar hij den egten toon der beschaafde samenleving zoo volkomen heeft gevat". Bij de „ontknooping" van zijn „Dissipateur" kan niemand „de traanen der edelste gevoeligheid bedwingen".⁴⁾ *Molière* overtreft hem nog in „comische kragt". Ook de werken van *Corneille*, *Racine* en vele anderen bevatten „eene schat van lessen der wijsheid en der deugd. Sommige stukken zijn echter geheel afgeweken van de bedoelingen der kunst: het „sterkste voorbeeld" daarvan is „zeeker stuk de Roovers genaamd". Zelfs werd een jongeling, vanwege „de spitsvinnige regtvaardiging deezes misdrijs" zo vervoerd, dat het hem aan de galg bracht.⁵⁾ Uit zijn zedelijk standpunt komt de schrijver er dan ook toe, het ballet te veroordelen: gewoonlijk is het het slechtste gedeelte der gehele voorstelling, „alleen ingericht, om zedeloze dartelheid te doen lachen, en nog zedelozer wulpschheid te doen ontbranden!" Men moet het „tot het grooter en verheevener doel" brengen, „zoo als thans ook wel op onzen besten Schouwburg geschied" en „Mentor en Telemachus vertonen, op Calypso's eiland „alle de aanlokkingen van den wellust weerstaande en overwinnende".⁶⁾

1) Aan de lieden der besch. wereld. bl. 144.

2) *Mérove* is met *Zaïre*, Voltaire's meesterstuk, de laatste in zijn soort mooie classicistische tragedie. Het is de tragedie der moederliefde en van het wettig vorstelijk gezag. (Dr. J. Prinsen J. Lzn. Het drama in de 18e eeuw in West-Europa. Zutphen 1931. bl. 70).

Alzire = treurspel van Voltaire, waarin tegenover elkaar geplaatst worden „les vertus nobles, mais sauvages et impétueuses de l'homme de la nature et ses vertus perfectionnées par le Christianisme et la civilisation (Pierre Larousse. Grand Dictionn du XIXième siècle. Parijs 1866. Tome I. p. 242.

Polyeucte = Drama van Corneille. In dit stuk triumpheert de plicht, in dit geval de trouw aan de Christelijke godsdienst over de liefde. (Prinsen. A.W. bl. 22.)

3) „Destouches is een patente kerel, die de deugd cultiveert in zijn daden en geschriften"; hij is „een satyricus zonder venijn, geheel toegewijd aan de leer van Boileau. In de voorrede van zijn *Glorieux* beweert hij, dat de comédie gevaarlijk kan zijn, als zij er niet op uit is „de mettre la vertu dans un si beau jour qui elle s'attire la vénération publique". (Dr. J. Prinsen J. Lzn. Het drama in de 18e eeuw in West-Europa. Zutphen 1931. bl. 203.)

4) A.W. bl. 145. 5) A.W. bl. 146.

6) A.W. bl. 148. Mogelijk een bewerking van Fénelon's *Télémaque*?

Vervolgens bespreekt de schrijver het standpunt, dat wel eens als volgt geformuleerd wordt: „Al zijn de lessen van het Toneel goed, zij, die ze uit spreken, zijn al te slegt van character en gedrag, dan dat die lessen nut zouden doen.”¹⁾ Deze redenering houdt geen steek, want ten eerste verliest men de waarheid van de spreuk „Doe naar mijne woorden en niet naar mijne daaden” uit het oog, en bovendien is men zelf, tot op zekere hoogte schuldig aan het lage zedelijke peil der toneelspelers, doordat men sinds lang dit beroep met een „schandvlek” heeft gebrandmerkt, en „vooral den kerkelijken ban waarmede men diegeenen strafte, welken er zig aan overgaven, als waren zij even daardoor, tot het uitvaagsel des menschedoms, afgeklommen”.²⁾ Degenen die zich aan de schadelijke gevolgen van deze behandeling hebben weten te onttrekken, verdienen dan ook dubbele lof.

In de ideaalstaat, door de Perponcher ontworpen in zijn „Rhapsodiën”, zal men er dan ook voor zorgen, dat men aan de „staat” der kunstenaars niet „een zeeker laegheid” hechte. Terwijl men soms de kunstenaars in een gezelschap aantreft, dat in staat is hun wijze van denken en hun zeden te bederven, zullen in de staat van Altamont de kunstenaars met „de leer- en zedenmeesters des volks” omgaan, met hen, die zich door „vernuft, wijsheid en deugd” onderscheiden.³⁾

Niet alleen het toneel trouwens kan een invloed ten goede of ten kwade hebben: ook onder de *romans* bijvoorbeeld zijn er „die de deugd aanranden”, terwijl in andere een „schat van menschen- en waereldkennis” te vinden is. Als voorbeelden noemt hij van de laatste soort: „Richardsons meesterstukken: Grandisson en Clarisse. Hoeveel lessen van wijsheid en deugd in de *Lettres du Marquis de Roselle*?”⁴⁾ Hoe veele fijne onderscheidingen, zoo in de latere Fransche *Romans*, als in de zedelijke verhalen van *Marmontel* en *Me de Genlis*;⁵⁾ want ook deezē

1) A.W. bl. 149.

2) A.W. bl. 149.

3) Rhapsodiën. Dl. II. bl. 213.

4) Waarschijnlijk bedoelt de schr. *N. de Rosel Baumon*, geboren ± 1600, en als réfugié naar Holland gekomen: hij schreef o.a. *Contes* „avec des pointes d'épigrammes — principalement dirigées contre le pouvoir et les abus ecclésiastiques. (Larousse. A.W. T. XIII. bl. 1391.)

5) In de „*Mémoires de Madame de Genlis*” worden de portretten getekend van bekende personen uit de 2e helft der 18e eeuw: Voltaire, Rousseau, Buffon, Marmontel, Bernardin de St. Pierre etc. (Larousse. A.W. T. VIII. bl. 1163.)

behooren tot dit vak. Gevaarlijk echter zijn die romans, die „met sterk penceel, gloeiende verwen” — door hun verborgen vergif de jeugd aansteken en besmetten. Hij vergelijkt ze met een „verleidenden, zoo bekoorlijk met roozen bekransten beeker”. In een noot vraagt de schrijver dan: „Behoef ik hier ten voorbeelde *La nouvelle Héloïse* van Rousseau te noemen?” —¹⁾

Ten aanzien van allerlei vormen van kunst zien we dat de Perponcher een gematigd standpunt inneemt: ook ten opzichte van mode en luxe is dat het geval.

In zijn reeds meer genoemd werkje „Aan de lieden der beschaafde Waereld” maakt de schrijver onderscheid tussen het begrip *Urbaniteit*, de „stedelijke keurigheid”, en datgene wat de Franssen *Fatuité* noemen en waarvoor wij in het Nederlands geen woord hebben, „wijl ’t gelukkig geene vrugt van onzen bodem is”. Het verschijnsel is echter onder alle klassen doorgedrongen en heeft er de grappigste „origineeltjes en copijtjes” voortgebracht. „Zij zweeven daar zoo gezwind — wemelend, duikelend, kwikstaartend, door ’t gezelschap heen. In ’t voorbij gaan krijgt iedere Dame een knikje, eene aartigheid, eene buiging, eenen lonk; de jonge mans eenen wenk van bescherming; de ouden merkt men niet. Het hoofd staat hoog in waardigheid verheeven, — maar wat te veel agterover, de wenkbrauw opgetrokken, — en wat te trotsch; de mond in eenen glimlach, — maar wat te minagtend. De aardigheden, — gelukkig snorren die zoo schielijk voorbij, dat men ze niet regt vatten kan. De bewegingen zijn ook nog wat te sterk, en niet altijd juist genoeg afgepast, om een ieder zeeker te stellen, dat hij vrij raaken zal; dus de voorzichtigheid zig een weinig op zij houdt. Met een woord, alles is nog zoo wat overdreeven, of gedwongen, of linksch. De regte Fransche schaaf heeft er nog niet lang genoeg over gegaan; en aan ’t regte vernis ontbreekt ook nog al zoowat.”²⁾

Niet veel beter is het gesteld met „de kinderen der onbestendige Mode”. Het schijnen wel de „speelpoppen der baatzugtige grillen eener modekraamster” te zijn, die hun dagelijks op een andere wijze kleedt. „Zagen wij niet den hoed, nu eens een klein beuzel dingetje, dat noch zon, noch koude afweeren kon; dan weer aan

1) Aan de lieden der besch. W. bl. 159. De *Nouv. Hël.* had hij vroeger met meer sympathie genoemd: *Zed. Brev. o. h. Geluk. Dl. I. bl. 121 v.v.*

2) A.W. bl. 6.

eenen windmoolen gelijk, die, op 't minste zugtje 't kapsel ver-
wong, 't hoofd pijnigde, en onze lieve gezellinnen uit de wandel-
ling joeg? De kleeding somtijds dun, glad, regt afloopende, zoo
dat er noch heup, noch golving van verdunnende en weer zwel-
lende leest, bij te bespeuren was. Daar men te vooren, door hoepel-
rok en keurslijf, de fraaie, rijzige, in de waare schoonheidslinie
opschietende vrouwengedaante had misvormd, tot eenen spitsen
driehoek, op een zijdelings langwerpig vierkant geplaatst; en
waarbij 't borstbeeld alleen nog iets, (ook wel eens wat veel) van
de schoone Natuur vertoonde." 1) Een „denkend Indiaan, van
de tooverkracht dier groote Waereld-Vorstin, de Mode, onkundig",
zou opmerken, dat de dames „'t nog niet heel vast in 't hoofd"
hebben, „daar de weerhaanen hunner torens niet zoo onverwagt
op den wind, als hun oordeel en smaak, ik weet niet op welken
wenk, draaien". 2)

Hoewel voor de rationalist de Perponcher de mode zeer anti-
pathiek is, omdat zij volstrekt niets uitsluit, dan alleen het gezond
verstand, geeft hij toe, dat men haar niet geheel en al kan negeren:
„De Mode geheel volgen zou dwaasheid, geheel niet, stugheid
worden. De waarlijk wijze kiest dus den middenweg." 3)

Nauw met de „mode-drift" verwant is de „zugt tot zwier en
pracht", twee schitterende verleidsters, maar beide even schadelijk
voor het fortuin, als voor de rust en het genoeg. Men verliest
er zelfs zijn vrienden door. „Zag ik niet, in een rondgaand gezels-
schap, den neus optrekken, wanneer er niet, in Saxisch porcelein,
werd opgedischt? En wat was het gevolg? Men verloor er ver-
scheiden leeden door, van de aangenaamste verkeerung, die allerlei
goede hoedanigheeden van verstand en hart, maar alleen geen Saxisch
servies bezaten." 4) Bovendien schrikt „de zugt naar pracht"
menige jongeman af van het aangaan van een huwelijk, en daar-
door wordt dus menig jong meisje verwezen tot „het eenzaam
leeven, die tooverspelonk, bij de jufferschap, zoo gehaat". 5)

Ook tegen het exces van de onwelveoglijke kleding waarschuwt
de schrijver: De dames moeten aan de heren „een hoog-gewaar-

1) A.W. bl. 9.

2) A.W. bl. 10.

3) A.W. bl. 12.

4) A.W. bl. 13.

5) A.W. bl. 16.

deerde gunst" bewijzen, „die haar de heerschappij verzekert. — Maar wat wordt er nu, van die gunst, wanneer gij u, zoo voorkomend aanbied? Zij verdwijnt geheel en gij loopt gevaar enkel speelpopjes te worden, daar men zig wel meê vermaakt; doch die men zeer weinig eerbied en hoogagting toedraagt en ze enkel tot een tijdkortend meubel, neemt".¹⁾ De ogen zijn de ergste vijanden der verbeeldingskracht: een arm b.v. „die men zich fraai genoeg zou hebben voorgeschilderd", wanneer hij altoos bekleed was gebleven, vertoont nu „de steevige, zwaare knokkel, 't eenigszins robbig vel, en de roode, somtijds nog wel met donkere vlakken, geschakeerde kleur".²⁾ Deze „modieuze" kleding is bovendien schadelijk voor de gezondheid.

Bij de definitie van de ware smaak, komt de schrijver van de „Grondbeginselen", de voorstander van de opvattingen van Batteux, nog eens weer naar voren: de „ware smaak" verenigt „waardigheid, betaamlijkheid en cieraad"; zij neemt „de heerschenden charactertrek in 't voorwerp zelve, dat men opcieeren wil, tot rigtsnoer en doel" en schikt alles „rondom denzelfen, tot een middenpunt om het dus tot de verlangde eenheid te brengen".³⁾

De weelde bederft de smaak en doet ons bijna een walg krijgen van de natuur: een schoon geschilderd landschap is „een voortreffelijk cieraad" van de woningen, maar 't landschap zelf, dat 't lusthuis omringt? „— O dat is veel te eentoonig, te enkel nuttig; dood eenvoudige Natuur! men geeuwt er bij. De alles herschepende, alles veel beeter ordonneerende kunst der menschen ging er niet over." Om die reden vinden sommige mensen „Engelsche tuinen — met hunne mol-hoopen, en slange-slootjes, en kromme vijvertjes, en op de passer regt sijmmetrisch tegenover elkander getrokken uithoekjes, geheele bergen, rivieren en zeehavens" mooier dan de natuur. In een noot merkt de schrijver op: „Van de groote aanleggen der Engelschen, in hunne ruime parken, spreek ik niet. Deezen kunnen waarlijk fraai zijn, als men maar noch zon, noch wind vreest."⁴⁾

Voor de dames in het bijzonder bepleit de schrijver een zo

1) A.W. bl. 17.

2) A.W. bl. 20.

3) A.W. bl. 22.

4) A.W. bl. 37.

„natuurlijk” mogelijke levenswijze: daartoe raadt hij ze vroeger op te staan, dan toen, althans te Londen en Parijs, gebruikelijk was: „Waarom wilt gij liever nagt-vlindertjes worden, dan dagcapelletjes blijven? — Uwe schoonheid kan immers het volle daglicht wel dulden?” De jonge meisjes, die deze ongezonde levenswijze volgen, zijn „verwelkt en oud, eer twee jaaren t' einde zijn; en sterven jong of hebben hun gezondheid verloren”.¹⁾ „Iedele eergierigheid” wordt afgekeurd; „een eerwaardige Dame van zestig moet evenwel ook 't meisje van zestien niet uithangen. En tog zag ik er wel eens, in de volle monterring des opschiks, binnen treden, wien ik gaarne gevraagd hadde; „Wel mijne lieve Dame! hebben zij vergeeten u te begraven, of zijt gij hun ontsnapt? En dat geeft tog ook geen vrolijk denkbeeld voor 't salet.”²⁾

Het kan geen verwondering wekken, dat iemand, die leefde in een tijd van hevige politieke beroering, die bovendien zelf metterdaad aan het staatkundige leven heeft deelgenomen, ook in zijn geschriften herhaaldelijk zijn gedachten over de inrichting van staat en maatschappij heeft uitgesproken.

Het werk, dat ons veel inzicht kan geven in de maatschappelijke denkbeelden van de Perponcher is „Rhapsodiën of het leeven van Altamont”, verschenen in 1775 in twee delen onder de bekende spreuk: „Tendimus ad coelestem patriam”.³⁾ Naar de vorm behoort het werk tot de *Robinsonades*: de schrijver plaatst een aantal mensen op een onbewoond eiland, en wil aantonen „hoe de mensch zonder andere hulpmiddelen dan verstand en vernuft in staat is, zich alle nooddrift te verschaffen, die voor een gelukkig menschzijn noodzakelijk is, terwijl wat de samenleving daarnaast nog heeft uitgevonden, ontbeerlijk, ja zelfs veelszins schadelijk is”.⁴⁾ In wezen is het de schrijver nog meer dan om het bovenstaande begonnen om het uiten van zijn gedachten op onderscheiden gebied; daarvoor heeft hij de vorm van de Robinsonade gekozen. In een „Waerschouwing van den Uitgever” wordt dan ook gezegd, dat de „vrij losjes aaneengeschakelde

1) A.W. bl. 48.

2) A.W. bl. 90.

3) Een waarderende recensie hiervan in de „Bibliothèque des sciences et des beaux arts”, onder redactie van Ch. Chais. D. 47 (1777); 48 en 49 (1778), waar ook „le baron de Perponcher” als auteur genoemd wordt.

4) Dr. Jan te Winkel. De ontwikkelingsgang der Ned. Letterk. 2e dr. Dl. V. bl. 414.

overdenkingen, harssenschimmen, leerreedenen en landschapsbeschrijvingen van een goeden kluizenaar" de naam van roman niet kunnen dragen; men moet er niets anders van verwachten dan „datgeene 't welk het eerste gedeelte van den Tytel u belooft en niet meer" ¹⁾: Rhapsodieën dus. De beschouwingen over de staatkunde gaan een grote plaats innemen, wanneer Belford met zijn kolonisten op het eiland is geland. Tussen hem en Altamont ontwikkelen zich dan uitvoerige gesprekken over het „gemeenebest" dat Belford had ingericht, en waarvan de ligging niet nader wordt aangegeven, en daarna over de wijze, waarop de samenleving op het eiland van Altamont zal worden opgebouwd. Belford en Altamont gaan van de vooronderstelling uit, dat het voornaamste doel van de staatkunde moet zijn: „*Der Menschen Geluk te bevorderen*". Beiden vinden deze stelling „zo baerblijkelijk", dat die geen onderzoek of betoog vereist. ²⁾ Allerlei diepzinnige redeneringen voeren dikwijls van dit gestelde doel af: „*Hoe nader bij de Natuur, hoe digter bij 't Geluk*; is een vasten reegel, dien alle mijne ondervindingen steeds bewaarheid hebben." ³⁾ Niets schaadt het geluk meer, dan de toestel, die men ertoe nodig acht. Op Altamont's eiland is men tot „den egten Natuurstaat wedergebracht". ⁴⁾ Het doel van de staat wordt een klein volk op te kweken „dat door de beschaefdheid van 't ontwerp der natuur niet verwijderd werde". ⁵⁾ Op een andere plaats wordt met andere woorden hetzelfde gezegd: het doel van de nieuwe samenleving zal zijn „*den mensch in onze maatschappij, beschaeven, zonder hem te ver van de Natuur af te leiden*." (cursivering van de schrijver zelf) ⁶⁾

We vinden in het boek ten eerste: de beschrijving van de kolonie, die Belford verlaten heeft, maar die reeds dicht het gestelde ideaal nabij kwam, en vervolgens een schets van de staat van Altamont, die van kleiner afmeting is, op een eiland gelegen, en dus buiten de menselijke samenleving, en die dan ook „de egte Natuurstaat" heet te verbeelden.

De vorst moet het als zijn voornaamste plicht beschouwen

1) A.W. Dl. I. Waerschouwing van den Uitgever.

2) A.W. Dl. I. bl. 356.

3) A.W. Dl. I. bl. 358.

4) A.W. Dl. I. bl. 362.

5) A.W. Dl. I. bl. 371.

6) A.W. Dl. II. bl. 169.

om de voorschriften, die met de wetten der Natuur „van eenen aert” zijn, te gehoorzamen. De vrijheid, die de mens verliest door zijn intrede in de maatschappij, moet worden gecompenseerd door een grotere mate van geluk. Wanneer de maatschappij in dit opzicht te kort schiet, „houd zij op eene wettige maatschappij te zijn”.¹⁾ De verhouding tussen vorst en volk wordt die van een gedwongen verbintenis tussen een dwingeland en een slaaf, die hem ontlopen zal, zo spoedig als hij daartoe de gelegenheid zal vinden. Daartoe heeft hij trouwens het volste recht, want zodra een „wederzijdsche verbintenis” verbroken wordt van één kant, waaruit zou dan voor de andere partij de verplichting ontstaan, om ze nog langer te houden?²⁾ De „plichten eens wetgeeevers” berusten immers oorspronkelijk op „eene vrije toestemming” der onderdanen.³⁾ Een vorst, ook wanneer hij zijn rijk met onbepaalde macht beheerst, is verantwoordelijk voor de geringste zijner onderdanen in de afgelegenste hoek van zijn uitgestrekt rijk. Wanneer hij dat niet beseft, moet hij de geschiedenis „van den grooten, den goeden Henrik IV”⁴⁾ raadplegen; daar zal hij tegelijkertijd „het voorschrift en de beginselen der uitvoering” vinden.⁵⁾

De gedachte, dat de ene mens in wezen boven de andere verheven zou zijn, vindt Altamont „zo laetdunkend, zo verwaend”, dat „de eenvoudige stem der Natuur” een ieder van het tegendeel moet overtuigen.⁶⁾ Niemand, hoe hoog geplaatst ook, mag ooit ophouden „zelfs den geringsten onder zijne medeburgers, als in den grond hem gelijk zijnde, te beschouwen”.⁷⁾

Wanneer men zou denken, dat deze beschouwingen een verkapt pleidooi vormen voor een soort constitutionele monarchie, vergist men zich. De „vrijheid”, die de staatsvorm zoveel mogelijk aan de onderdanen moet laten, is niet aan een bepaald staatkundig systeem gebonden: „Een raad, het volk zelf, zijn dikwijls de ergste dwingelanden”; een volstrekt alleenheerser, kan zijn volk alle vrijheden doen genieten, waarvoor de mensen in de maat-

1) A.W. Dl. I. bl. 413.

2) Ibidem.

3) A.W. Dl. I. bl. 393.

4) Mogelijk: Voltaire's *Henriade*.

5) A.W. bl. 413 v.

6) A.W. Dl. I. bl. 423.

7) A.W. Dl. I. bl. 431.

schappij vatbaar zijn, hoewel in een volstreckte alleenheerschappij de vrijheid op zeer losse schroeven staat. ¹⁾

De „waere vrijheid” kan in niets anders bestaan, dan „in de eenpaerige en bestendige heerschappij van billijke wetten”. ²⁾ Het ideaal zou zijn dat de „Burgermaatschappij” door de beste wetten alleen zou worden geregeerd. Doch in de tegenwoordige toestand van de mensheid is dit helaas niet mogelijk, „daar zoo veele begeerlijkheden, driften en belangen, teegen den teugel der Wetten aandruischen”. De wet blijft enkel raadgevend voorschrift en onvermogen tot het beteugelen van werkelijke tegenstand, zo lang er geen mensen zijn, die haar een wezenlijke kracht bijzetten. Er moeten dus mensen zijn die, nevens de wet, regeren. Doch in de praktijk stelt de mens dikwijls zijn eigen belang in de plaats van dat van het algemeen. Daarom moet de ene mens aan de andere worden toegevoegd „tot tegenwigt en wagter”, en moet men streven naar een „verdeeling der toevertrouwde magt, naar eene wel berekende eevenredigheid, onder veele personen en lichaamen, die elkanderen in teugel houden, en onderling belettende hun, tot welzijn van ’t Gemeene best, toevertrouwde magt, tot deszelfs verderf te misbruiken”. ³⁾

Critiek staat aan iedere staatsburger vrij, doch slechts voor zover zijn afzonderlijke invloed zich uitstrekt. „Want zoo ras dit toezigt van bijzondere leeden een vereenigd vermoogen, een werkend lichaam, in ’t staatsgestel, wordt, moet het noodwendig juist dat geene omverre werpen, wat het opbouwen wil.” Immers deze „herstellers” keren de oorspronkelijke inrichting der samenleving om „en willen den teugel in de handen der meenigte, overbrengen, en eischen, dat de bestierers van de staat den wenk zullen volgen der geenen, die zij bestieren moeten. Zal dan de minderjarige zijnen voogd, de soldaat zijnen veldheer, de matroos den stuurman gebieden”. ⁴⁾

Deze woorden werden geschreven in 1785 of ’86, d.w.z. in de jaren, dat de radicale democratie zich in Utrecht zeer liet gelden en dat de Perponcher zich uit de politiek terug getrokken had.

Doch ook een tiental jaren eerder — in 1775 — verwierp hij de

1) Ibidem.

2) A.W. Dl. I. bl. 434.

3) De hedendaagsche Stoïcijn. Dl. II. bl. 199.

4) A.W. Dl. II. bl. 204 v.v.

gedachte dat een volksvergadering in zeer belangrijke aangelegenheden zou kunnen beslissen: daaruit zou spoedig „eene volslage volksregeering spruiten, de onbestaenbaarste en schaedlijkste misschien van allen”.¹⁾

Wanneer we deze, op de praktijk van de staatkunde gefundeerde mening, vergelijken met het zuivere ideaal, zoals de Perponcher ons dat beschreven heeft in de Staat van Altamont, blijkt er nog al enig verschil.

Aan het hoofd van de gehele volkplanting stelt men de oudste der huisvaders, onder de zestig jaar. Hij zou heten *Vader van 't gemeenebest*: moest getrouwd of getrouwd geweest zijn en kinderen hebben gehad, om in het bestuur van zijn eigen huisgezin te hebben geleerd, hoe men het gemeenebest moet besturen. Naast hem stond een *Grote Raad*, samengesteld uit alle huisvaders van vijf en dertig jaar en ouder. Ook zij moesten getrouwd of getrouwd geweest zijn. De motivering van deze wijze van samenstelling schijnt zeer democratisch. „Alle de leeden van een staet hebben even veel belang bij 't algemeene welzijn, en dus ook even veel regt, om er voor te helpen zorgen.”²⁾ De vraag, hoever de bevoegdheden van de „Vader van 't gemeenebest” en van de „Grote Raad” gaan, blijft onbesproken en daardoor is het dus onmogelijk, na te gaan, hoe grote volksinvloed de schrijver nuttig en nodig achtte.

Een konsekwentie van zijn beschouwingen is het beginsel van de gelijkheid der standen. In de kolonie, die Belford en de zijnen gesticht hadden, bestond dan ook niet het „minste onderscheid van voorregten tusschen de inwooners d(i)er steden en die van 't platteland.” Daardoor toch zouden de ingezetenen teveel aangeemoedigd worden naar de steden te gaan, terwijl ze veeleer aangespoord zouden moeten worden op het platteland „als de kweektuin der beste planten voor den staet zijnde” te blijven.³⁾ Hoewel de raad, die het bestuur voerde in Belford's staat uit ingezetenen van allerlei rang bestond — want geen bizondere „orde” van ingezetenen had het recht „om bij uitsluiting 't gehele volk te vertoonen” — was aan de edellieden toch een speciale plaats in die raad gegund: zij bekleedden de eerste drie plaatsen en de oudste van het drietal was voorzitter. Geen beroep was beneden

1) Rhapsodiën. Dl. II. bl. 23.

2) A.W. Dl. II. bl. 316.

3) A.W. Dl. II. bl. 3.

de waardigheid van een edelman, en uit ieder beroep konden diegenen, die zich door buitengewone diensten onderscheidden, door de grote raad in de adelstand verheven worden. Doch deze onderscheiding was zeldzaam. Aan de andere kant kon een edelman, die een nutteloos of schadelijk beroep had, van zijn adeldom worden beroofd. ¹⁾

Het landvolk en de handwerkslieden vormden het grootste deel der natie en maken er tevens „het weezendlijkste en nuttigste gedeelte” van uit; op hun welzijn berust dat van alle overige groepen. Doch daartegenover staat weer, dat zij het zijn die het „naest aen den staet van kindsheid komende de meeste bestiering zo wel als de meeste bescherming” nodig hebben. ²⁾

In de ideaalstaat van Altamont bestaat in het geheel geen adel. Wel bewaarde ieder de eretekenen, die zijn voorouders door verdiensten hadden verkregen en „deze overblijfselen werkten met meer vrugt, om eenen edelen naijver in te boezemen, dan eene adel dewelke eens vooral aan een geslacht gehegt, op alle deszelfs leeden overgaet, zonder onderscheid of zij 't zig waardig maeken of niet. ³⁾

„Volkome gelijkheid” is de „voornaemste grondsteun” van de staatsinrichting op het eiland van Altamont; daarom werd er zelfs alle schijn van dienstbaarheid „als de smaedlijkste hoon voor de menschlijke Natuur” vermeden. ⁴⁾ Door een primitief consumptie-communisme wordt deze gelijkheid gehandhaafd: op die manier vermijdt men strijd tussen het „gemeene” en het „bijzondere” welzijn. Alle landerijen en ook de voortbrengselen ervan behoorden in volle eigendom aan de maatschappij. Alle geldspecie was overbodig en de handel geschiedde in de algemene voorraadsschuren, waar een ieder de vrugten van zijn arbeid tegen de vervulling zijner nooddrufden, verruilen kwam. ⁵⁾ Huizen, huisraad en kleding waren voor ieder gelijk. ⁶⁾

In de staat van *Belford* huldigde men de mening, dat de straffen slechts ten doel moeten hebben „alle, die eenig boos opzet hebben, van 't uitvoeren deszelven, door de enkele bedreiging af te

1) A.W. Dl. II. bl. 4 v.v.

2) A.W. Dl. II. bl. 8.

3) A.W. Dl. II. bl. 320.

4) A.W. Dl. II. bl. 321.

5) A.W. Dl. II. bl. 343.

6) A.W. Dl. II. bl. 345 v.

schrikken" of, in ieder geval, iemand van het herhalen van zijn misdaad te weerhouden; de doodstraf achtte men slechts dan geoorloofd, wanneer het misdrijf „de grondslaegen zelve der menselijke maatschappij" aantastte. Deze straf werd altijd door het zwaard voltrokken en van geen „verzwarende omstandigheden vergezeld". Alle pijnigingen, en alle folteringen dienen immers slechts om de menselijkheid te doen gruwen, het volk te verharden en het wreed, bloeddorstig en onhandelbaar te maken.¹⁾ In de staat van Altamont, waar het gehele leven op gelijkheid berustte, behoeften rechtsgedingen slechts zelden plaats te hebben. Eden werden alleen in de allergewichtigste gevallen afgelegd. De doodstraf werd slechts voltrokken tot het bestraffen van „die zeldzaame en gruwelijke euveldaeden, die strekken om alle maatschappij en samenleving onder de menschen onmogelijk te maeken".²⁾

In de kolonie van *Belford* bestond het leger nog uit huurtroepen: elk „landschap" heeft „eenige benden gereegeld krijgsvolk in betaeling". Toch treffen we ook hier moderne gedachten aan. De soldaten worden niet gerecruteerd „uit vreemde bijeengeraepte manschap", maar de huisgezinnen der krijgslieden gaven een overvloed van jonge mannen, die de geest van hun beroep met de melk hadden ingezogen. Ook voor de gewone soldaat bestond kans op promotie: „een soldaet kon zig ook belooven door een bestendig uitmuntend gedrag, van den laegsten tot den hoogsten rang te zullen opklimmen. Behalve het geregelde krijgsvolk, werden alle overige ingezetenen „onder de landbenden aangeschreeven" en op bepaalde dagen in de wapenhandel geoefend, want een vrij volk moet nooit ontwapend zijn of onbedreven „in de zo noodzakelijk geworde kunst" om zijn wapenen tot verdediging des vaderlands met vrucht te kunnen gebruiken.³⁾

Een logisch gevolg van het beginsel der maatschappelijke gelijkheid is, dat het vraagstuk der *slavernij* ter sprake komt, waarvan de schrijver zich een tegenstander betoont. Het probleem was in het jaar 1775 actueel: *Nicolaas Simon van Winter* had reeds in 1765 *Monzongo* of *de koninklijke slaaf* geschreven, twee jaar na de grote slavenopstand in Berbice. De schrijver wilde met dit stuk een poging doen, om aan zijn landgenoten „de onbetaamlijk-

1) A.W. Dl. II. bl. 35 v.v.

2) A.W. Dl. II. bl. 356.

3) A.W. Dl. II. bl. 54 v.v.

heid der slavernije onder het oog te brengen, hen de stem der menschlijkheid en het recht der eenvoudige natuur te doen hooren en hun medelijden op te wekken".¹⁾

Op het eiland van Altamont wordt een schipbreukelinge gevonden, Amelia, die Altamont's vrouw wordt en wier vader in een kolonie woonde, waar de slavernij nog wel bestond. Amelia's vader had zich menigmaal erover verwonderd „hoe men in zo verlichte eeuwen en beschaefde maetschappijen; maar vooral onder eenen godsdienst, die niets dan zagtmoedigheid ademt" een dergelijke gewoonte had kunnen behouden „die zo opentlijk en onbeschaemd de menschlijkheid hoont, den hemel tergt en eenyglyk, die niet alle overblijfsels van edelmoedigheid, van medegevoeligheid, ja van enkele regtvaardigheid heeft uitgeschud met verontwaardiging en hartzeer doorgrieven moet".²⁾ Amelia's vader begreep echter zeer wel, dat het, bij de tegenwoordige staat van zaken, onmogelijk was „anders dan bij trappen" tot afschaffing der slavernij te komen. Daarom werden de slaven onderworpen aan een „naar reede en billijkheid ingerigte, doch nimmer verslappende tugt", waarbij „een vriendelijk gedrag" gevoegd werd.³⁾ Amelia's vader had „een kort samenstel van wetten en regelen" vervaardigd, dat in de taal der negers werd overgezet en waarin de slaven hun plicht en taak nauwkeurig werden voorgeschreven. Iedere slaaf had zijn eigen hut, met een kleine tuin, akker en weide, waarop hij zoveel vee mocht houden en zoveel graan en groente mocht telen, als tot het onderhoud van zijn gezin nodig was. Verder besteedde hij grote zorg om „den staet deezer ongelukkigen ten opzigte der Godsdienst te verbeteren". Immers het is voor een Christen niet verantwoord „zulk een geheiligden pligt" moedwillig te verzuimen. Tot dat doel liet hij zelfs de Evangeliën in de taal der slaven overbrengen „met bijvoeging van eenige korte uitleggingen, een beknopt eenvoudig en klaer samenstel der Christelijke grondleerstukken, en zedeleer, midsgaders eenige naer hunne vatbaerheid geschikte vermaeningen ter betragting van beiden".⁴⁾ Zelfs het huwelijk onder de slaven werd aangemoedigd.

1) Te Winkel. Ontwikkelingsgang. 2e dr. Dl. V. bl. 400.

2) Rhapsod. Dl. I. bl. 214.

3) A.W. Dl. I. bl. 219.

4) A.W. Dl. I. bl. 224 v.v.

Door al deze maatregelen kan men „een schandvlek van onze eeuw afwisschen, die alleen genoeg is, om al den luister, denwelken zij uit haere vorderingen, in bespiegelende wijsgeerte en wetenschappen ontleent, t'eenenmale te verduisteren".¹⁾

Het standpunt, dat de Perponcher inneemt ten opzichte van de lagere standen, is over het algemeen *aartsvaderlijk* te noemen. Bizonder duidelijk spreekt dat in „De Zuid-Bevelandsche Dorpsleeraar", een bundel stichtelijke toespraken gericht tot „de eersaame Landlieden", die grotendeels op Zuid-Beveland wonen. Het feit, dat deze toespraken in 1799 verschenen zijn, d.w.z. in een jaar, dat ons land ook ten volle deel had aan de staatkundige en sociale beroering, die toen over Europa ging, heeft er mogelijk toe bijgedragen, de conservatieve sympathieën van de schrijver te versterken: De Perponcher behandelt het vraagstuk van de kinderarbeid. Het is goed de kinderen vroeg aan een werkzaam leven te gewennen. „Geen beeter erfgoed kunt gij hen nalaaten, wijl 't hun een onuitputtelijke bron van kostwinning en bestaan voor al hun leeven verzeekert". Maar te vaak gebeurt het, dat men hun te vroeg „al te sterke arbeid" oplegt. Dat is onjuist, want verscheide kinderen worden er, voor de tijd, door „gekraakt". Typisch is het argument, waarmee deze handelwijze ontraden wordt: „Gij spaart immers uwe paarden, zoo lang zij te jong zijn, om te arbeiden, wijl gij bij ondervinding weet, dat gij er bij verliezen zoudt, door ze te vroeg aan 't werk te brengen; en zoudt gij uw kind minder ontzien dan uw vee?"²⁾

De armoede wordt geprezen, de rijkdom gelaakt. Immers, doordat de landbouwer met minder voorwerpen van genot omringd is, wordt hij veel minder verhinderd aan zich zelve en zijn waar belang, „het toekomstig leeven" te denken.³⁾

Naar aanleiding van de tekst „De slaap des arbeiders is zoet; hij hebbe weinig ofte veel gegeten; maar de zathheid des rijken en laat hem niet slaapen" (Prediker V vs. 11), geeft de schrijver een dergelijke verheerlijking van de „staat des landbouwers". Juist onder de rijken treft men de meeste zieken aan, de meeste lusteloosheid „en vooral die zonderlinge gesteldheid, die men thans zenuwkwalen noemt, die — al te sterk wordende, de

1) A.W. Dl. I. bl. 232.

2) A.W. bl. 339.

3) A.W. bl. 143.

aanwezigheid zelve tot eenen last" maken, terwijl de armen zoveel nader zijn gebleven bij „de oorspronkelijke levenswijs der natuur", waarvan zij de vruchten genieten, „in meer gezondheid van lichaam en eenen ligter vergenoegden geest".¹⁾

Het bestaan van rijken en armen naast elkaar vindt de schrijver gerechtvaardigd in de Bijbel: „Rijken en armen ontmoeten elkanderen; de Heere heeft ze allen gemaakt" (Spreuken XXII vs. 2): zij vormen a.h.w. de bron van bestaan voor de armen, door de weldadigheid, die zij hun bewijzen, maar ook doordat zij zich „huisvesting, kleeding, huisraad, spijsen, stoet, bediening en vermaaken" niet kunnen verschaffen, dan door de arbeid der minvermogenden. Rijken en armen hebben elkaar nodig: want, evenals in een gebouw stenen moeten gevonden worden zowel „tot den eenvoudigen onderaardschen grondslag, als tot den lugtigen, sierlijken voorgevel, zoo wel tot het schuurkot, als tot de pronkkamer", zo moeten er in de maatschappij mensen gevonden worden voor alle beroepen, zelfs voor de laagste en de moeilijkste.²⁾

Het standpunt van de schrijver zou men kunnen kenschetsen met zijn eigen woorden: „Wees nederig, maar blijf er deftig bij."³⁾

Op sommige plaatsen treffen we de gedachte aan, dat de behoeftigen ondersteund dienen te worden, en zelfs treft ons het denkbeeld, dat de toenmalige praktijk van kerkelijke armenzorg niet meer voldeed. In de eerste plaats bepleit de schrijver de saecularisering van het verlenen van steun. In de staat van *Belford* werd bij het verschaffen van „onderstand" op geen onderscheid van gezindheid of godsdienst gelet: het tegendeel zou te zeer afwijken van de geest van het Evangelie, „die in de uitmuntende gelijkenis van den Jood en den Samaritaan, met zulk eenen helderen bekoorlijken, hartinneemenden glans schittert". Bovendien zou de bestreden opvatting niet stroken met de eerste beginselen „van regt en billijkheid in de burgerlijke huishouding". Immers „een Jood, een Turk, een Heiden zo gij wilt" moet evengoed als een Christen „voor de gemeene zaak werken, strijden, schattingen betaalen" en dus is het billijk, dat hij, bij ouderdom of gebrek

1) A.W. bl. 155.

2) A.W. bl. 173.

3) Gedichten. 1e dr. bl. 164. — Deftig = voor zijn taak berekend. (Zie: Wb. Dl. III kol. 2354.)

door een lichaam wordt onderhouden, in welks dienst hij zijn gehele leven gesleten heeft. De weldadigheid is niet allereerst een godsdienstige plicht: deze „eerste van alle onze verpligtingen” ligt „in de hoedanigheid van menschen”; de godsdienst voegt slechts een tweede band bij die der Natuur. ¹⁾

Het tweede punt, dat de grote belangstelling van de schrijver heeft, is de wijze waarop de steun verstrekt wordt: Wie uit luiheid en moedwillige nalatigheid in een toestand van armoede gedompeld bleef, had geen steun te wachten. Bovendien werd steun slechts zelden in de vorm van geld verstrekt: de „welbedagte en verlichte weldaedigheid” houdt het „duurzaam welzijn van den behoeftigen” in het oog en begrijpt, dat het verstrekken van geld geenszins een weldaad is. De luiard wordt er door gesterkt in zijn „sloffe onagtzaamheid”, de dronkaard in staat gesteld „zijne verderfelijke drift op nieuws te gaen voldoen; en voor 't geheele volk word er de geest van nijverheid en werkzaamheid door uitgebluscht”. ²⁾

De schrijver verbindt daaraan de opmerking, dat de tegenwoordige „huishouding” op dit punt in ons land, naar hij gelooft, beschouwd moet worden „als een der voornaeme oorzaeken” van het groot verval, dat men alom „onder de kleine gemeente” bespeurt. Daardoor ontvalt aan de nijverheid en werkzaamheid de sterkste prikkel, wat juist voor ons volk zo belangrijk is, „daar deszelfs koele en bedaerde inwooners, meer dan eenige andere Natie, de eerste aanprikkeling tot arbeidzaamheid behoeven. Het water dat hun moerassig land bedekt, heeft ook in hunne temperamenten de overhand gekregen”. ³⁾

Wanneer men ook maar enigszins met de gedachtenwereld van de Perponcher bekend is, vindt men het vanzelfsprekend dat in zijn fantasieën van een „natuurlijke” maatschappij het godsdienstig element een belangrijke plaats inneemt. Belford acht het noodzakelijk, dat in „alle welgeregelde maatschappijen” een godsdienst en een openbare plechtige godsdienstoefening bestaat. Die godsdienst moet door een „voorschrift” van andere godsdiensten onderscheiden zijn. Het voorschrift in de staat van Belford was „zeer eenvoudig en van alle menschlijke bepae-

1) Rhaps. Dl. II. bl. 78 v.

2) A.W. Dl. II. bl. 65 v.v.

3) A.W. Dl. II. bl. 75.

lingen ontbloot". Een ieder die beleed „dat er een onstoffijk, allervolmaektst, eeuwig, onafhankelijk opperweezen is, de Schepper en regeerder van 't Heelal. Dat Christus de eenigste verlosser der waereld, de hersteller van 't gevallen menschedom is; en de bij hem verworvene vergeeving — de onwankelbaere grondslag onzer hoop en onzes vertrouwens. Dat onze heilige schriften de godlijke openbaering behelsen en alleen 't beslissend vonnis over alle bijzonderheeden in den godsdienst vellen moeten. Dat onderlinge liefde, weldaedigheid, zagtmoedigheid en verdraegzaamheid den waeren Geest des Evangeliums zijn". Een ieder, die deze vier hoofdstukken onderschreef, gaven wij „de hand van broederschap" en wij lieten hem „tot de tafel des avondmaels met ons toe". Immers, hij die deze punten onderschreef, bouwt op dezelfde grondslag als wij. Wanneer gij éen schrede verder gaat, en de gelijkvormigheid verder dan tot deze grondslag en hoofdgedachten uitstrekt, „ziedaer eene wijde deure, voor twist, oneenigheid, scheuring, haet en vervolgingen geopend. Zie daer *den Geest des Evangeliums*, het weezendlijkste kenmerk van den Christen godsdienst verzaakt". Wanneer gij eist, dat alle mensen dezelfde zaak op dezelfde wijze zullen beoordelen, „dan miskent gij de uitdeeling die de Schepper van Zijne gaven deed".¹⁾

Zelfs degenen, die de genoemde grondwaarheden niet onderschreven, werden daarom nog niet van „de gemeene regten der menschen, noch zelfs van de voordeelen onzer burgermaatschappij" uitgesloten. Leden van alle „gezindheeden" werden tot alle ambten toegelaten. Slechts de eerste staatsman moest van de vastgestelde gezindheid zijn.

Dat de schrijver ook niet vrij was van het voor die tijd zoo kenmerkende anti-clericalisme, blijkt uit de bepaling, dat in Belford's staat de macht van de geestelijkheid beperkt was: De „leeraers en bestierders" van „alle toegelaten gezindheeden" vormden éen kerkelijk lichaam, „dat weinig gezag had".²⁾

Naderhand beschrijft de Perponcher ons de inrichting van de samenleving, zoals die op het eiland van *Altamont* ontstaat. Ook daar kent hij aan de „geestelijken" slechts een zeer beperkte plaats toe: ze staan zelfs onder het „onmiddelijk opzigt van den grooten raed". Een „bestendig lichaam van geestelijken" bestond er niet

1) A.W. Dl. II. bl. 43 v.v.

2) A.W. Dl. II. bl. 49.

en alle huisvaders boven de vijf en dertig jaar mochten het „leeraersamt” bekleden; mits zij daartoe door de grote raad werden bekwaam gekeurd.

Duidelijker nog blijkt dit anti-clericalisme uit een aantekening in het Eerste deel der Rhapsodiën¹⁾, waarin de schrijver een vluchtige karakteristiek der verschillende Europese staten geeft. Van de *Portugees* heet het daar o.a. dat hij arm blijft „uit luie slofheid, in 't midden der hem zo mildlijk aangebodene rijkdom”. Maar „reeds heeft hij de zwaerste zijner ketenen, de Priesterdwinglandij, verbroomd”. De *Italiaan* woont in een land, waar alles meewerkt om de menselijke natuur „tot haer hoogste top-punt van volmaektheid” te verheffen, doch die natuur zien wij er jammerlijk „'t ondergehouden en ontcierd onder den ijzeren scepter van kerkelijke overheerschingen den besmettenden invloed van 't ongodsdienstig bijgeloof”.²⁾ De bekende klacht van het lage maatschappelijke peil der predikanten klinkt ook door in de „Rhapsodiën”. In de staat van Belford achtte men het ambt van „leeraer” van zoveel gewicht, dat men hun „een' aanzienlijken rang en een onbekrompen bestaen” gunde. Anders zou men de aanzienlijken te veel afschrikken om hun kinderen tot een staat te bestemmen, „waerin zij dikwils aen armoede en minagting zouden bloot gesteld zijn”.³⁾ De „inzigten” van de „leeraer” moeten „uitgebreid” zijn en zijn gevoelens „verheeven”. Maar hoe zal men dit alles verwachten bij een man „die uit de schoolwinkel der laagste handwerken, naer den stoel der leeraeren treed”. De aanstaande „leeraers” moeten dan ook een veelzijdige opleiding genieten: zij moeten de „Redeneerkunde, de Wijsgeerte, de Natuurkunde en de geschiedenis der menschelijke maetschappij” bestuderen, alvorens tot de studie der godgeleerdheid over te gaan, die bestond uit de „enkele uitlegging der heilige geschriften, zonder bijvoeging van eenig menschlijk samenstel”.⁴⁾

De begrippen „Vrijheid” en „Vaderlandsliefde” komen in de werken van de Perponcher op zeer talrijke plaatsen voor. Aangezien de schrijver leefde in een tijd, dat het begrip „staatkundige

1) bl. 147—158.

2) A.W. Dl. II. bl. 50.

3) Soortgelijke gedachten over de verderflijke invloed van Jezufieten en Inquisitie in Spreuken I bl. 170 en „Het leeven van Jesus bl. 302.

4) A.W. Dl. II. bl. 50 v.v.

vrijheid" in het middelpunt der belangstelling stond, kan het ons niet verbazen, bij hem dit woord veelvuldig aan te treffen. Bovendien is het van belang na te gaan, wat de schrijver onder dit begrip verstaan heeft. De vrijheid heet „een al te dierbaar goed" om er ooit meer van op te offeren, dan volstrekt vereist wordt om het beoogde doel op staatkundig gebied te bereiken: „de verzekering en beveiliging van 't gemeene en bijzonder welzijn". Gewoonlijk zal men zien dat de rijkdom der burgers geëvenredigd is aan de mate van vrijheid, die men in het land geniet. „De gemeenebesten van Siciliën" leveren daar een voorbeeld van: eertijds waren ze zo machtig, dat ze met Carthago en zelfs met Rome in het strijdperk dorsten treden; thans zijn de inwoners „onder de onderdrukking der teegenwoordige regeering" arm en ellendig geworden, terwijl ze temidden „van den vrugtbaersten en rijksten grond der waereld" wonen. Voor de vrije Zwitser echter „tusschen eeuwig bevrooze rotsen opgeslooten" maakt „de herscheppende hand der vrijheid" moerassige poelen tot welig weiland; een schraal gebergte tot vrugtbare akkers, een dorre woestijn tot bloeiende gewesten. — „Ja mijn vriend, de vrijheid, de vrijheid alleen is de waere hoorn des overvloeds! het eenigste gewisse onderpand van 's menschen geluk." 1)

In de staat van *Belford* is „volkome' vrijheid van schrijven" toegestaan: wie deze vrijheid belemmert geeft altijd reden om te denken „dat de zaak die hij voorstaat, het open dagligt niet verdraegen kan". 2) Wanneer de vrijheid bedreigd wordt door een aanslag van een zekere *Surley*, moedigen *Belford* en de zijnen elkaar aan met de gedachte, dat, waar de vrijheid de doodssteek krijgt, het leven voor haar voorstanders toch geen waarde meer heeft. Het schavot wordt, zowel als het slagveld „een bed van eer, wanneer het zig met het vereereuswaardig bloed van grootmoedige Patriotten besprengd ziet". 3) De schrijver vergelijkt *Belford* met *Egmond* en *Hoorne* „geheiligde en beminde Naemen", die behoorden tot „de bloem der Nederlandsche Helden, onder *Alva's* dwinglandij, ten val gebracht". 4) De dapperheid van mensen als *Herman de Ruiter*, *Kenau Hasselaar*, *Elsje van Houwering*,

1) Rhapsod. Dl. I. bl. 437 v.

2) A.W. Dl. II. bl. 109.

3) A.W. Dl. II. bl. 156.

4) A.W. Dl. II. bl. 147.

en „de grootste en beste onzer helden” „de nog nimmer geëvenaarde *de Ruiter*” is het bewijs, dat in een staatsbestel als het onze, meer heldenmoed gevonden wordt, „daar in het zelve de vrijheid, ook in den boezem des geringsten burgers, een inwendig gevoel, eene streelende zielverheffende bewustheid van menschlijke waardigheid doet gloeijen”.¹⁾

Wij, Nederlanders moeten dan ook zeer sterk aan ons vaderland „kleven”, „daar in 't zelve, naar de oorspronkelijke inrichting althans, alles zoo wel berekend is, om even gelijk aan allen, de voordeelen van den burgerstaat, eene de wetten eerbiedigende vrijheid, eene gepaste gelijkheid onder de ingezeetenen, een veilig en ongestoord genot van een leeven, regten en bezittingen onder een billijk en zagt bestier, te verzeekeren”.²⁾ Als voorbeelden van mannen, die beziel werden door oprechte vaderlandsliefde, worden in dit verband genoemd: Willem de Zwijger, M. A. de Ruiter en Stadhouders Willem III. In één der „gesprekken” van dit boek is het onderwerp „de trouw”: de slechte toestanden van het oogenblik — 1786! — worden toegeschreven aan het feit „dat er, onder ons, zoo weinig trouw te vinden is”. Later stelt hij aan de Hollander de eis, dat „goede trouw” hem in „zijn geheel handel kenmerken” moet: dit, immers, is de „grootte grondslag van ons crediet”.³⁾ De voorouders hebben ons in dit opzicht een voorbeeld gegeven: de grondslag van hun uitgebreide handel was „de goede trouw”; Jacob Simonsz. de Rijk, Jan van Schaffelaar, Matthijs Helt, Jan Haring, M. A. de Ruiter en Albrecht Beiling hebben in hun leven het voorbeeld van deze trouw gegeven.⁴⁾ In de „Gedichten” vinden we dezelfde gedachte terug, dat „de glorierijke troon van de vrijheid” hier door de strijd steeds hechter gevestigd is geraakt, en dat ons land daar aan het beste landsbestuur te danken heeft: hier hangt recht en wet niet af „van 't wuft bevel / Eens rijksmonarchs”.

„Uw volk ontvangt geen wet, dan van mede-onderzaten

Wier eens gevat besluit hun eigen lot beslist.

Dit maakt de wetten zagt; dit blijft ten waarborg strekken

Dat 's Burgers waar belang altoos geraadpleegd wordt.

1) De hedendaagse Stoïcijn. Dl. I. bl. 141.

2) A.W. Dl. I. bl. 183 v.

3) Spreuken. Dl. I. bl. 149.

4) A.W. Dl. II. bl. 19 v.v.

Geen veiliger bestier dan dat der Volks-vertooners!" 1)

De Regent moet de ware belangen des volks „ook in weerwil der begeerte eener misleide meenigte volstandig blijven aan-
kleeven". Het welzijn des volks is juist aan de Regent toevertrouwd,
„wijl 't Volk niet in staat is dat pand zelf te bewaaren". Hij moet
even weinig naar het volk luisteren, „wanneer dat teegen deszelfs
eigen welzijn werken wil, als een voogd, naar zijnen onmondigen
luisteren mag, wanneer deeze iets begeert, dat, tot zijn eigen nadeel
zou verstreken". 2)

Vergeleken bij vroeger, zijn de staatkundige toestanden hier
te lande thans jammerlijk, naar het oordeel van de schrijver:
Wij „vermoorden" inderdaad het vaderland, terwijl wij het, in
woorden, tot een afgod verheffen. „Vandaar dat wij de heilige
naamen van regt en vrijheid aanroepen, terwijl wij anderen dwin-
gen, alle regt vertrappen en alle teugel afwerpen. Hoort men ons
spreken, ziet men ons openbaar geschrijf, men zou zeggen,
dat wij allen Romeinen, allen oude Batavieren, de helden van
Europa, de egte Patriotten onzer eeuw waren; — en wanneer was
't land nader aan zijnen ondergang." 3)

De schrijver is op staatkundig gebied voorstander van een
„behoorlijke verdeeling" der staatsmacht. Duidelijk heeft hij
dat uiteengezet in één der stukjes van zijn „Mengelwerk". 4)
Aldus houden de personen, die deel hebben aan het bewind
elkaar „in evenwigt en bedwang". Zo was het aanvankelijk te
Sparta, in het oude Rome en dit is ook het geval in onze Republiek,
„wanneer de magten onzes staatsgestels elkanderen, in een geluk-
kig evenwigt houdende, noch *Democratische Volksgeluiders*, noch
Aristocratische Regenten, noch *Monarchale stadhouders*, hunne
mederegenten en medeburgers, onder 't juk, doen knielen". 5)
Dit was het „ontwerp der eerste grondleggers" van ons staats-
bestel en daartoe moeten wij terugkeren „zo veel doenlijk (geheel
is, na de omwenteling van twee eeuwen niet mogelijk), wanneer
wij „de staatsbreuk willen heelen". 6)

1) Gedichten. 1e druk. Dl. I. bl. 42 v. Een dergelijke verheerlijking van de „vrij-
heid" in: Mengelwerk. 2e stukje. bl. 128 v.

2) De hedend. Stoïcijn. Dl. I. bl. 285.

3) A.W. Dl. I. bl. 140.

4) N.l. in het VIIe stukje. Utrecht 1784, het in politiek opzicht zo belangrijke jaar.
Gedagten over de vrijheid in den burgerstaat bijzonder in Nederland.

5) A.W. bl. 22. 6) A.W. bl. 27.

De regenten waren reeds voor de „omwenteling” — bedoeld wordt de „verlatinge” van 1581 — „de vertooners des Volks”; na deze „omwenteling” berustte bij hen „de volle majesteit”; zij waren „de Vaderen des lands, de Voogden des Volks”.¹⁾ De volksinvloed was gering: het volk nam „geen daadlijk aandeel aan ’t bestier”, maar wel behield het de vrijheid „van zijne gevoelens te uiten, het behieldt ook de wapenen in de hand”.²⁾ Voor een actief ingrijpen van „het volk” — een begrip dat niet omljnd wordt — is de schrijver zeer beducht, wanneer het zich „over de gesteltenis der Regeering, misnoegd” in de staatszaken mengt, loopt het het grootste gevaar „zig, in ’t diepst verderf, te storten”.³⁾ Het „grootte lichaam” des volks loopt het gevaar door „zijn moeilijk te stuiten vaart” alle andere machten te „overweegen” en aldus de waarborgen van eigen welzijn te vernielen.⁴⁾

De derde macht in de staat, vertegenwoordigd door de stadhouder, die de soevereiniteit niet zelf in handen had, had de bijzondere taak om de rechten der ingezetenen te handhaven. Bovendien had hij de uitvoerende macht, om de „nadeelen der traagheid” te ondervangen.⁵⁾ Hij moet waken tegen „de gebreeken van het Aristocratische, dat, in ons staatsgestel, de overhand, en even daarom eenen breidel nodig heeft; evenwel moeten de regenten, door de magistraatsbestelling, niet geheel en al, van zijn willekeur afhangen.⁶⁾ Als opvolger van de graaf, had de stadhouder — volgens de schrijver — geen sterk gefundeerde positie: de graven hadden oorspronkelijk geen onafhankelijk gezag: het was — in de dagen van het leenstelsel — „eene bloote eige aanmatiging, van alle regt ontbloot”. Even verder heet het grafelijk gezag zelfs in oorsprong „onwettig”.⁷⁾

In principe berust dan ook het grafelijk gezag op „de medewerking en toestemming des volks”; dit was „der Graaven voor naamste en eenigst wettige tijtel”.⁸⁾ In haar „oorspronkelijk regt en weezen” berust de Majesteit „in den schoot des Volks, der Maatschappij zelve, en kan zij nergens anders berusten”.⁹⁾ De konsekwentie van een democratische volksvertegenwoordiging

1) A.W. bl. 29 v. 2) A.W. bl. 31. 3) A.W. bl. 41.

4) A.W. bl. 58 v. 5) A.W. bl. 33. 6) A.W. bl. 76 v.v.

7) Gedagten over het oorspronkelijk recht der graaven in ons land. Mengelw. VIIe stukje. bl. 91 v.v.

8) A.W. bl. 112. 9) A.W. bl. 62.

durft de schrijver niet aan: dergelijke vergaderingen zijn nooit in ons land ingevoerd „zij strijden dus, teegen de constitutie; zij zouden dezelve, in eene Democratie, veranderen”.¹⁾ Iedereen moet dus voor zich zelf spreken „als bijzonder persoon”, maar geen gedeelte van het volk, hetzij groot of klein, kan voor het gehele volk spreken. De eindbeslissing blijve aan de Regenten. Wanneer er enig bezwaar leeft onder de burgerij, komt het de schrijver het beste voor, dat „eenigen der voornaamsten” uit de burgerij „zig bij elk der meest vertrouwde Regenten, vervoegen”, met hen spreken en aldus hun bezwaren uit de weg geruimd trachten te krijgen.²⁾ De burgerij „uite”, echter „ook, in gesprekken, in geschrifte, haar gevoelen met bescheidenheid”.

Een bescheiden invloed op de keuze der regenten gunt de schrijver de andere twee machten wel; dus aan de stadhouder en „het volk”, echter niet meer dan om „een gevaarlijke Aristocratische overheersching” tegen te gaan.³⁾

Wanneer het volk „daadlijk” deelneemt aan de keuze der regenten, is de deur wijd geopend voor „omkoopning, kuiperij, tweedragt en gevaarlijke opschuddingen”; waar een „bijzonder lichaam van Volksvertooners” van ouds, krachtens de constitutie bestaat, moet het gehandhaafd blijven, maar waar zo iets nooit bestond, moet men het ook niet willen invoeren. Waarom het ene lichaam van „Volksvertooners” gesteld tegenover het andere: de Regenten? Hoogstens in zeer bijzondere gevallen zou dat gewenst zijn.

De Perponcher's standpunt blijkt uit dit opstel ten duidelijkste: het te grote gezag van de stadhouder verwierp hij, maar de ultrademocratische begrippen wees hij evenzeer af: het beste leek hem het bestuur van bekwame regenten, gedragen door een hoog bewustzijn van hun plicht, mensen die „door opvoeding en onderwijs, de algemeene bekwaamheid” verworven hebben, maar die bovendien „de bijzondere geschiktheeden en kundigheden”⁴⁾ bezitten, die tot dit werk vereist worden. Het type regent, kortom, waarvan de Perponcher zelf een waardig vertegenwoordiger was.

1) A.W. bl. 63. 2) A.W. bl. 64 v. 3) A.W. bl. 54. 4) A.W. bl. 50.

LIJST VAN GESCHRIFTEN VAN W. E. DE PERPONCHER ¹⁾.

1765. De origine dynastiarum Hollandiae. (Dissertatie).
1767. Le triomphe du Chrétien.
1769. Lettre sur l'amour et l'amitié (in „Bibliothèque des sciences et des beaux arts". T. 31).
- 1769—1772. Zedekundige brieven over het geluk.
1770. Grondbeginselen der algemeene wetenschap.
1774. Instructions d'un père à son fils.
1775. Rhapsodien of 't leeven van Altamont.
- 1775—1788. Mengelwerk onder de zinspreuk: „Tendimus ad coelestem patriam". 9 stukjes.
- 1776—1798. Biblia Neerlandica.
J. D. Michaelis Nieuwe overzetting des O. Testaments met aenmerk. etc.
In het Ndl. overgebracht door de Perponcher. Raad in de vroedschap der stad Utrecht.
1779. Brief van een Eendragtminnaar aan zijnen vriend.
- 1779—1780. Briefwisseling met van Alphen.
1780. Nieuw Nederduytsch Spelboek.
1782. Onderwijs voor kinderen.
1783. Alg. Catechismus voor de Ned. Jeugd.
1783. Lofzangen in proza voor kinderen.
- 1784—'86. Nieuwe Aardrijksbeschrijving.
1786. De hedendaagsche Stoïcijn.
1790. Beschouwende godgeleerdheid.
1791. Kleine lesjes voor Mimi.
1792. Vraagoeffening voor jongelieden.
1793. Overdenkingen.
1797. De Wijsgeer der Natuur.

1) Deze lijst werd grotendeels ontleend aan: van der Aa. Biogr. Woordenb. d. Ned. Haarlem 1868. sub voce.

1798. Korte omschrijving van den Prediker.
1799. De Zuid-Bevelandse dorpsleeraar.
- 1800—1802. Gedigten.
1803. Tafereel van God's weg met den mensch.
1803. Bijbeloeffeningen, bedenkingen, gissingen, wenken.
1804. Aen de lieden der beschaefde waereld.
1804. De drie boeken van Salomo.
- 1805—1809. Alle de brieven van Paulus.
1806. Het lijden van den Messias.
1808. Het leeven van Jesus en zijne leer.
- 1809—1814. Spreuken, opgaven en overwegingen.
1811. De navolging van Christus, vertaald door W. E. de Perponcher.
1812. Het Oude Testament, de voorbereiding voor het Nieuwe Testament.
1813. De geest van 't Evangelisch Christendom.
1814. Twee brieven aan Mr. R. Feith.
1815. Aenspraek aan de Akademischen Senaat en de studeerende jeugd.
1815. Joseph of de Broederhaat, zedendicht in proza.
1816. Aen de op 's Rijks Hoogeschole studeerende jeugd.
1817. Wijsgeerige gronden.
1818. Oproeping, aenmoedigings-roep en drangroep aan Israël.
1818. Bespiegelende wandeling door het Oude Testament.
1819. Overweegend verslag van den oorsprong en voordgang zoo der verwil-
dering als der beschaving onder de menschen en volken, naar den loop
der geschiedenis ingerigt.
(Waarachter een volledige lijst van alle werken.)
-

LIJST DER VOORNAAMSTE GERAADPLEEGDE WERKEN.

- Le père J. ANDRÉ, Essai sur le beau. Amsterdam. 1759.
- Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, Theorie der schoone kunsten en wetenschappen. Eerste deel. Utrecht. 1778. Tweede deel. Utrecht. 1780.
Achter het tweede deel : de correspondentie van van Alphen en de Perponcher.
- J. VAN DER BAAN, Wolfaartsdijk, geschetst als eiland en ambachtsheerlijkheid, als burgerlijke en kerkelijke gemeente, van de vroegste tijden tot op heden. Met autentieke bijlagen en uitvoerige geslachtsregisters. Goes. 1866.
- CH. BATTEUX, Les beaux arts réduits à un même principe. Leiden. 1753.
- Mr. W. H. DE BEAUFORT, De gevangenneming van W. E. de Perponcher Sedlnitzky te Utrecht, in November 1813, door de Franschen en zijne wegvoering naar Parijs door hemzelve verhaald. Herdruk naar de uitgave van 1814. Utrecht. 1913.
- Mr. W. H. DE BEAUFORT, Geschiedkundige opstellen. Deel II. A'dam. 1893.
- P. J. BLOK, Geschiedenis van het Nederlandsche Volk. Derde druk. Dl. III. Leiden z.j.
- Prof. Dr. H. BRUGMANS, Geschiedenis van Nederland. Dl. VI. Nieuwe Geschiedenis. Amsterdam. 1937.
- Dr. H. G. TEN BRUGGENCATE, Mr. Rhijnvis Feith. Een bijdrage tot de kennis van zijn werken en persoonlijkheid. Wageningen. 1911.
- F. L. W. M. BUISMAN—DE SAVORNIN LOHMAN, Laurence Sterne en de Nederlandse schrijvers van c. 1780—c. 1840. Wageningen. 1939.
- C. BUSKEN HUET, Litterarische Fantasien en Kritieken. Dl. 24.
- R. CASIMIR, Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het menschelijk denken. Dl. I. Amsterdam. z.j.
- Dr. H. T. COLENBRANDER, De Patriottentijd. Hoofdzakelijk naar buitenlandse bescheiden. 3 dln. 's-Gravenhage. 1897—1899.
- Mr. RHIJNVIS FEITH, Brieven over verscheiden onderwerpen. Derde deel. Amsterdam. 1787. Vierde deel. Amsterdam. 1789.
- H. C. M. GHIJSEN, Betje Wolff in verband met het geestelijk leven van haar tijd—Jeugd en huwelijksjaren. Rotterdam. 1919.

- ALBRECHT VON HALLER's, Gedichte. Herausgegeben und eingeleitet von Dr. Ludwig Hirzel. Frauenfeld. 1882.
- YSBRAND VAN HAMELSVELD, De zedelijke toestand der Nederlandsche Natie op het einde der achttiende eeuw. Amsterdam. MDCCXCI.
- Gedenkschriften van GIJSBERT JAN VAN HARDENBROEK, (1747—1787). Uitgegeven en toegelicht door Dr. F. J. L. Krämer, Dl. I, III, IV en VI. Amsterdam. 1901; 1910; 1915 en 1918. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, 3e serie. No's. 14, 24, 36 en 40).
- Dr. J. HARTOG, De spectatoriale geschriften van 1741—1800. 2e dr. Utrecht. 1890.
- Dr. R. BENNINK JANSSONIUS, Geschiedenis van het kerkgezag bij de Hervormden in Nederland. Tweede druk. Amsterdam. 1863.
- Dr. M. DE JONG Hzn, Joan Derk van der Capellen. Groningen. den Haag. 1921.
- Dr. E. JONGEJAN, De Humor-,cultus'' der Romantiek in Nederland. Zutphen. 1933.
- G. KALFF, Geschiedenis der Ned. Letterkunde. Gron. 1907.
- CHR. EWALD VON KLEIST, Sämtliche Werke. 2 dln. Bern. 1765.
- Dr. L. KNAPPERT, Het zedelijk leven onzer vaderen in de achttiende eeuw. Haarlem. 1910.
- Dr. A. C. S. DE KOE, Van Alphen's Literair-Aesthetische Theorieën. Utr. 1910.
- Mr. J. VAN LENNEP, Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Jacob van Lennep. Amsterdam. 1861—1862.
- HERMANN LOTZE, Geschichte der Aesthetik in Deutschland. Munchen. 1868. (Hauptwerke der Philosophie in originalgetreuen Neudrucken. Band I. Leipzig 1913).
- Dr. C. J. LUZAC, De Nederlandsche sentimenteele Roman en zijne terugwerking. Amersfoort. 1890.
- Dr. H. POMES, Over van Alphen's Kindergedichtjes. Rotterdam. MCMVIII.
- DE POUILLY, Theorie des sentimens agréables. Paris. 1748.
- J. PRINSEN J.Lzn, Handboek tot de Nederl. Letterkundige Geschiedenis. 3e dr. den Haag. 1928.
- Dr. MARIE MADELEINE PRINSEN, De idylle in de achttiende eeuw in het licht der aesthetische theorieën. Amsterdam. 1934.
- GEORGE SAINTSBURY, A history of criticism and literary taste in Europe, from the earliest texts to the present day. 3 dln. Edinburgh and London. 1900—1904.
- CHR. G. SALZMANN, Het Mierenboekje of Aanleiding tot een verstandige opvoeding der opvoeders. Vertaald door Louis Landry met voorrede en aanteekeningen door Dr. J. H. Gunning Wzn. Amsterdam. z.j.
- Dr. MAX SCHASLER, Kritische Geschichte der Aesthetik. Grundlegung für die Aesthetik als Philosophie des schönen und der Kunst. 2 dln. Berlin. 1872.

CHRISTIAAN SEPP, Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland van 1787 tot 1858. 3e dr. Amsterdam. 1867.

Uit de Geschiedenis van het P. U. G. (Provinciaal Utrechtsch Genootschap). 1773—1923. Samengesteld bij gelegenheid van het 150-jarig bestaan in opdracht der Directie door het lid dier Directie N. J. SINGELS. Utrecht. 1923.

Dr. A. DE VLETTER, De opvoedkundige denkbeelden van Betje Wolff en Aagje Deken. Bijdrage tot de kennis van de opvoeding hier te lande in de achttiende eeuw. Groningen. 1915.

Dr. J. WILLE, De literator R. M. van Goens en zijn kring. Studiën over de achttiende eeuw. Zutphen. 1937.

Dr. J. TE WINKEL, De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Tweede dr. Dl. VI. Haarlem. 1925.

REGISTER

DER VOORNAAMSTE AANGEHAALDE PERSOONSNAMEN

- A.**
- Addison 49.
 Alphen Hieronymus van 1, 25, 50, 53 vv,
 63 vv, 71 v, 76, 86, 88, 124.
 André Père 56, 58.
 Antonides 85.
 Aristoteles 47, 48, 54, 55.
 Augustinus 58.
- B.**
- Bas Willem de 134.
 Basedow Johann B. 18, 20 vv, 25, 42.
 Batteux Charles 47 v, 52, 56, 61 vv, 90,
 101, 142.
 Baumgarten 49, 50.
 Bellamy J. 53, 54, 76, 83, 94, 120.
 Berg Ahasverus van den 1.
 Bilderdijk W. 13, 51, 55, 118.
 Bitaubé de 80, 85.
 Bodmer 49.
 Boileau 47.
 Boreel 122.
 Bos du 47.
 Branden de 85.
 Brandis G. Brender a 54, 80.
 Breitinger 49.
 Bruggencate ten 101, 108.
 Burke 49.
- C.**
- Calkoen—van Beeck 13.
 Camoens 79, 93.
 Campe J. H. 18, 19, 21, 23, 28, 30, 33.
 Cassa Mr. J. I. 24.
 Castiglio 6.
 Cats J. 84.
 Chais Charles 4.
 Clerc Prof. Le 19.
 Corneille 85, 138.
 Crousaz 58.
- D.**
- Deken Aagje 130 vv.
 Destouches 138.
 Diderot 48, 132.
 Dryden 49.
- E.**
- Effen Justus van 51.
- F.**
- Ende Adriaan van den 23.
 Engel 100.
- Feith 51, 54, 56, 72 v, 76, 94, 95, 99 vv,
 108, 110 vv.
 Fichte 20.
 Francke A. H. 18, 20.
- G.**
- Gellert 52.
 Genlis Madame de 139.
 Gerard 49.
 Gessner 12, 51, 52, 79, 122, 125 v.
 Gleim 51, 83.
 Goens R. M. van 8, 9, 51, 52 v, 88.
 Goethe 20 v, 119.
 Gottsched 49.
 Gray J. 104, 126, 129.
 Guthsmuths 18.
- H.**
- Hagedorn 52.
 Haller 52, 102, 104, 125, 127.
 Hamelsveld J. van 112, 131 v.
 Heringa Prof. 15.
 Hervey 4.
 Hinlopen Mr. Jan 13, 120.
 t' Hoen Pieter 1.
 Hoffham 54.
 Hoggarth 68 v, 83.
 Home 49, 52.
 Hooft 85.
 Hoogvliet 85, 112.
 Horatius 47, 60, 84, 86, 129.
 Hout Jan van 83, 85.
 Huet Busken C. 1.
 Hume 6, 52.
 Hutcheson 49, 58.
- J.**
- Jacobi 51, 125.
- K.**
- Kaimes Lord 49 (zie ook: Home).
 Kantelaar 76.
 Kasteleyn P. J. 83.
 Kinker 54, 94, 118.
 Klein 120.
 Kleist E. C. von 71, 102, 104, 118, 125.

Klopstock 51, 73, 78, 80, 82, 83, 92,
102, 122.
Koe Dr. A. S. C. de 63.

L.

Lamping F. A. M. 7.
Lavater 51.
Leibniz 49.
Lelyveld Frans van 53.
Lennep Mr. C. van 132.
Lennep Mr. J. van 1, 45.
Lessing 18, 20, 52.
Limborch Prof. van 19.
Locke John 16 vv, 20, 22, 25, 36 v, 42.
Longinus 47.
Loosjes Adriaan Pz. 25.
Lublink de Jonge J. 83, 109, 118.
Lucanus 93.

M.

Maclaine Archibald 4.
Macquet 52, 55, 56.
Marmontel 139.
Martinet 1.
Mendelssohn M. 18, 50, 52.
Michaelis 5, 11.
Milton 4, 49, 65, 67, 78 vv, 82, 92.
Moens Petronella 24.
Molière 138.

N.

Napoleon Lodewijk 13 v.
Newton 39.

O.

Ondaatje 10.
Ossian 79, 81, 88.

P.

Perponcher de Sedlnitsky J. A. 3.
Pestalozzi J. H. 18, 21 v.
Plato 47.
Pluche 4.
Poot 85, 89.
Pope 47, 48, 49, 77.
Post E. M. 118.
Pouilly l'Evêque de 56 v, 66.
Prinsen J. 50.
Punt 131.

R.

Rabener 52.
Racine 126, 138.
Ramsay 7.
Richardson 74, 139.
Riedel 50, 51, 53, 55, 63 vv.

Rochow von 23.
Roselle Marquis du 139.
Rotgans 82.
Rousseau J. J. 17 vv, 21 vv, 27, 31, 36 v,
39, 42 v, 52, 73 v, 79, 96, 140.
Rowe Mrs. Elizabeth 81.
Royaards Prof. H. 4, 15.

S.

Salzmann C. G. 18, 21, 23.
Schiller 20.
Sedlnitsky 3.
Sepp Christiaan 2.
Shaftesbury 49.
Shakespeare 49, 85.
Sichterman Mr. Jonathan 10.
Simonides 47.
Simonsz A. F. 95.
Staring 51.
Sterne 52, 105, 106, 108, 111, 112.
Stilling Jung 51.
Stijl Simon 130.
Sulzer 50, 58.
Swildens J. H. 83.

T.

Tasso 91 vv.
Thomson 4, 83, 109, 117, 126, 128.
Tilburg A van 117.
Tydeman M. 13.

V.

Vergilius 60, 67, 80, 93.
Verwer P. A. 18.
Voet van Winssen Jr. 9.
Voet van Winssen Agnes Clara 11.
Voet van Winssen Paulus Engelbert 11.
Vollenhove 85.
Voltaire 73, 80, 91, 92, 93.
Vondel J. van den 85, 88.
Voss 119.

W.

Weisse 83.
Wesseling Prof. 5.
Wieland 51.
Wilkie W. 92.
Winter N. S. van 118, 149.
Wolff E. 4, 130 vv.
Wolke 21.

Y.

Young 4, 49, 66, 83, 100.

Z.

Zon P. de Wakker van 10.

INHOUD.

	Inleiding	1
Hoofdstuk I.	Levensbeschrijving	3
„	II. Opvoedkundige denkbeelden	16
„	III. Aesthetische denkbeelden	47
„	IV. De bestrijding van het sentimentele	94
„	V. Gedichten	113
„	VI. Maatschappelijke denkbeelden	130
	Lijst van geschriften van W. E. de Perponcher	161
	Lijst der voornaamste geraadpleegde werken	163
	Register	166

meubind

STELLINGEN.

I.

Ten onrechte bestaat er twijfel over het auteurschap van het Mengelwerk, uitgegeven onder de zinspreuk „Tendimus ad coelestem patriam” (Zie H. G. ten Bruggencate: „Mr. Rhijnvis Feith”, Wageningen 1911, bl. 24 noot en F. L. W. M. Buisman-de Savornin Lohman: „Laurence Sterne en de Ned. schrijvers van c. 1780—c. 1840.” Wageningen 1939, bl. 40 noot 3).

II.

Dr. W. H. Staverman heeft bij zijn overzicht der „Oorspronkelijke Nederlandsche Robinsonades”, de „Rhapsodiën of het leven van Altamont”, over het hoofd gezien. („Robinson Crusoe in Nederland. Een bijdrage tot de geschiedenis van den roman in de XVIIIe eeuw”. Gron. 1907, bl. 93—127.)

III.

De mening, dat „fijnere geesten” zich niet met het genre der Robinsonade zouden hebben ingelaten, is onjuist. (Dr. W. H. Staverman, A.W. bl. 142.)

IV.

De toeschrijving van het pamflet „Vertrouwelijke correspondentie of verzameling van Brieven, gewisseld tusschen een Hollandsch Heer; buiten 's Lands geëtablisseed en deszelfs broeder, in Holland woonachtig, over de oorzaken van den tegenwoordigen oorlog met Engeland, en van het verval van 's Lands zeemagt, 1781" aan de Perponcher is niet gerechtvaardigd. (Knuttel, Pamflet Catalogus K.B. No. 19656).

V.

De poging van C. H. W. Lindenburg om te geraken tot vaststelling van het tijdstip, waarop „Kamper-steurtjes" of „stukjes" een omineuze betekenis gekregen zouden hebben, berust op onvoldoende gronden. (Tijdschr. v. Ned. T. en Lett. Dl LX, bl. 308 v.v.)

VI.

Het standpunt t.a.v. het spraakkunst-onderwijs op de Middelbare School, verdedigd in het „Rapport van de commissie ter bestudering van de middelen tot verbetering van het onderwijs in het Nederlands aan scholen voor Middelbaar en Voorbereidend Hoger onderwijs, 's-Gravenhage, 1941" houdt niet voldoende rekening met de wetenschappelijke bezwaren tegen het gangbare grammatica-onderwijs.

VII.

Het is gewenst op het schriftelijk eindexamen in het Nederlands aan de Gymnasia, een samenvatting te eisen van een beschouwend of betogend stuk proza, geschreven na 1800, zoals door de commissie, in de vorige stelling genoemd, in haar rapport wordt voorgesteld (bl. 92).

VIII.

De bewering van prof. J. van Ginneken, dat in het Fries een kenteken voor de manlijke nominaalklas bestaat (Onze Taaltuin, Jg. III, bl. 39 v.) is onjuist.

IX.

Eugène Anitchkof (Joachim de Flore et les milieux courtois, Roma, MCMXXXI, bl. 414) onderschat de betekenis van het systeem der „concordia” bij Joachim van Fiore, wanneer hij diens gedachtenwereld gelijk stelt met die der 12e-eeuwse dichtkunst (A.W. bl. 415).

V.

10

